

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
КАФЕДРА МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН І БІЗНЕСУ

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ
Завідувач випускової кафедри
_____ Леся ПОБОЧЕНКО
«_____» _____ 2023 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

(ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА)

ВИПУСКНИКА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ МАГІСТРА
ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ 292 «МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ»
ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНОЮ ПРОГРАМОЮ
«МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ»

Тема: «Економічні наслідки війни в Україні для світової економіки»

Виконавець: Мелешенко Олександра Сергіївна,
група МEB-203М

(підпис виконавця)

Керівник: д.е.н., професор, професор кафедри
міжнародних економічних відносин і бізнесу
ФМВ НАУ
Борзенко Олена Олександрівна

(підпис керівника)

Нормоконтролер: Прокоп'єва Аліна Анатоліївна

(підпис нормоконтролера)

Київ – 2023

НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет міжнародних відносин

Кафедра міжнародних економічних відносин і бізнесу

спеціальність 292 «Міжнародні економічні відносини»

освітньо-професійна програма «Міжнародні економічні відносини»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____ Леся ПОБОЧЕНКО

«_____» _____ 2023 р.

ЗАВДАННЯ

на виконання кваліфікаційної роботи

Мелешенко Олександр Сергійович

1. Тема роботи «Економічні наслідки війни в Україні для світової економіки» затверджена наказом ректора «22» вересня 2023 р. № 1903/ст.
2. Термін виконання роботи: з 25 вересня 2023 року по 24 грудня 2023 року.
3. Вихідні дані до роботи: положення сучасної економічної теорії, праці вітчизняних і зарубіжних учених в області дослідження міжнародних відносин.
4. Зміст пояснювальної записки: наслідки війни з РФ для України і європейських партнерів, дослідження особливостей економічних наслідків війни РФ для України і європейських партнерів, пропозиції відбудови економіки України у період війни з РФ.
5. Перелік обов'язкового ілюстративного матеріалу: у роботі розміщено 6 таблиць, 8 рисунків та 1 додаток.
6. Презентація основних результатів дипломної роботи в електронному вигляді. Розроблена презентація в Microsoft Office Power Point, складає 25 слайдів.

7. Календарний план-графік

№ пор.	Завдання	Термін виконання	Відмітка про виконання
1.	Вивчити літературні джерела з предмету дослідження та написати заяву про затвердження теми кваліфікаційної роботи	28.08.2023	Виконано
2.	Затвердити план дослідження та отримати завдання до виконання кваліфікаційної роботи	29.08.2023	Виконано
3.	Оцінити наслідки війни з рф для України і європейських партнерів	25.09.2023-15.10.2023	Виконано
4.	Дослідити особливості економічних наслідків війни рф для України і європейських партнерів	16.10.2023-05.11.2023	Виконано
5.	Обґрунтувати пропозиції відбудови економіки України у період війни з рф	06.11.2023-26.11.2023	Виконано
6.	Написати реферат, вступ, висновки та оформити список використаних джерел і додатки	27.11.2023-04.12.2023	Виконано
7.	Передати кваліфікаційну роботу для перевірки на плагіат	05.12.2023	Виконано
8.	Оформити кваліфікаційну роботу	06.12.2023-10.12.2023	Виконано
9.	Попередній захист кваліфікаційної роботи	11.12.2023	Виконано
10.	Передати кваліфікаційну роботу рецензенту для рецензування (за 10 днів до захисту)	15.12.2023	Виконано
11.	Передати кваліфікаційну роботу науковому керівникові для написання відгуку (за 7 днів до захисту)	18.12.2023	Виконано

8. Дата видачі завдання: «29» серпня 2023 р.

Керівник кваліфікаційної роботи _____
(підпис керівника)

Борзенко О.О.
(П.І.Б)

Завдання прийняв до виконання _____
(підпис випускника)

Мелешенко О.С.
(П.І.Б)

РЕФЕРАТ

Пояснювальна записка до магістерської роботи «Економічні наслідки війни в Україні для світової економіки»: 105 сторінок, 6 таблиць, 8 рисунки, 133 літературних джерела та 1 додаток.

Перелік ключових слів (словосполучень): ЗМІНИ В ЕКОНОМІЦІ, ПОВНОМАСШТАБНЕ ВТОРГНЕННЯ, ВІЙНА В УКРАЇНІ, ІНФРАСТРУКТУРА, БЮДЖЕТ, РОСІЙСЬКЕ ВТОРГНЕННЯ, ПОЛІТИКА, НАСЛІДКИ ВІЙНИ.

Об'єкт дослідження: економічні відносини України в період війни

Предмет дослідження: теоретичні та практичні аспекти системи міжнародних відносин.

Мета дипломної роботи: Мета дослідження полягає у визначенні сутності економічних наслідків війни з РФ для України і європейських партнерів.

Методи дослідження: Теоретичною і методологічною основою роботи є положення сучасної економічної теорії, праці вітчизняних і зарубіжних учених в області дослідження міжнародних відносин.

Значущість виконаної роботи та висновки: Загалом, ця дипломна робота надає цінний внесок у розуміння складних економічних процесів, що відбуваються в Україні та світі в контексті війни. Вона відображає широкий спектр впливів та викликів, з якими стикається як українська, так і світова економіка, та надає конкретні напрямки для дій, спрямованих на мінімізацію негативних наслідків війни та пошук шляхів ефективного відновлення.

Рекомендації щодо використання результатів: матеріали кваліфікаційної роботи рекомендується використовувати для визначення ключових тенденцій економічних змін, які охоплюють зростання ризиків для бізнесу, волатильність ринків, та потребу у зміцненні регіональної економічної інтеграції. А також, за необхідності комплексного підходу до реконструкції інфраструктури, підтримки внутрішнього ринку, заохочення інвестицій, та впровадження ефективних міжнародних економічних стратегій.

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1	
НАСЛІДКИ ВІЙНИ З РФ ДЛЯ УКРАЇНИ І ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПАРТНЕРІВ..	10
1.1. Характеристика подій в Україні після повномасштабного вторгнення росії	10
1.2. Соціально-економічні наслідки війни з рф для України і європейських партнерів.....	19
1.3. Екологічні наслідки війни з рф для України і європейських партнерів.....	28
РОЗДІЛ 2	
ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЕКОНОМІЧНИХ НАСЛІДКІВ ВІЙНИ З РФ ДЛЯ УКРАЇНИ І ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПАРТНЕРІВ	34
2.1. Оцінка економіки України й європейських партнерів у період війни.....	34
2.2. Аналіз економічних показників за час війни з рф в Україні.....	44
2.3 Економічні наслідки війни з рф для бізнесу в Україні.....	54
РОЗДІЛ 3	
ПРОПОЗИЦІЇ ВІДБУДОВИ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ У ПЕРІОД ВІЙНИ З РФ	64
3.1. Економічні тренди після війни з рф в Україні.....	64
3.2. Рекомендації щодо усунення економічних наслідків війни з РФ для України	70
3.3. Відновлення економіки України й вирішення проблем імміграції.....	79
ВИСНОВКИ.....	90
СПИСОК БІБЛОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ...	92
ДОДАТКИ	104

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ, СКОРОЧЕНЬ, ТЕРМІНІВ

NATO - North Atlantic Treaty Organization. (Організація Північноатлантичного договору)

ООН - Організація Об'єднаних Націй

ЄС - Європейський Союз

BOFIT - berlin economics research associates. (дослідницькі асоціації економіки берліна)

ПДВ - податок на додану вартість

ММСП - малі та середні підприємства

USAID - United States Agency For International Development (агентство Сполучених Штатів з міжнародного розвитку)

ITFC - Islamic Trade Finance Corporation (Корпорація ісламської торгівлі та фінансування)

ESG - Environmental, Social, and Governance. (екологія, соціальна сфера та управління)

ЄБРР - Європейський банк реконструкції та розвитку

ДПП - державно-приватне партнерство

ВСТУП

Актуальність дослідження. Зміни, що відбуваються у світовій економіці в останнє десятиліття під впливом глобалізації, формують нові тенденції у зовнішньоекономічних відносинах країн і регіонів, що міняють умови функціонування суб'єктів на різних рівнях світового господарства: інтенсивний розвиток інформатизації й досягнень в галузі високих технологій у цілому; швидке поширення аутсорсингу – нового напрямку екстерналізації витрат виробництва; утворення міжнародних міжфірмових мереж – базових організаційних форм у глобальній економіці, що охоплюють, у тому числі, і сферу експорту освітніх послуг; зміни в економіці країн ЄС, що призводять до експансії зовнішньоекономічної політики й впливають на національні економіки всіх країн світу; глобальна модифікація структури світового ринку нафти й газу – найважливіших стратегічних ресурсів планети.

24 лютого 2022 року росія розпочала повномасштабну та безпрецедентну війну проти України, спричинивши перебої в економічній діяльності, завдавши шкоди людям, містам та інфраструктурі, а також завдавши руйнівного впливу на економіку України. Війна в Україні, яка почалася в лютому 2022 року, спричинила руйнування та хаос у кожному аспекті українського життя.

Дослідження питання виконувалось такими авторами та науковцями, як: О.Д. Бойко, О.О. Борзенко, О.М. Бородина, В.М. Геєць, О.М. Дейнеко, О.А. Коппель, О.С. Кучик, М.Й. Марущак, І.О. Овсій, О.С. Пархомчук, В.В. Скрипниченко та Л.Д. Чекаленко. Значущими були праці О.Д. Бойко, К.С. Забігайло, О.Ю. Костенко, С.І. Шевченка. Окрему групу джерел становлять різноманітні довідники та енциклопедії.

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає у визначенні сутності економічних наслідків війни з РФ для України і європейських партнерів.

Відповідно до мети дослідження було поставлено і вирішено такі задачі:

– дослідити наслідки війни з РФ для України і європейських партнерів;

– здійснити аналіз особливостей економічних наслідків війни з рф для України і європейських партнерів;

– запропонувати пропозиції відбудови економіки України у період війни з рф.

Об'єктом дослідження є економічні відносини України в період війни.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні аспекти системи міжнародних відносин.

Методи дослідження. Теоретичною і методологічною основою роботи є положення сучасної економічної теорії, праці вітчизняних і зарубіжних учених в області дослідження міжнародних відносин. Методологія дослідження базується на діалектичному методі наукового пізнання і загальнонаукових методах гносеології: теоретичного узагальнення, системного аналізу і синтезу; статистичного аналізу; порівняльного аналізу. У процесі дослідження використано системний підхід для обґрунтування сучасної регіональної інтеграції, метод структурного аналізу.

Інформаційною основою роботи є звіти й аналітичні публікації міжнародних організацій, наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених, статистичні дані.

Наукова новизна одержаних результатів. У процесі дослідження внесено пропозиції стосовно відбудови економіки України у період війни з рф.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки кваліфікаційного дослідження висвітлено у наукових публікаціях:

Мелешенко О.С. Виклики та можливості для економіки України в умовах агресії рф // кафедральна конференція «національні економічні стратегії розвитку в глобальному середовищі». 11 травня 2023 р. НАУ, м. Київ.

Мелешенко О.С. Поглиблення співпраці між Польщею та Україною під час військової агресії // Міжнародна науково - практична конференція «Сучасні міжнародні відносини: актуальні проблеми теорії і практики-2023» 20 квітня 2023 р. НАУ, м. Київ.

Мелешенко О.С. Співпраця між Україною і Польщею під час війни з рф // Конференція «Політ» 07 квітня 2023 р., НАУ, м. Київ.

Мелешенко О.С. Вплив агресії: що чекає на світову економіку через війну Росії та України // Міжнародна науково-практична конференція студентів,

аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна 2023» 21 квітня 2023 р. НАУ, м. Київ.

Структура і обсяг роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку бібліографічних посилань використаних джерел та додатку. Основний зміст роботи викладено на 103 сторінках друкованого тексту. В роботі розміщено 6 таблиць та 8 рисунків. Список бібліографічних посилань використаних джерел включає 133 найменування на дванадцяти сторінках.

РОЗДІЛ 1

НАСЛІДКИ ВІЙНИ З РФ ДЛЯ УКРАЇНИ І ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПАРТНЕРІВ

1.1. Характеристика подій в Україні після повномасштабного вторгнення росії

Світ нескінченно складний, і за необхідності всі ми покладаємося на різні переконання чи теорії про те, «як влаштований світ», щоб спробувати зрозуміти все це. Оскільки всі теорії є спрощеннями, жоден єдиний підхід до міжнародної політики не може пояснити все, що відбувається в будь-який момент, точно передбачити, що станеться в наступні тижні та місяці, або запропонувати точний план дій, який гарантовано матиме успіх. Незважаючи на це, наш запас теорій все ще може допомогти нам зрозуміти, як сталася трагедія в Україні, пояснити дещо з того, що відбувається зараз, попередити нас про можливості та потенційні підводні камені та запропонувати певні широкі напрямки дій у майбутньому. Оскільки навіть найкращі теорії соціальних наук є грубими, і завжди є винятки навіть із добре встановлених закономірностей, мудрі аналітики звертатимуться до більш ніж однієї, щоб отримати знання, і зберігатимуть певний скептицизм щодо того, що кожна з них може нам сказати.

З огляду на вищесказане, що кажуть про трагічні події в Україні деякі відомі теорії міжнародних відносин? Які теорії були підтверджені (принаймні частково), які були визнані недопустимими, а які могли б висвітлити ключові проблеми, оскільки криза продовжує розгортатися? Ось попередній і далеко не вичерпний огляд того, що вчені мають сказати про цей безлад.

Ці тривожні події ще раз підтвердили незмінну актуальність реалістичного погляду на міжнародну політику. На найзагальнішому рівні всі реалістичні теорії зображують світ, де немає агенції чи інституції, які могли б захистити держави одна від одної, і де держави повинні турбуватися про те, чи може небезпечний агресор

загрожувати їм у якийсь момент у майбутньому. Така ситуація змушує держави, особливо великі держави, сильно турбуватися про свою безпеку та конкурувати за владу. На жаль, ці страхи іноді змушують держави робити жахливі речі. Для реалістів вторгнення росії в Україну (не кажучи вже про вторгнення США в Ірак у 2003 році) нагадує нам, що великі держави іноді діють жахливо й безглуздо, коли вважають, що на карту поставлені їхні основні інтереси безпеки. Цей урок не виправдовує таку поведінку, але реалісти визнають, що лише моральне засудження не завадить цьому. Важко уявити більш переконливу демонстрацію актуальності жорсткої сили, особливо військової сили. Здається, навіть постмодерна Німеччина зрозуміла це повідомлення.

На жаль, війна також ілюструє іншу класичну реалістичну концепцію: ідею «дилеми безпеки». Дилема виникає через те, що кроки, які робить одна держава, щоб зробити себе більш безпечними, часто роблять інші менш безпечними. Держава А відчувається небезпечною та шукає будь-якого союзника або купує ще трохи зброї; Держава Б стривожиться цим кроком і відповідає тим же, підозри поглиблюються, і обидві країни стають біднішими та менш безпечними, ніж були раніше. Цілком логічно, що країни Східної Європи хотіли потрапити в НАТО (або якомога ближче до нього), враховуючи їхню довгострокову стурбованість щодо росії. Але також має бути легко зрозуміти, чому російські лідери — і не лише Путін — сприйняли цей розвиток як тривожний. Тепер трагічно ясно, що ця авантюра не виправдалася — принаймні не щодо України та, можливо, Грузії [63].

Погляд на ці події через призму реалізму не означає схвалення жорстоких і незаконних дій росії; це просто визнати таку поведінку як жалюгідний, але повторюваний аспект людських справ. Реалісти від Фукідіда до Е.Н. Карр, Ханс Дж. Моргентау, Рейнхольд Нібур, Кеннет Вальц, Роберт Гілпін і Джон Мірсхаймер засуджували трагічну природу світової політики, водночас попереджаючи, що ми не можемо втратити з поля зору безпеки, які підкреслює реалізм, включаючи ризики які виникають, коли ви загрожуєте тому, що інша держава вважає життєво важливим інтересом. Невипадково реалісти протягом тривалого часу наголошували на небезпеці гордині та небезпеці надмірно ідеалістичної зовнішньої політики, чи то

в контексті війни у В'єтнамі, чи вторгнення в Ірак у 2003 році, чи наївного прагнення до безстрокового розширення НАТО. На жаль, у кожному випадку їхні застереження були проігноровані, лише для того, щоб підтвердити наступні події.

Збройний конфлікт на сході України спалахнув на початку 2014 року після анексії Криму росією. Минулого року протести в столиці України, Києві, проти рішення президента України Віктора Януковича відхилити угоду про більшу економічну інтеграцію з Європейським Союзом (ЄС) були зустрінуті жорстоким розгоном силами державної безпеки. Протести розширилися, що призвело до ескалації конфлікту, і президент Янукович втік з країни в лютому 2014 року [66].

Через місяць, у березні 2014 року, російські війська взяли під контроль український регіон Крим. Президент росії Володимир Путін заявив про необхідність захисту прав російських громадян і російськомовних громадян у Криму та на південному сході України. Потім росія офіційно анексувала півострів після того, як кримчани проголосували за приєднання до російської федерації на спірному місцевому референдумі. Криза посилила етнічні розбіжності, і через два місяці проросійські сепаратисти в Донецькій і Луганській областях на сході України провели власні референдуми про незалежність.

У регіонах швидко спалахнув збройний конфлікт між підтримуваними росією силами та українськими військовими. росія заперечувала військову участь, але як Україна, так і Організація Північноатлантичного договору (НАТО) повідомили про накопичення російських військ і військової техніки поблизу Донецька та російські транскордонні обстріли одразу після анексії Криму. Конфлікт зайшов у активний глухий кут із регулярними обстрілами та зіткненнями, що відбуваються на лініях фронту, що розділяють контрольовані росією та Україною східні прикордонні регіони.

У січні 2018 року Сполучені Штати запровадили нові санкції проти двадцяти однієї особи, включно з низкою російських чиновників, і дев'яти компаній, пов'язаних з конфліктом на сході України. У березні 2018 року Держдепартамент США схвалив продаж Україні протитанкової зброї, що стало першим продажем летальної зброї з початку конфлікту. У жовтні 2018 року Україна приєдналася до

США та семи інших країн НАТО у серії масштабних повітряних навчань на заході України. Навчання відбулися після того, як у вересні 2018 року росія провела власні щорічні військові навчання, найбільші з часів розпаду Радянського Союзу.

У жовтні 2021 року кілька місяців збору розвідданих і спостереження за переміщеннями російських військ, нарощуванням збройних сил і фінансуванням на випадок непередбачених ситуацій увінчалися брифінгом у Білому домі з керівниками розвідки, військовими та дипломатичними службами США щодо майже певного масового російського вторгнення в Україна. Єдині питання, що залишилися, полягали в тому, коли відбудеться напад і чи зможуть Сполучені Штати переконати союзників діяти превентивно. На обидва вони відповіли 24 лютого 2022 року, коли російські війська вторглися в Україну, яка була переважно невідготовленою після того, як президент росії Володимир Путін санкціонував «спеціальну військову операцію» проти країни. У своїй заяві Путін заявив, що метою операції є демілітаризація та денацифікація України та припинення нібито геноциду росіян на українській території.

За кілька днів і тижнів до вторгнення адміністрація Джо Байдена прийняла нестандартне рішення зменшити обмеження на обмін інформацією та дозволити ширше розповсюджувати розвідувальні дані та висновки як із союзниками, включаючи Україну, так і публічно. Метою цієї стратегії було зміцнення оборони союзників і переконання росії від агресивних дій. Комерційні супутникові знімки, дописи в соціальних мережах і опубліковані дані розвідки за листопад і грудень 2021 року показали бронетехніку, ракети та інше важке озброєння, яке рухалося в бік України без офіційних пояснень з боку Кремля. До кінця 2021 року біля російсько-українського кордону було розміщено понад сто тисяч російських військових, а представники розвідки США попереджали про російське вторгнення на початку 2022 року. У середині грудня 2021 року МЗС росії закликала Сполучені Штати і НАТО припинити військову діяльність у Східній Європі та Центральній Азії, взяти на себе зобов'язання не розширювати НАТО на росію та не дати Україні приєднатися до НАТО в майбутньому. Сполучені Штати та інші союзники по НАТО

відкинули ці вимоги та пригрозили запровадити жорсткі економічні санкції, якщо росія вдасться до агресивних дій проти України [25].

На початку лютого 2022 року супутникові знімки показали найбільше розгортання російських військ на кордоні з Білоруссю з часів закінчення холодної війни. Переговори між Сполученими Штатами, росією та європейськими державами, включаючи Францію та Німеччину, не принесли рішення. Наприкінці лютого 2022 року Сполучені Штати попередили, що росія має намір вторгнутися в Україну, мотивуючи це посиленням військової присутності росії на російсько-українському кордоні. Потім президент Путін наказав ввести війська в Луганськ і Донецьк, стверджуючи, що війська виконують «миротворчу» функцію. Сполучені Штати у відповідь запровадили санкції проти регіонів і газопроводу "Північний потік-2" через кілька днів. Тим не менш, безпосередньо перед вторгненням лідери США та України залишалися в розбіжностях щодо природи та ймовірності збройної російської загрози, а українські офіційні особи применшували можливість вторгнення та відкладали мобілізацію своїх військ і резервних сил.

Оскільки початкове російське вторгнення сповільнилося, ракетні удари великої дальності завдали значної шкоди українським військовим активам, міським житловим районам, а також комунікаційній і транспортній інфраструктурі. Лікарні та житлові комплекси також зазнали обстрілів і бомбардувань. Наприкінці березня 2022 року росія заявила, що «зменшить військову активність» біля Києва та Чернігова. До 6 квітня росія вивела всі війська зі столичного регіону України. Після відходу росії з прилеглих до Києва територій українські цивільні особи розповідали про очевидні військові злочини, вчинені російськими військами, включаючи розповіді про страти без судочинства, тортури та зґвалтування.

У середині серпня зміщення лінії фронту на південь викликало міжнародні побоювання щодо ядерної катастрофи на Запорізькій атомній станції вздовж річки Дніпро. Найбільша атомна станція в Європі, Запорізька станція, була захоплена російськими військами на перших етапах війни. Ескалація напруженості між українським персоналом заводу та російськими окупантами також посилювала невпевненість щодо його подальшої безпечної роботи. Бойові дії на території

навколо об'єкта також викликають занепокоєння щодо того, що станція може бути серйозно пошкоджена під час перехресного вогню: обстріл електроприводу станції вже призвів до загального знеструмлення в Енергодарі, де розташована станція. Представники Міжнародного агентства з атомної енергії (МАГАТЕ), включаючи генерального директора Рафаеля Маріано Гроссі, відвідали станцію на початку вересня, щоб оцінити загрозу ядерної аварії. У звіті за результатами своєї інспекції МАГАТЕ закликала створити «зону ядерної безпеки та безпеки» навколо АЕС і негайно припинити «всі військові дії» на прилеглий території [67].

Надзвичайно швидка відповідь на вторгнення росії також узгоджується з реалістичним розумінням політики альянсу. Спільні цінності можуть зробити альянси більш згуртованими та довготривалими, але серйозні зобов'язання щодо колективної оборони впливають насамперед із уявлення про спільну загрозу. Рівень загрози, у свою чергу, є функцією сили, близькості та ворога з наступальними можливостями та агресивними намірами. Ці елементи значною мірою пояснюють, чому Радянський Союз зіткнувся з сильними балансуючими коаліціями в Європі та Азії під час холодної війни: він мав велику індустріальну економіку, його імперія межувала з багатьма іншими країнами, його збройні сили були великими і призначені в основному для наступальних операцій, і, здавалося, він мав дуже ревізіоністські амбіції (тобто поширення комунізму). Сьогодні дії росії різко посилили сприйняття загрози на Заході, і результатом стала демонстрація балансуєчої поведінки, якої мало хто очікував би лише кілька тижнів тому [35].

Навпаки, головні ліберальні теорії, які вплинули на ключові аспекти зовнішньої політики Заходу в останні десятиліття, не досягли успіху. Як політична філософія, лібералізм є чудовою основою для організації суспільства, і я, наприклад, глибоко вдячний за те, що живу в суспільстві, де ці цінності все ще переважають. Також приємно бачити, як західні суспільства заново відкривають чесноти лібералізму після загравання з власними авторитарними імпульсами. Але як підхід до світової політики та керівництво зовнішньою політикою, недоліки лібералізму були знову виявлені.

Як я вже зазначала раніше, війна зруйнувала віру в те, що війна більше не «мислима» в Європі, і пов'язане з цим твердження, що розширення НАТО на схід створить «зону миру», яка постійно розширюється. Не зрозумійте мене неправильно: було б чудово, якби ця мрія здійснилася, але це ніколи не було ймовірною можливістю, тим більше з огляду на гординю, як її прагнули. Не дивно, що ті, хто вірив і продавав ліберальну історію, тепер хочуть покласти всю провину на російського президента Володимира Путіна і стверджувати, що його незаконне вторгнення «доводить», що розширення НАТО не мало нічого спільного з його рішенням. Інші зараз безглуздо накидаються на тих експертів, які правильно передбачили, куди може привести політика Заходу. Ці спроби переписати історію є типовими для зовнішньополітичної еліти, яка не бажає визнавати помилки чи брати на себе відповідальність.

Ліберальні теорії, які наголошують на ролі інституцій, працюють дещо краще, допомагаючи нам зрозуміти швидко та надзвичайно єдину реакцію Заходу. Реакція була швидкою частково через те, що Сполучені Штати та їхні союзники по НАТО поділяють низку політичних цінностей, які зараз піддаються особливо яскравому та жорсткому виклику. Що ще важливіше, якби таких інституцій, як НАТО, не існувало, і реакцію потрібно було організовувати з нуля, важко уявити, щоб вона була настільки швидкою чи ефективною. Міжнародні інституції не можуть вирішити фундаментальні конфлікти інтересів або зупинити великі держави від дій, які вони хочуть, але вони можуть сприяти більш ефективній колективній відповіді, коли державні інтереси здебільшого збігаються [63].

Також неможливо зрозуміти ці події без урахування ролі неправильного сприйняття та прорахунку. Реалістичні теорії тут менш корисні, оскільки вони, як правило, зображують держави як більш-менш раціональних акторів, які холоднокровно прораховують свої інтереси та шукають привабливих можливостей покращити своє відносне становище. Навіть якщо це припущення здебільшого вірне, уряди та окремі лідери все ще оперують недосконалою інформацією та можуть легко неправильно оцінити власні здібності та здібності та реакцію інших. Навіть коли інформації достатньо, сприйняття та рішення можуть бути

упередженими через психологічні, культурні чи бюрократичні причини. У невизначеному світі, наповненому недосконалими людьми, є багато способів зробити щось неправильно.

Зокрема, величезна література про неправильне сприйняття – особливо основоположна робота покійного Роберта Джервіса – може багато розповісти нам про цю війну. Тепер здається очевидним, що Путін погано прорахувався в кількох аспектах: він перебільшив ворожість Заходу до росії, серйозно недооцінив рішучість України, переоцінив здатність своєї армії здобути швидко й безкоштовну перемогу та неправильно зрозумів, як Захід, ймовірно, відповість. Поєднання страху та надмірної самовпевненості, яке, здається, спрацювало тут, є типовим; майже трюїзмом можна сказати, що держави не починають воєн, якщо вони не переконалися, що вони можуть досягти своїх цілей швидко та з відносно невеликими витратами. Ніхто не розпочинає війну, яка, на його думку, буде довгою, кривавою, дорогою та ймовірно закінчиться поразкою. Крім того, оскільки людям незручно мати справу з компромісами, існує потужна тенденція вважати можливим йти на війну, коли ви вирішите, що це необхідно. Як одного разу писав Джервіс, «оскільки особа, яка приймає рішення, починає розглядати свою політику як необхідну, вона, ймовірно, повірить, що політика може бути успішною, навіть якщо такий висновок потребує спотворення інформації про те, що робитимуть інші». Ця тенденція може посилюватися, якщо голоси незгодних виключаються з процесу прийняття рішень, або тому, що всі учасники циклу поділяють той самий хибний світогляд, або тому, що підлеглі не бажають сказати начальству, що вони можуть бути неправі [64].

Теорія перспектив, яка стверджує, що люди більш готові йти на ризик, щоб уникнути втрат, ніж отримати вигоди, можливо, також спрацювала тут. Якби Путін вірив, що Україна поступово рухається до союзу зі Сполученими Штатами та НАТО – і для нього було багато причин думати так, – тоді запобігання тому, що він вважає безповоротною втратою, могло б коштувати величезного кидка кубиків. Подібним чином упередження атрибуції – схильність розглядати свою власну поведінку як реакцію на обставини, але приписувати поведінку інших їхній основній

природі – ймовірно, також є доречною: багато хто на Заході тепер інтерпретує поведінку росіян як відображення непристойного характеру Путіна та жодним чином не є відповіддю на попередні дії Заходу. Зі свого боку, Путін, схоже, вважає, що дії Сполучених Штатів і НАТО випливають із вродженої зарозумілості та глибоко вкоріненого бажання зберегти росію слабкою та вразливою, і що українці чинять опір тому, що їх або вводять в оману, або перебувають під впливом «фашистські» елементи.

Сучасна теорія IR також наголошує на всепроникній ролі проблем зобов'язань. У світі анархії держави можуть давати одна одній обіцянки, але не можуть бути впевнені, що вони будуть виконані. Наприклад, НАТО могло б запропонувати назавжди скасувати членство України (хоча цього ніколи не було зроблено за кілька тижнів до війни), але Путін міг би не повірити НАТО, навіть якби Вашингтон і Брюссель виклали це зобов'язання письмово. Договори мають значення, але зрештою вони залишаються лише папірцями.

Більше того, наукова література про припинення війни свідчить про те, що проблеми із зобов'язаннями виникатимуть серйозно, навіть якщо ворогуючі сторони переглянуть свої очікування та прагнуть припинити бойові дії. Якби Путін запропонував завтра вийти з України та поклявся на стосі російської православної Біблії, що залишить її в спокої назавжди, мало хто в Україні, Європі чи Сполучених Штатах сприйме його запевнення за чисту монету. І на відміну від деяких громадянських воєн, де мирне врегулювання іноді може гарантуватися зацікавленими сторонніми особами, у цьому випадку немає зовнішньої сили, яка б могла серйозно погрожувати покарати майбутніх порушників будь-якої угоди, яка може бути досягнута. За винятком беззастережної капітуляції, будь-яка угода про припинення війни повинна залишати всі сторони достатньо задоволеними, щоб вони таємно не сподівалися змінити або відмовитися від неї, як тільки обставини будуть більш сприятливими. І навіть якщо одна сторона повністю капітулює, нав'язування «миру переможця» може посіяти насіння майбутнього реваншизму. На жаль, сьогодні ми, здається, дуже далекі від будь-якого врегулювання шляхом переговорів.

ЄС твердо підтримує Україну та її народ і продовжуватиме рішуче підтримувати українську економіку, суспільство, збройні сили та її майбутнє відновлення. Заходи ЄС на підтримку України включають: прийом біженців, гуманітарна допомога, забезпечення цивільного захисту, макрофінансова допомога, заходи лібералізації торгівлі, підтримку української армії, підтримка в розслідуванні та судовому переслідуванні військових злочинів.

1.2. Соціально-економічні наслідки війни з РФ для України і європейських партнерів

Протягом останнього десятиліття посилення геополітичного ризику було постійною рисою світової політики, але світова економіка та фінансові ринки нехтували цим. Від змагання між Китаєм і Америкою до підйому популістських правителів у Латинській Америці та напруженості на Близькому Сході, фірми та інвестори продовжували діяти незважаючи на те, що економічні наслідки будуть обмежені.

Вторгнення росії в Україну, швидше за все, порушить цю схему, оскільки це призведе до ізоляції 11-ї за величиною економіки світу та одного з найбільших виробників сировини. Безпосередні глобальні наслідки полягатимуть у вищій інфляції, нижчому зростанні та певному збої на фінансових ринках через посилення санкцій. Довгостроковими наслідками буде подальше ослаблення системи глобалізованих ланцюгів постачання та інтегрованих фінансових ринків, яка домінувала у світовій економіці після розпаду Радянського Союзу в 1991 році.

Довгостроковий вплив полягатиме в прискоренні поділу світу на економічні блоки. росія буде змушена схилитися на схід, більше покладаючись на торгові та фінансові зв'язки з Китаєм. На Заході більше політиків і компаній запитуватимуть, чи ключовий принцип глобалізації — про те, що ви повинні торгувати з усіма, а не лише зі своїми геополітичними союзниками — досі дійсний не лише для росії, але й для інших автократій. Китай подивиться на західні санкції проти росії і зробить висновок, що йому потрібно активізувати свою кампанію самодостатності.

Вторгнення в Україну може не спричинити світової економічної кризи сьогодні, але воно змінить функціонування світової економіки на десятиліття вперед.

Інститут Банку Фінляндії для економік, що розвиваються (VoFit) регулярно публікує прогнози щодо російської економіки на 2022-2024 роки, останній від 10 жовтня 2022 року. У своєму звіті вони підкреслюють сильний вплив західних санкцій, виключаючи росію з міжнародних фінансових ринків і заморожених іноземних валютні резерви. Скорочення імпорту на 25% зрештою призвело до зниження рівня виробництва. VoFit також детальніше розглядає розвиток імпорту, використовуючи статистику торгівлі з інших країн у VoFit Weekly від 27 жовтня 2022 року [71].

У той час як імпорт з ЄС досяг лише 50 % у серпні порівняно з рівнем, досягнутим до війни, та імпортом з Таїланду (35 %) та В'єтнаму (60%) скоротився так само, імпорт з Китаю відновився до довоєнного рівня, а з Туреччини навіть подвоївся. Прогнозується, що приватне споживання знизиться на 9 % у 2022 році після високої економічної невизначеності в країні, скорочення зарплат і часткової мобілізації, що призвело до того, що люди залишили країну. Це також гальмує інвестиції всередині країни. VoFit прогнозує падіння ВВП на 4 % у 2022 та 2023 роках. Загалом вони очікують дуже повільного відновлення та поступового пристосування до нижчих стандартів життя в країні.

За оцінками Vo Fit Weekly від 27 жовтня 2022 року, федеральні доходи знизилися на 14 % порівняно з аналогічним періодом минулого року за останні 3 місяці, тоді як державні витрати зросли на 30% порівняно з аналогічним періодом минулого року у вересні. Інші економічні прогнози виконує МВФ, прогножуючи падіння реального ВВП росії на 3,4 % у 2022 році, і ОЕСР, оцінюючи падіння на 5,5 % у 2022 році та падіння на 4,5 % у 2023 році. ЄБРР очікує, що економіка скоротиться 5 % у 2022 році та ще на 3 % у 2023 році [66].

Група Світового банку в своєму звіті про економіку Європи та Центральної Азії (осінь 2022 р.) підкреслює, що сильна фіскальна відповідь у розмірі 3 % ВВП росії та погіршення монетарних умов справді поглинули частину економічного спаду. Обсяги експорту також досягли безпрецедентного рівня у другому кварталі

2022 року порівняно зі зниженням у першому кварталі через високі ціни на продаж викопного палива в Європу та розширення продажів в інші країни, такі як Китай, Індія та Туреччина. Тим не менш, вони прогнозують падіння реального ВВП росії на 4,5 % у 2022 році, 3,6 % у 2023 році та зростання на 1,6 % у 2024 році.

Війна принесла нові виклики та загострила деякі існуючі для бізнесу в Україні. Розриви в ланцюгах постачання та скорочення попиту на товари та послуги на внутрішньому ринку посилили потребу компаній у ще активнішому пошуку нових ділових партнерів і клієнтів та дослідженні можливостей на зовнішніх ринках. Як доступ до фінансування, так і доступність кредитних ресурсів стали головною проблемою для торгівельного бізнесу після початку війни.

Комерційні банки практично припинили активне кредитування торгівельного бізнесу, а кредитні ресурси для обігового капіталу та фінансування проєктів тепер доступні лише через державні урядові програми.

Окрім вищезазначених проблем, підприємства бізнесу мають боротися з ризиками та наслідками війни, включаючи втрати від знищення активів, ризики для безпеки персоналу, зруйновану інфраструктуру та атаки на кібербезпеку.

Експортери стикаються зі значними проблемами з транспортуванням продукції на зовнішні ринки, враховуючи блокаду українських морських портів російським флотом та вузькі місця залізничного та автомобільного транспорту на транспортних каналах. Багато імпортерів постраждали від валютних обмежень, запроваджених урядом, тоді як експортери не можуть відшкодувати свій ПДВ через призупинення роботи електронної системи адміністрування відшкодування ПДВ.

У короткостроковій перспективі представники бізнесу не зможуть самостійно подолати ці виклики, і для всіх ключових зацікавлених сторін важливо об'єднати свої зусилля для сприяння економічному відродженню шляхом трансформації бізнесу, розвитку нових ланцюгів постачання, створення ділового партнерства та співпраця, оптимізація витрат та фінансова підтримка. У центрі уваги мають бути галузі, які мають перспективи стати драйверами економічного розвитку країни (наприклад, сільське господарство, харчова промисловість, ІТ, будівництво та інфраструктура).

План дій для успішного розвитку бізнесу має передбачати технологічні інновації, сприяння екологічному, соціальному та управлінському секторам (ESG) та впливати на інвестиції, створення робочих місць, сприяння сприятливому середовищу для соціальних та солідарних підприємств та поглиблення економічного розвитку зв'язків з країнами Європейського Союзу (ЄС). Ці дії мають також враховувати регіональні особливості, щоб усунути потенційні диспропорції в економічному розвитку, спричинені війною.

Окрім деяких вкорінених проблем, з якими стикаються українські ММСП, які тепер стали ще більш критичними, війна принесла нові потрясіння. Майбутнє сектору ММСП в Україні великою мірою залежить від того, наскільки добре ММСП зможуть подолати ці виклики та адаптуватися до нового середовища.

Розвиток більш структурної та системної підтримки, зосередженої на відродженні бізнесу після війни, потребує більш глибокого аналізу з урахуванням особливостей розміру бізнесу, підгалузі, статі власника, географічного розташування, серед інших факторів.

Це має включати поєднання первинних і вторинних даних і інструментів кількісного та якісного дослідження. Незважаючи на те, що у квітні-травні 2022 року відбулося поступове поживалення ділової активності серед ММСП, становище великого бізнесу є більш стабільним, що може тривати й у довгостроковій перспективі призвести до структурних змін в економіці України [34].

ММСП повинні прагнути консолідувати свої зусилля з метою підвищення конкурентоспроможності та оптимізації витрат. Це можна зробити шляхом створення спільних груп закупівель, торгівлі або спільних послуг (наприклад, платформа стійкості ланцюга поставок); допомога ММСП у збереженні та реструктуризації існуючих ланцюгів постачання; постачання сировини, товарів і послуг; сприяння партнерству та побудова ланцюжків поставок з українськими виробниками на ринках ЄС; а також встановлення транскордонних контактів між бізнесом, академічними колами та урядами.

Підприємства, переміщені в західні та центральні регіони, потребують підтримки для плавної інтеграції в місцеву економіку. Місцеві органи влади та

міжнародні донори започаткували ініціативи, спрямовані на полегшення доступу ММСП до фінансування, доступних виробничих приміщень, партнерства та нових технологій (наприклад, платформа підтримки бізнесу Save Business Now).

Є висока частка бізнесу, який очолюють жінки, у Донецькій та Луганській областях. Підтримка бізнесу, яким керують жінки, які переміщуються зі східних регіонів, може сприяти обміну передовим досвідом і сприяти розвитку жіночого підприємництва в приймаючих громадах, як серед переміщених ВПО, так і серед місцевого населення, яке шукає роботу.

Подальша підтримка може включати спеціальні програми для підприємств, очолюваних жінками, у західній Україні та програми самозайнятості та перекваліфікації для ВПО (наприклад, Програма USAID «Конкурентоздатна економіка» запустила проєкт «Підтримка бізнесу під час війни та в післявоєнний період», надаючи гранти та семінари для жінки-підприємці та жінки, які потребують розвитку своїх бізнес-навичок).

Війна поставила питання безпеки на перше місце для багатьох українських ММСП. Компанії повинні адаптуватися до нових реалій, забезпечуючи безпеку персоналу; розробка безпечних логістичних маршрутів у координації з місцевою владою; проведення розмінування земель за участю Державної служби з надзвичайних ситуацій, а також зменшення ризиків кібербезпеки та безперервності бізнесу, які зросли через кібератаки та фізичну втрату інформації та власності [34].

Міжнародні донорські організації та ВМО відіграють вирішальну роль у наданні консультацій українським підприємствам щодо ризиків безпеки бізнесу, обміну найкращими практиками та підходів до захисту онлайн-бізнес-процесів, пом'якшення ризиків кібератак, серед іншого (наприклад, програма EU4Business).

Руйнування та пошкодження виробничих активів, розлад ланцюгів постачання та каналів розподілу призвели до високого попиту на оборотний капітал та проєктне фінансування, яке зараз в основному обмежується програмами державного уряду. Як доступ, так і доступність кредитних ресурсів стали головною проблемою для ММСП після початку війни. Незважаючи на активну державну підтримку (через кредитну програму 5-7-9%), включаючи цільові програми для певних галузей

(наприклад, сільське господарство та роздрібна торгівля), ММСП продовжують стикатися з серйозними розривами ліквідності.

ITFC започаткувала ініціативу підтримки українських жінок-підприємців, зосереджених на просуванні своїх товарів на зовнішніх ринках і на допомозі знайти міжнародних ділових партнерів. Офіс сприяння підприємництву та експорту України надає підтримку підприємствам, зацікавленим в експорті до ЄС, проводячи оцінку готовності бізнесу до експорту, надаючи допомогу в аналізі зовнішнього ринку та виході на ринок [34].

Український бізнес також може зосередити свої зусилля на заміщенні російського експорту, позиції якого на європейському ринку ослабли. Знайти працівників з потрібними навичками та знаннями стало ще важче з початком війни через такі додаткові чинники, як мобілізація, трудова міграція (як зовнішня, так і внутрішня) та зруйноване житло в регіонах, що постраждали від війни. У звільнених областях і областях, де тривають бойові дії, відчувається нестача робочої сили.

Падіння особистих доходів, брак заощаджень, міграція за кордон і невпевненість у майбутньому негативно вплинули на споживання населення України. Стабільний попит існує лише на товари першої необхідності (переважно місцевого виробництва, якщо дешевий імпорт недоступний), що зміщує продуктові портфелі ММСП у нижчі цінові сегменти. Це також заохочує ММСП оптимізувати виробничі витрати для підтримки прийнятної норми прибутку [25].

Окрім переорієнтації на зовнішні ринки, ММСП можуть отримати вигоду від державних закупівель, спрямованих на задоволення потреб уряду у воєнний час (найбільш актуально для харчової та текстильної промисловості, одягу та взуття).

У свою чергу, уряд має проводити інформаційні кампанії для підвищення обізнаності бізнесу про можливості державних закупівель. Крім того, ММСП можуть отримати вигоду від участі в економіці спільного використання (тобто доступу до обладнання чи активів замість власності) і від запровадження нових моделей оплати для вирішення проблеми купівельної спроможності. Існує багато факторів, які наразі впливають на ланцюги поставок в Україні.

Проблема гостро відчувалася в сільському господарстві під час посівної кампанії і менш актуальна для таких галузей, як ІТ та креативні індустрії. ММСП шукають підтримки у створенні нових і безпечних логістичних маршрутів, у дослідженні нових ділових партнерств і диверсифікації каналів постачання.

Нещодавні зміни в законодавстві про індустріальні парки можуть сприяти розвитку нових ланцюгів постачання та виробничих кластерів на базі індустріальних парків. Agro.Food.Tech Park у Львівській області було оголошено у квітні 2022 року для залучення бізнесу, який шукає нові ланцюжки поставок. Створення індустріальних парків також узгоджується з пріоритетами уряду щодо розвитку переробки та виробництва продуктів харчування з доданою вартістю.

Нещодавно уряд запровадив низку ініціатив щодо полегшення ведення бізнесу та стимулювання підприємницької діяльності. Однак певні нормативні акти (наприклад, обмеження критичного імпорту, обмеження цін на пальне) не повністю узгоджені з пріоритетами бізнесу. Це свідчить про необхідність посилення координації між владою та бізнесом в обміні думками для підвищення ефективності державних ініціатив. Бізнес за сприяння ВМО також має бути активніше залучений до розробки програми відновлення України.

Отже, 65 відсотків ММСП знаходяться на територіях, де велися активні бойові дії. Хоча збитки, завдані війною, не повністю оцінені через триваючі військові дії, збитки, ймовірно, будуть значними, включно з транспортом, складською інфраструктурою, комерційною та житловою власністю [34].

Загальні збитки від зруйнованих і пошкоджених промислових підприємств досягли 10,7 мільярдів доларів США в середині травня 2022 року. ММСП потребуватимуть фінансової підтримки для відновлення виробничих активів і поповнення запасів, щоб відновити роботу. Території, які постраждали від війни, залишатимуться під загрозою повторних військових дій і руйнувань у майбутньому, і будь-яке комерційне кредитування вимагатиме гарантій або страхування для хеджування ризиків війни та фізичних збитків.

Крім того, ММСП переїдуть у більш безпечні регіони в Україні чи за кордоном, що підвищить ризик бідності та соціального лиха в регіонах, які

постраждали від війни. Крім того, підтримка центральною та місцевою владою компаній, розташованих у західних регіонах України, у тому числі переміщення з постраждалих від війни територій, може призвести до нерівномірності економічного розвитку країни [132].

Переміщення компаній із постраждалих від війни регіонів позитивно впливає на місцеву економіку приймаючих регіонів, надаючи додатковий поштовх для розвитку місцевої інфраструктури та ринків праці. Як заключне зауваження, слід зазначити, що нові програми, спрямовані на підтримку відродження бізнесу, повинні включати стимул для ММСП запроваджувати більш інноваційні та стійкі практики, які включають принципи циклічної та зеленої економіки, нульовий чистий вплив, зниження енергоємності виробництва та сприяння кооперації [34].

У короткостроковій перспективі підтримка має бути спрямована на подальшу трансформацію бізнесу та адаптацію до нових реалій. Це може включати допомогу у розбудові нових ланцюгів постачання та партнерства, оптимізації витрат виробництва, впровадження нових механізмів фінансування та фінансової підтримки.

Сільське господарство, харчова промисловість, оптова та роздрібна торгівля мають надзвичайно важливе значення в короткостроковій перспективі для підтримки країни у воєнний час.

У середньостроковій перспективі, коли війна закінчиться, ММСП потребуватимуть підтримки для сталого відновлення шляхом впровадження інноваційних практик, залучення ESG та інвестицій впливу, створення робочих місць та адаптації до стандартів і правил ЄС.

Важливим пріоритетом є сприяння розвитку галузей з високим потенціалом стати драйверами економічного розвитку (сільське господарство та продовольство, ІТ, будівництво та інфраструктура).

Іншим ключовим пріоритетом є забезпечення справедливого та добре збалансованого розвитку як постраждалих, так і непостраждалих від конфлікту регіонів з історично високим рівнем представництва ММСП.

До початку повномасштабного воєнного вторгнення росії найбільшим роботодавцем в Україні був середній та малий бізнес.

Найпопулярнішою сферою діяльності малого та середнього бізнесу (МСБ) в Україні є оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспорту.

Далі в різних пропорціях для середнього і малого бізнесів йдуть промисловість, логістика, сільське господарство та будівництво.

Важливою рисою для більшості малого і середнього бізнесу є географічна прив'язка до свого споживача. Саме цей фактор став вирішальним з початком війни.

МСБ зазнають різного впливу воєнних дій, в залежності від свого місця розташування.

Загалом, регіони України можна поділити за чотирма категоріями: "частково окуповані регіони" (зона ведення бойових дій), "прифронтові регіони" (під загрозою вторгнення), "опорні регіони" (відіграють вирішальну роль у логістиці оборонних та гуманітарних вантажів) та "безпечні регіони" (регіони, які є умовно безпечними для підприємницької діяльності та мають мінімальний ризик вторгнення).

За даними Держстату, прифронтові та частково окуповані регіони відповідають за більш як 40 % ВВП України. На їх території зареєстровані понад 45% компаній (за виключенням Києва) [43].

Важливо розуміти, що бойові дії руйнують фізичні активи підприємств. Частка підприємств, що перебувають під загрозою зникнення, у прифронтових та частково окупованих регіонах становить близько 45% для первинного сектору (сільське господарство та видобуток), 35 % — для вторинного (заводи, фабрики, промислове виробництво) та 37 % — для третинного сектору (послуги).

Рекордне падіння попиту в прифронтових та частково окупованих регіонах завдає руйнівної шкоди малому і середньому бізнесу.

Очікувано, що більшість підприємців в Україні розуміє, що поки триває війна, повернення на довоєнний рівень є малоімовірним.

Таким чином, урядові програми можна підсилити додатковими ініціативами.

Отже, у багатьох випадках ці люди емігрували в регіони з іншою структурою економіки і, отже, можуть відчувати значні труднощі з пошуком роботи. Місцеві

державні центри зайнятості можуть запуснути програми перепідготовки для ВПО. Потрібно розуміти, що зазначені шляхи підтримки діяльності бізнесу не є вичерпними і найкраще будуть діяти за умов відносної макроекономічної стабільності та зваженої фіскальної політики з боку уряду, що є особливо важливим завданням під час війни.

1.3. Екологічні наслідки війни з РФ для України і європейських партнерів

У 2014 році російська федерація розпочала жорстоку, кровопролитну та руйнівну війну проти суверенної держави Україна. Проголошена мета цієї війни (як її сформулювала російська федерація) – або взяти повний контроль над нашою державою, або забезпечити її повне знищення. Обидві цілі суперечать праву української нації на самовизначення і обидві прямо суперечать Статуту ООН, підписантом якого є російська федерація. 24 лютого 2022 року розпочався новий етап війни у вигляді повномасштабного наступу агресора на всіх кордонах України. Трагічні обставини не лише миттєво змінили людські долі, а й створили нові загрози природному середовищу України. Отже, вплив російських злочинів проти навколишнього середовища необхідно вивчити, засудити та відшкодувати на майбутнє.

Росія розпочала активну фазу вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року, що призвело до тисяч обірваних життів, масового руйнування інфраструктури міст і сіл України та серйозної шкоди її економіці. Серед інших наслідків війни, які часто недооцінюють, ми хочемо звернути увагу на довгострокові наслідки військових дій для навколишнього середовища та масштабне порушення екосистем. Вторгнення росії в Україну відбулося по всій довжині спільного кордону і частково з території Білорусі. Від бойових дій постраждали практично всі кліматичні зони України, внаслідок чого знищено сотні гектарів різноманітних і рідкісних біогеоценозів. Очевидно, що реальні масштаби шкоди, завданої екосистемі, можна буде оцінити лише після повного завершення окупації наших територій. Активні бойові дії зазнали території Житомирської, Київської, Чернігівської, Сумської, Харківської,

Луганської, Донецької, Запорізької, Херсонської та Миколаївської областей. Оцінка шкоди, заподіяної екосистемі України, тісно пов'язана з особливостями кожного окремого регіону, який зазнав бойових дій. Тут слід зазначити, що перед початком війни деякі екологічні проблеми цих регіонів не були належним чином вирішені.

Загальновідомо, що регіони з розвинутою промисловістю протягом тривалого часу надзвичайно сильно навантажують навколишнє середовище, роблячи його надзвичайно вразливим. Наприклад, якщо площі, які масово розорані під посіви, роками страждали від нераціонального господарювання, то військові дії на їхній території стануть поштовхом для того, щоб зробити їх повністю непридатними для сільськогосподарського використання. Якщо завод хімічної промисловості десятки років отруював певні міста чи райони через застарілі очисні споруди, то обстріл такого заводу призведе до техногенної катастрофи, яка миттєво знищить і так сильно постраждалі біогеоценози. Подібну ситуацію можна легко порівняти з організмом, який виснажується після тривалої боротьби з хворобою і, нарешті, піддається масовому зараженню новим вірусом замість належного лікування [67].

Одним із найважчих віддалених наслідків для екосистем вважається хімічне зараження місць використання великої кількості боєприпасів. Техногенні катастрофи, спричинені бомбардуванням та обстрілами підприємств та об'єктів критичної інфраструктури нашої країни, також завдають значної шкоди навколишньому середовищу.

Крім того, використання росією ракет великої дальності також створює техногенні катастрофи на всій території України, зокрема в промислово розвинених регіонах з концентрацією енергетичної, гірничодобувної, переробної, хімічної та іншої промисловості, промислові об'єкти стають найбільш уразливими цілями.

Україна є дуже великою аграрною країною, де більша частина її економіки складається з виробництва та експорту сільськогосподарської продукції. Україна належить до країн із великою площею ріллі. Сільськогосподарські угіддя займають 70,5% загальної площі країни, з них 57% орних земель (в окремих регіонах до 86%).

Бойові дії, що точилися в Україні, завдали значної шкоди нашим полям під оранку та іншу механізовану сільськогосподарську діяльність, а також спричинили тривале хімічне та біологічне забруднення родючих ґрунтів. Тисячі випущених снарядів, здетонована та згоріла військова техніка, покинута на полях і плантаціях, залишатимуться масовим і необмеженим джерелом забруднення наших ґрунтів і підземних вод залізом, алюмінієм, міддю та іншими важкими металами та їх сполуками протягом сотень років.

Україна відноситься до країн з дефіцитом водних ресурсів (поверхневих і підземних вод, придатних для використання в народному господарстві України). Вона входить до числа європейських країн з найбільшим дефіцитом води. Ситуація ускладнюється тим, що при затопленій військовій техніці та вибухах боєприпасів виділяється комплекс шкідливих речовин, які просочуються в ґрунтові води, а потім потрапляють у поверхневі води, що робить величезний негативний вплив на водні ресурси.

Таким чином, процес фіксації та документування шкоди та її довгострокового впливу на навколишнє середовище України стає ключовим питанням при оцінці суми репарацій, які вимагатимуться від росії після закінчення бойових дій. Важливо визначити діапазон основних джерел забруднення, які мають довгостроковий вплив на навколишнє середовище, перш ніж зосередитися на аналізі впливу військової діяльності на кожен елемент екосистеми, такий як повітря, водні ресурси та ґрунти. Перш за все, боєприпаси, які масово витрачаються на полі бою.

Наслідки впливу бойових дій на навколишнє середовище можна класифікувати наступним чином:

1. Безпосередній масовий вплив токсичних хімічних речовин, що викидаються в навколишнє середовище при використанні військової техніки, компонентів боєприпасів, вибухових речовин і ракетного палива.

2. Руйнування навколишнього середовища внаслідок фізичного впливу пожеж, вибухів, пошкодження ґрунту тощо.

3. Руйнування навколишнього середовища техногенними катастрофами, спричиненими обстрілами промислових підприємств (масові викиди аміаку, хлору, азотної кислоти тощо).

Кожен випущений снаряд є сумішшю небезпечних речовин. Збіднений уран і його оксиди, сполуки ртуті, свинцю, стронцію, алюмінію, летючі продукти органічного горіння (сполуки азоту і сірки) і багато інших речовин мають склад, який важко ідентифікувати – всі ці хімічні компоненти багато років отруїть біогеоценози, зробить непридатними для посівів значні території та отруїть багато водойм. Такий же вплив спричинить велика кількість затопленої та закопаної військової техніки та боєприпасів, які розкладатимуться сотні років та отруюватиме екосистеми металами, нафтопродуктами тощо [67].

Енергія, що виділяється від вибухів ракет і боєприпасів, матиме такі наслідки:

- витоки аміаку, хлору, нафти та нафтопродуктів, кислот та інших сильнодіючих отруйних речовин, що виникають внаслідок руйнування промислових резервуарів зберігання небезпечних речовин;

- масові викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря, поверхневі та підземні води, ґрунт внаслідок руйнування очисних споруд промислових підприємств;

- масштабні пожежі з викидом небезпечних продуктів згорання внаслідок горіння нафтопродуктів та електромережевого обладнання;

- порушення гідрологічного режиму територій внаслідок руйнування гідротехнічних споруд;

- механічне руйнування екосистем, викликане масованим обстрілом позицій військових, що утворює вигорілі ущільнені воронки.

Таким територіям потрібні сотні років для відновлення родючості та біорізноманіття. Будь-яка війна спричиняє масову загибель людей і тварин. У зв'язку з активними бойовими діями значна кількість загиблих тривалий час залишається непохованою або похована на невеликій глибині.

Подібна ситуація спостерігається і в повністю знищених російськими військами прифронтових населених пунктах, наприклад у місті Маріуполь. Людей

часто ховають на вулицях, а тварини гинуть і залишаються непохованими на зруйнованих фермах. Усе це ускладнює епідеміологічну ситуацію на значних територіях та провокує поширення вірусних та бактеріальних захворювань.

Також повідомляється про забруднення ґрунту, поверхневих і підземних вод органічними речовинами в місцях розкладання тіл людей і тварин. Усі ці наслідки вимагають проведення детального обстеження деокупованих територій та в місцях бойових дій.

Станом на жовтень 2022 року активні бойові дії в Україні ведуться на території близько 1300 км лінії фронту, значною мірою охоплюючи сільськогосподарські угіддя: поля, полезахисні лісосмуги, пасовища, присадибні території. Тому продовольча безпека стає актуальною проблемою в майбутньому. Значні території втратять свою родючість, а сільськогосподарські культури накопичуватимуть важкі метали та інші небезпечні речовини, занесені внаслідок бойових дій у ґрунт і ґрунтові води. Також будуть отруєні кормові бази тваринництва. Поверхневі води, які також використовуються для забезпечення населення питною водою, потребуватимуть глибокої хімічної очистки.

Після закінчення бойових дій кожна окрема ділянка потребує розробки плану її рекультивації, а кожна окрема водойма, де затоплено багато техніки та корпусів, має бути очищена до допустимих санітарних норм.

Великі техногенні катастрофи, що призвели до витоків нафти, аміаку та хлору, а також значне забруднення навколишнього середовища поліхлорованими біфенілами (ПХБ) та діоксинами внаслідок горіння електрообладнання вимагатимуть розробки комплексу заходів з очищення та відновлення уражені ділянки. Неглибокі масові поховання людей і тварин потребують ексгумації, дезінфекції та перепоховання відповідно до санітарних норм.

Таким чином, необхідно провести комплексну оцінку стану довкілля після закінчення війни та розробити генеральний план відновлення природного стану пошкоджених територій, а також спеціальні проекти дезактивації забруднених територій. Наслідки впливу бойових дій є значними. Безпосередній масовий вплив токсичних хімічних речовин, що викидаються в навколишнє середовище при

використанні військової техніки, компонентів боєприпасів, вибухових речовин і ракетного палива впливає на екологічний стан. Також руйнування навколишнього середовища внаслідок фізичного впливу пожеж, вибухів, пошкодження ґрунту тощо. Особливо впливає на екологію в країні руйнування навколишнього середовища техногенними катастрофами, спричиненими обстрілами промислових підприємств (масові викиди аміаку, хлору, азотної кислоти тощо). В країні територіям потрібні сотні років для відновлення родючості та біорізноманіття. Будь-яка війна спричиняє масову загибель людей і тварин. У зв'язку з активними бойовими діями значна кількість загиблих тривалий час залишається непохованою або похована на невеликій глибині.

Висновки до розділу 1

Сучасна економічна модель України все ще має багато спільного з радянською окупацією. Йдеться насамперед про енергетичну, гірничодобувну, переробну та хімічну промисловість. Ці сектори характеризуються високою енерго- та матеріалоємністю, великими відходами та значним впливом на навколишнє середовище та здоров'я людей. Війна вже завдала величезних руйнувань об'єктам цих галузей. На даний момент неможливо спрогнозувати остаточні наслідки. Одним із важливих питань майбутнього України є її економічна спеціалізація та пріоритети розвитку. Дуже скоро країна потребуватиме економічного відновлення та перезавантаження. Найпростіший спосіб це зробити – відбудувати всі зруйновані об'єкти, не змінюючи їх структуру, не змінюючи основні галузі економіки. Однак передумовою середньо- та довгострокового успіху країни є її місце в сучасній світовій економічній моделі, відповідно до індустрії 5.0 та постіндустріальної економіки. Україна має достатній природний потенціал і запаси багатьох мінеральних ресурсів для формування різноманітних галузей господарства та повного циклу виробництва різноманітної продукції.

РОЗДІЛ 2

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЕКОНОМІЧНИХ НАСЛІДКІВ ВІЙНИ З РФ ДЛЯ УКРАЇНИ І ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПАРТНЕРІВ

2.1. Оцінка економіки України й європейських партнерів у період війни

Повномасштабне вторгнення РФ в Україну є серйозним гуманітарним та економічним шоком, що завдає серйозної шкоди як українській, так і світовій економіці. Враховуючи геополітичну значимість України та її роль як країни-партнера для багатьох європейських держав, агресія РФ має великий негативний вплив на різні аспекти світової політики, економіки та безпеки. Україна переживає глибоку соціально-економічну кризу, спровоковану російською агресією. Водночас боротьба України за незалежність і свободу прискорила усвідомлення країною власного цивілізаційного вибору, а з тим — стала додатковим стимулом для демократизації суспільства та економічних перетворень.

Актуальність дослідження економічного стану України та європейських країн аргументується наступним:

– Війна в Україні залишається однією з ключових геополітичних проблем сучасності. Вона має потенційно негативний вплив на стабільність та безпеку в Європі та далеко за її межами.

– Україна продовжує відчувати економічні втрати внаслідок війни, що має вплив на її соціальний та економічний розвиток. Також важливо враховувати, як ця ситуація може вплинути на європейські країни, компанії, які мають економічні, інвестиційні та торговельні зв'язки з Україною.

– Війна викликає важливі зміни у міжнародних відносинах. Введення санкцій проти Росії, посилення міжнародних зв'язків України з провідними країнами світу в питаннях економіки, оборони тощо.

– Роль України в євроатлантичних інтеграційних процесах: Україна активно прагне приєднатися до Європейського Союзу та НАТО. Стан справ в Україні мають

важливе значення для майбутньої євроатлантичної інтеграції та подальшої стабільності в регіоні.

– Війна в Україні також призвела до гуманітарної кризи, яка включає в себе внутрішньо переміщених осіб, біженців, проблеми щодо порушення прав людини та гуманітарні потреби. Це викликає занепокоєння і необхідність в подальшій міжнародній підтримці та співпраці.

Зазначене демонструє, що оцінка економічного впливу війни в Україні на Україну та її європейських партнерів залишається актуальною та важливою. А для забезпечення миру, стабільності та розвитку в регіоні необхідно досліджувати та оцінювати економічний стан та потенціал цих країн, а також розробляти стратегії для подолання сучасних викликів і негативних наслідків.

Спершу оцінимо економіку України, так відповідно до Аналітичної доповіді Центру Разумкова «Стан економіки та перспективи її відновлення у 2023 році» від травня 2023 року в рамках проєкту Програми MATRA, незважаючи на великі втрати й руйнування, нинішній економічний стан країни, за оцінками респондентів, не є краховим, а навіть позитивним порівняно з 2022 роком та мирним 2021 роком (табл. 2.1):

Таблиця 2.1

Оцінка економічного становища України

Оцінка	2021	2022	2023
Дуже погана	22,1%	25,4%	15,7%
Досить погана	37,9%	42,0%	39,6%
Не погана і не добра	32,2%	25,9%	36,8%
Добра	4,7%	2,5%	4,0%
Дуже добра	0,7%	0,4%	0,3%
Важко відповісти	2,4%	3,8%	3,5%
Баланс (добра+дуже добра) — (досить погана+дуже погана)	-54,6	-64,5	-51,0

Примітка. Складено автором за даними Перспективи світової економіки у 2023 р. Центр зовнішньополітичних досліджень. Національний інститут стратегічних рішень. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-07/az_perspektyvy-svitovoi-ekonomiky-2023_18072023.pdf.

Варто зауважити, що зазначені дані є лише «покращенням» суспільних очікувань, що безумовно є позитивним сигналом для нинішнього стану економіки, але разом з цим необхідно сформулювати реальне бачення змін і трансформацій, які спрямовані на якісне реформування та відбудову країни і які знайдуть відображення у макроекономічних індикаторах та показниках. Навіть при тому, що те, що відбувається у світі й може мати вплив на нашу економіку, зараз вкрай непередбачуване.

Економіка України військового часу може бути описана з точки зору трьохсекторальної моделі умовний поділ на первинний сектор (сільське господарство та гірничодобувна промисловість), вторинний сектор (виробництво, включаючи будівництво) і третинний сектор (послуги) (див. Додаток А, рис. А.1.).

Враховуючи вищевказані дані варто зауважити, що кожен з секторів має значний вплив на економіку України, її стан та стабільність. Розглянемо кожен з цих секторів окремо [73, С. 13-14]:

1. Україна має потужний первинний сектор. Сільське господарство в Україні має велике значення, оскільки країна є однією з найбільших світових експортерів зернових, нафти, соняшнику та інших сільськогосподарських продуктів. Воно забезпечує продовольчу безпеку країни і важливе джерело експортних доходів [74]. Гірничодобувна промисловість включає видобуток вугілля, залізної руди, газу та інших корисних копалин. Цей сектор важливий для енергетики та виробництва сировини для інших промислових галузей.

Загальні оцінки внеску сільського господарства у поєднанні з видобутком сировини становлять близько 27 % ВВП. Підприємства первинного сектору непридатні до фізичної релокації (залежать від землі та природних копалин).

2. Український вторинний (виробничий) сектор є достатньо диверсифікованим, а оцінки його сукупного внеску до ВВП коливаються від 10 % до 25 %. Мобільність вторинного сектору також є низькою, оскільки вона сильно залежить від довгострокових ланцюгів поставок, складів та іншої логістичної інфраструктури.

3. Третинний сектор є джерелом інновацій, інвестицій та робочих місць у сферах, які вимагають висококваліфікованої робочої сили. Хоча точні цифри різняться залежно від різних методологій, більшість джерел підтверджують, що третинний сектор створює понад 50 % українського ВВП. Через відносно короткий ланцюжок створення вартості та відносно обмежене використання обладнання, підприємства сектору послуг є порівняно пристосованими та придатними для переміщення.

Важливо зазначити, що рівновага між цими секторами в економіці допомагає збалансувати ризики та забезпечити стійкий економічний розвиток. Україна, як і інші країни, має розвивати всі три сектори для досягнення сталого зростання і поліпшення життя громадян, навіть в умовах війни.

За оцінками Міністерства економіки України, економіка країни активно адаптується та відновлюється з більшою швидкістю, ніж очікувалося раніше, незважаючи на виклики, які вона зазнає через війну. Цей процес підтримується реалізацією програм відновлення та підтримки підприємств, спрямованих на полегшення доступу до фінансових ресурсів. Зокрема, варто згадати програму «Доступні кредити 5-7-9 %» та грантові ініціативи під загальною назвою «єРобота». Також надається фінансування на значні суми для капітальних витрат, спрямованих на відновлення зруйнованої інфраструктури, житлових об'єктів та соціальних установ. Успіх цих заходів стає можливим завдяки міжнародній підтримці, яку надають країни-партнери України. Це спільна ініціатива надає українським підприємствам підстави для оптимізму [75].

Національний банк удосконалив свій прогноз щодо економічного зростання, враховуючи продовжувану високу адаптивність бізнесу і суспільства, а також стійкість енергетичної системи та очікуване збільшення міжнародної допомоги. Зазначено, що протягом 2024 і 2025 років передбачається прискорення темпів економічного росту на рівні від 4 % до 6 %, перш за все завдяки урахуванню можливості зниження безпекових ризиків з початком наступного року та відносно м'якій фіскальній політиці [76, с. 29].

В період війни у 2022-2023 роках економіка України і її європейських партнерів була під значним впливом, враховуючи актуальні виклики та зміни. Згідно з оцінкою Єврокомісії, Україна в цей період показала певні позитивні зміни та була оцінена як кандидат у члени ЄС [77].

Згідно з даними ООН, Українська економіка зазнала значних втрат у своїх промислових можливостях та енергетичній інфраструктурі через війну. У 2022 році вона зменшилася на 29,1%. Прогнозується, що в 2023 році економіка може залишитися в стані стагнації, навіть при наявності зовнішньої фінансової підтримки, яка включає в себе кредити від Міжнародного валютного фонду та бюджетну допомогу зі сторони Європейського союзу та Сполучених Штатів Америки. Довгострокові перспективи для України будуть залежати від тривалості та інтенсивності війни, а також від здатності української економіки фінансувати відновлення інфраструктури. Відомо, що оцінка витрат на відновлення України зросла до 411 мільярдів доларів США [78, С. 21, 62].

У звіті **Європейського банку реконструкції та розвитку (ЄБРР)** вказується, що після надзвичайного спаду ВВП України у 2022 році на рівні 29,1 %, економічне виробництво відновило стабільність і становить приблизно 70 % від попереднього рівня до початку війни [79]. Більшість українських підприємств продовжують працювати, але з обмеженою продуктивністю через умови війни. Виробники змушені регулярно вирішувати проблеми з електропостачанням, ремонтом інфраструктури, матеріально-технічними труднощами, дефіцитом кваліфікованого персоналу та постійними атаками.

Світовий банк зменшив свій прогноз зростання ВВП України на 2023 рік, знижуючи його до 2 %, у порівнянні з попереднім, прогнозом Січня місяця в розмірі 3,3 %. Це зменшення прогнозу обґрунтовується, переважно, врахуванням економічних труднощів, спричинених руйнуванням енергетичної інфраструктури в четвертому кварталі 2022 року. Зазначається, що стан державних фінансів України залишається напруженим, навіть за наявності офіційної зовнішньої підтримки, включаючи фінансування від МВФ в розмірі 15,6 мільярдів доларів США в рамках Механізму розширеного фінансування [80, С. 61-62].

Додатково, відбуття значної кількості працездатного населення за кордон також впливає на уповільнення росту української економіки у 2023 році. Зазначається, що витрати на реконструкцію та відновлення можуть перевищити ВВП України в 2,6 рази. При цьому, варто зауважити, що на відміну від інших країн світу, Світовий банк не надає прогнозів щодо подальшого розвитку української економіки на 2024 та 2025 роки.

Війна обвалила не лише економіку України, але й створила проблеми для інших країн – зокрема Євросоюзу. При цьому східноєвропейські країни більше відчують на собі тягар війни, ніж західні країни.

Водночас до світової економіки знову повернулася висока інфляція, яка стала головним викликом для центральних банків світу. Гібридна енергетична війна росії проти Європи підштовхнула ціни на енергоносії високо вгору, а руйнування сільськогосподарського сектору, харчової промисловості в Україні та блокада українського експорту стали одним із головних тригерів зростання продовольчих цін у світі [81].

Останнє опитування «Євробарометр», проведене в червні 2023 року показує, що громадяни ЄС у своїй більшості надалі підтримують енергетичний перехід й очікують масштабних інвестицій у відновлювані джерела енергії. Вони надалі широко схвалюють заходи, вжиті ЄС на підтримку України та українського народу. Вони також підтримують посилене співробітництво в галузі оборони й збільшення витрат на неї. Серед головного варто виділити [82]:

– Серйозною проблемою залишається інфляція, але меншою, ніж на початку року, сприйняття економічної ситуації та економічні очікування поліпшуються. Більшість європейців вважають, що для реагування на поточні економічні виклики може бути ефективним Next Generation EU — план відновлення на 800 мільярдів євро [133].

– Значно покращилося сприйняття економічної ситуації. 45 % респондентів зараз вважають, що ситуація в європейській економіці хороша (+5 пунктів із січня до лютого), це трохи більше за число тих, хто вважає, що вона погана (44 %, -7 пунктів).

– 40 % описують економічну ситуацію у своїй країні як хорошу (+5 пунктів), а 58 % — як погану (-8 пунктів) (Див. Додаток А, рис. А.2.). 55 % європейців вважають,

що план відновлення ЄС на суму 800 мільярдів євро — Next Generation EU — може стати ефективним заходом для реагування на поточні економічні виклики.

– У Євросоні підтримка єдиної валюти залишається дуже високою (78 % проти 17 %), в той час як у ЄС у цілому вона трохи нижче (71 % проти 23 %).

– 27 % європейців вважають, що «зростання цін / інфляції / вартості життя» є однією з двох найважливіших проблем, що стоять перед ЄС на даний момент (–5 пунктів від січня – лютого).

– Друге місце з 25% (–3 пункти) займає міжнародна ситуація, одразу за нею йдуть імміграція (24 %, +7 пунктів) та «довкілля й зміна клімату» (22 %, +2 пункти). Питання Енергопостачання різко впало з третього на шосте місце (16 %, –10 пунктів), (рис. 2.1.):

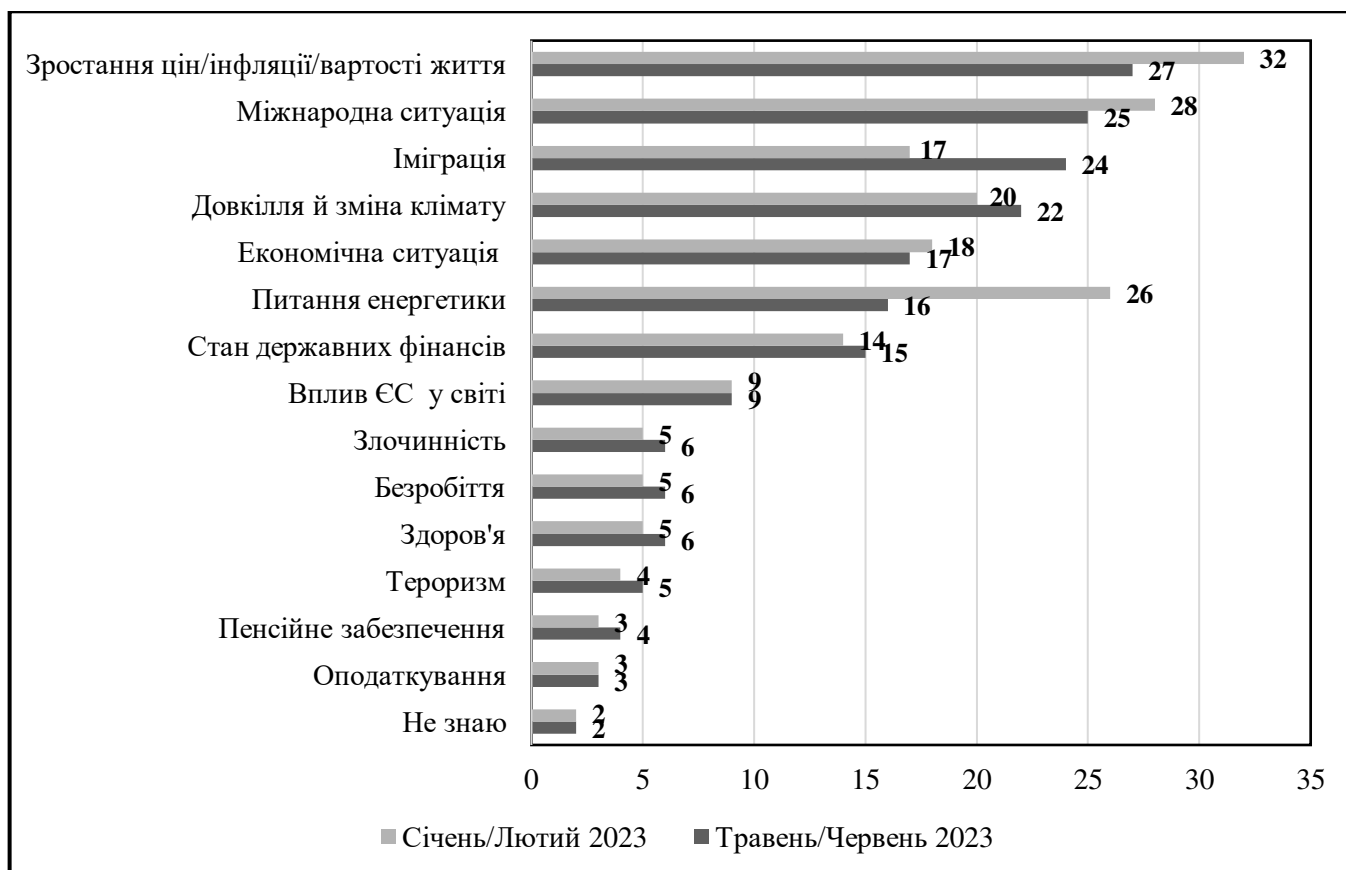

Рис. 2.1. Найбільші сучасні проблеми, що стоять перед ЄС, (%).

Примітка. Побудовано автором за даними Зміна реального ВВП у % відносно попереднього періоду в 2014-2023 рр. Дослідження від 25 серпня 2023. Open4Business. URL: <https://open4business.com.ua/zmina-realnogo-vvp-u-vidnosno-poperednogo-periodu-v-2014-2023-rr/>.

– На запитання про дві найважливіші проблеми, що стоять перед їх країною 45% визначили «зростання цін /інфляції/вартості життя» (–8 пунктів), що значно випереджає економічну ситуацію (18 %, +1 пункт), «довкілля й зміну клімату» (16 %, +2 пункти), імміграцію (14 %, +5 пунктів) та охорону здоров'я (14 %, без змін), (рис. 2.2.):

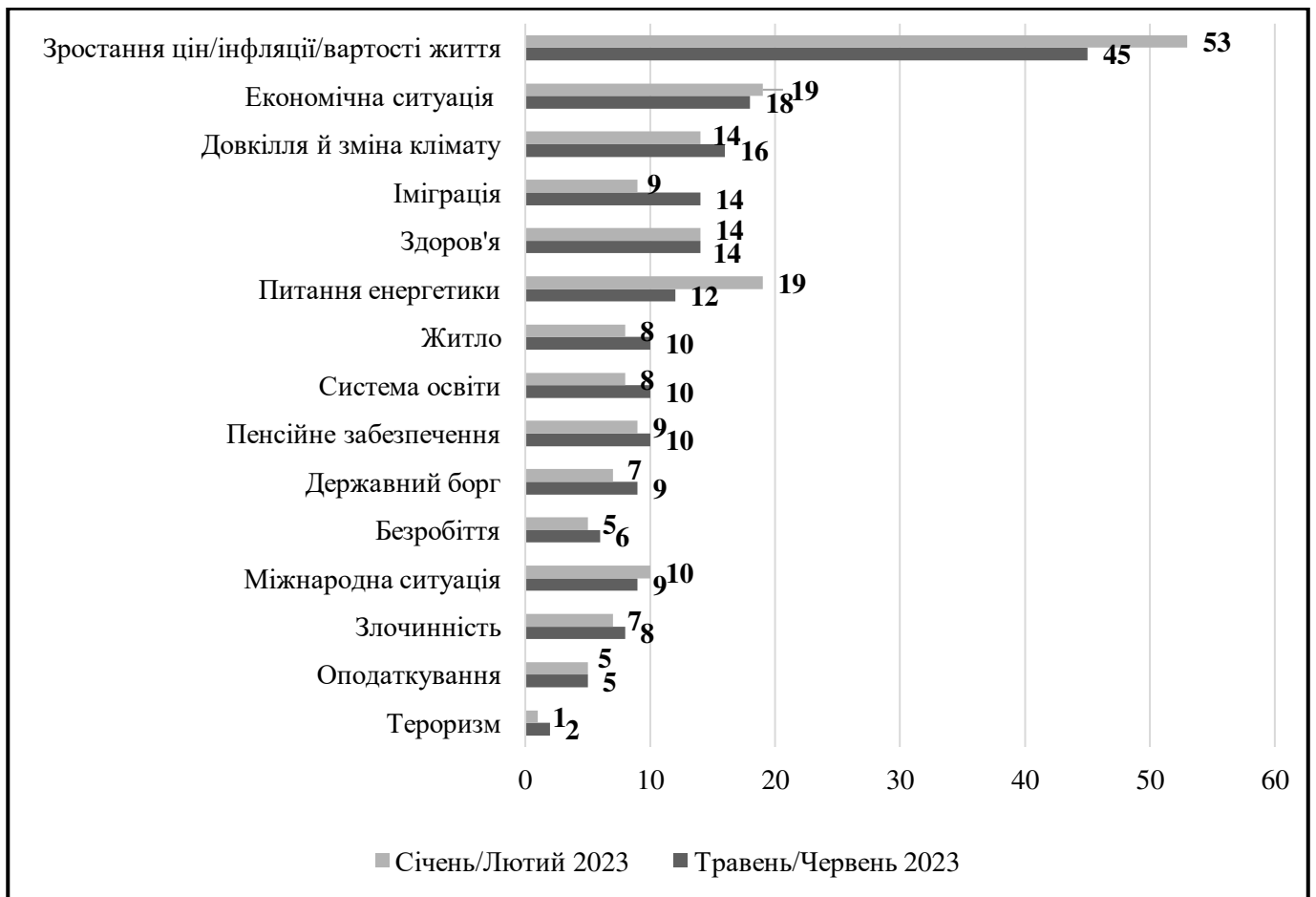

Рис. 2.2. Найбільші сучасні проблеми, що стоять перед «моєю країною», (%).

Примітка. Побудовано автором за даними Зміна реального ВВП у % відносно попереднього періоду в 2014-2023 рр. Дослідження від 25 серпня 2023. Open4Business. URL: <https://open4business.com.ua/zmina-realnogo-vvp-u-vidnosno-poperednogo-periodu-v-2014-2023-rr/>.

Різко знизилися побоювання щодо енергопостачання (12 %, –7 пунктів) — з другого на п'яте місце.

Варто взяти до уваги економічний прогноз Єврокомісії від 15 травня 2023 року, який також досліджує питання сучасного стану економіки Європейської

Союзу та окремих країн-членів. Так, Єврокомісар з питань економіки Паоло Дзентілоні виділяє наступні особливості сучасної європейської економіки, [83]:

- економіка ЄС уникла рецесії. У першому кварталі вона зросла і, як очікується, продовжить помірне зростання;

- ключові чинники, які лежать в основі цього прогнозу, мають протилежні напрямки: з одного боку, зниження цін на енергоносії та стійкий ринок праці, а з іншого боку, посилення фінансових умов;

- загальна інфляція швидко знижується, але базова інфляція (загальна інфляція з урахуванням довгострокових тенденцій зміни рівня цін тощо) залишається високою;

- показники державного дефіциту та боргу продовжують зменшуватися;

- баланс ризиків схилився в негативну сторону;

- очікується, що майже всі економіки ЄС продовжуватимуть зростати у 2023 році, а потім відчують пошвавлення активності у 2024 році.

Разом з цим, необхідно розглянути найбільші економіки ЄС в умовах повномасштабного вторгнення РФ в Україну (див. Табл. 2.2).

Таким чином, військова агресія РФ впливає на стабільність економічної, геополітичної складової Європейського Союзу та загрожує безпеці всього європейського регіону. Війна призвела до зниження споживчої довіри, до скорочення витрат споживачів та інвестицій корпорацій. Проте європейська економіка демонструє дивовижну стійкість, що є не малим досягненням, враховуючи характер і масштаби пережитих потрясінь. Є необхідність у подальшій реалізації Планів відновлення та стійкості.

Широкомасштабна війна, розв'язана РФ, справді має фундаментально негативний вплив на економічну безпеку України. Цей конфлікт став причиною багатьох важливих викликів і загроз для економічної стабільності країни. загроз для економічної стабільності країни. Реалії сьогодення та дані свідчать про певну стабілізацію стану економічної безпеки в умовах тривалої війни, але це не означає, що всі проблеми вирішені. Багато загроз залишаються актуальними.

Сучасний та прогнозований стан найбільших економік ЄС

№	Країна	Стан економіки
1.	Німеччина	– економіка поступово відновлюється після цінового шоку на енергоносії минулого року; – початок 2023 року - відбулося відновлення промислового виробництва та будівництва, але внутрішній попит залишається слабким; – прогнозується, що ВВП зросте на помірні 0,2% у 2023 році, головним чином за рахунок чистого експорту, перш ніж прискорити зростання до 1,4% наступного року, головним чином за рахунок інвестицій і особливо споживання.
2.	Франція	– зростання економіки прогнозується на рівні 0,7%; – інвестиції сповільняться через жорсткіші фінансові умови, тоді як очікується, що споживання цього року залишиться повільним; – економіка набере обертів у 2024 році, досягнувши зростання на 1,4% головним чином завдяки більшому споживанню.
3.	Італія	– прогнозується зростання економіки на рівні 1,2% у 2023 році; – економічна активність продовжує підтримуватися інвестиціями, тоді як чистий експорт позитивно впливає на зростання; – наступного року ВВП зросте на 1,1%, завдяки відновленню споживання, тоді як внесок інвестицій і зовнішнього попиту сповільниться.
4.	Іспанія	– економіка все ще оговтується від спаду пандемії, цього року сповільниться, як і в інших країнах ЄС; – темпи зростання в 1,9% у 2023 році залишаються значно вищими за середній показник по ЄС завдяки реалізації Плану відновлення та стійкості та дуже сильному ринку праці; – у 2024 році економіка країни зросте ще на 2%, завдяки споживанню та інвестиціям.
5.	Польща	– очікується помітне сповільнення зростання через високу інфляцію, жорсткіші умови фінансування та низьку довіру споживачів і бізнесу, що негативно впливає на внутрішній попит; – економічна активність має відновитися наступного року, оскільки інфляційний тиск поступово спадає та умови фінансування покращуються; – прогнозується, що зростання реального ВВП сповільниться до 0,7% у 2023 році, а потім відновиться до 2,7% у 2024 році.

Примітка. Складено автором за даними Звіт про фінансову стабільність Національного Банку України. Схвалено Комітетом з фінансової стабільності 23 грудня 2022 року. URL:

https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2022-H2.pdf?v=4,

Держбюджет-2022: до загального фонду надійшло 1,491 трлн гривень. Дані від 03 січня 2023 року.

Міністерство фінансів України. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/derzhbiudzhet-2022_do_zagalnogo_fondu_nadiishlo_1491_trln_griven-3790.

Україна стикається з серйозними викликами в умовах широкомасштабного конфлікту, але завдяки рішучості, міжнародній підтримці та розумному управлінню, країні вдалося долати деякі з них і забезпечити певний рівень економічної

стабільності. Проте, існують актуальні завдання і виклики, які потребують уваги та дії для зміцнення економічної безпеки та відновлення економічного розвитку України.

2.2. Аналіз економічних показників за час війни з РФ в Україні

Останні роки України переживає складні політичні та економічні процеси, які мають негативний вплив на фінансовий стан країни, що загрожує її економічному розвитку, фінансовій незалежності та рівню життя населення. Це вимагає постійного моніторингу стану фінансової системи та аналізу державних фінансів, щоб вчасно виявляти негативні та проблемні чинники, розробляти заходи для їх подолання.

Україна з початком повномасштабного вторгнення РФ втратила ще більше промислових потужностей та чверть сільськогосподарських угідь внаслідок втрати суверенітету над ними чи фізичного знищення. Протягом березня-травня спостерігалися нестача продукції, яка зберігалася чи виготовлялася в околицях великих міст. Внаслідок бомбардування нафтопереробних підприємств північної, центральної та східної України вартість пального зросла більш ніж на половину, чимала частина власних запасів була знищена, що спричинило нехватку пального, що має свої наслідки і сьогодні. З кінця травня почалися паніки щодо нестачі солі, овочів, ягід та фруктів з півдня України, круп тощо.

Відповідно до звіту НБУ про фінансову стабільність станом на грудень 2022 року, втрата людського капіталу та руйнування інфраструктури, зокрема енергетичної, унаслідок подальших російських терористичних атак та проведення бойових дій зумовлять глибоке падіння економіки в 2022 році та стримуватимуть її відновлення в наступному. Високий рівень ризиків та невизначеності зберігається, що ускладнює роботу фінансового сектору, проте макрофінансову стабільність підтримує значна міжнародна фінансова допомога [84, с. 10].

На сьогоднішній день, стан економіки України можна охарактеризувати як складний. Уряд України веде політику зменшення дефіциту бюджету та забезпечення стабільності макроекономічної ситуації в країні.

Макроекономічні процеси мають значний вплив на економіку, оскільки фінансовий стан держави визначається не лише її власними рішеннями та діями, але й залежить від зовнішніх факторів, таких як стан світової економіки, валютних курсів, інфляції та інших макроекономічних показників. Щодо актуального стану окремих показників та явищ варто зазначити наступне:

1. ВВП України в 2022 році впав на 25,5%, що є об'єктивно одним з найгірших результатів часів незалежності, втім кращим, ніж очікували більшість експертів на початку повномасштабного вторгнення, коли оцінки варіювалися в межах 40-50% падіння ВВП і більше (рис. 2.3.):

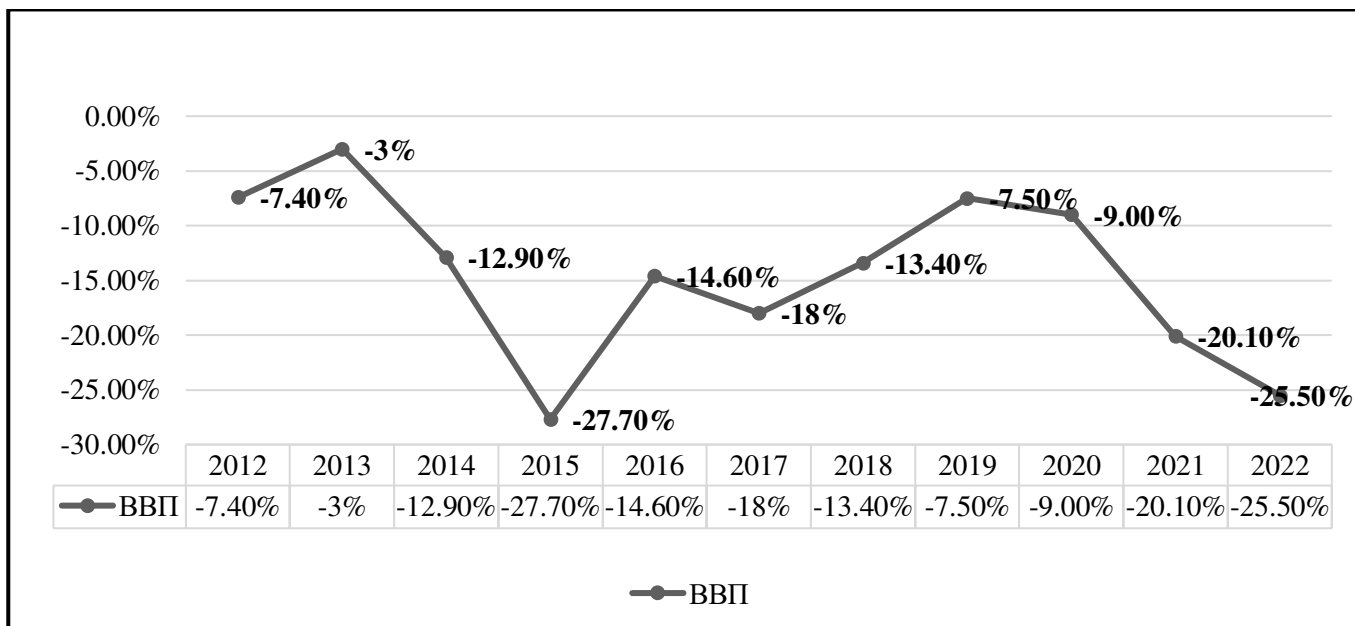

Рис. 2.3. ВВП (різниця між реальним та номінальним).

Примітка. Побудовано автором за даними Статистика зовнішнього сектору. Офіційне Інтернет-представництво Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external>.

Разом з цим, у першому кварталі 2023 року відбувся позитивний ріст реального ВВП на 2,4 % порівняно з попереднім кварталом (див. Рис. 2.4.). Цей ріст може свідчити про певне відновлення економіки після труднощів внаслідок війни, що виникали в попередніх періодах. Однак порівняно з аналогічним періодом 2022 року (перший квартал), реальний ВВП зменшився на значних 10,5 %. Це

свідчить про продовження важких економічних умов та можливі негативні впливи конфлікту чи інших економічних факторів.

Збільшення реального ВВП в 2,4 % в I кварталі 2023 року з урахуванням сезонного фактору свідчить про те, що цей ріст може бути обумовлений сезонними чинниками (наприклад, сезонними змінами у виробництві чи споживанні).

НБУ у своєму новому інфляційному звіті за квітень 2023 прогнозує зростання реального ВВП на 2,0 % за підсумками 2023 року. За даними Держстату, у першому кварталі року ВВП зменшився на 10,5 % р/р — це менше, ніж прогнозовані НБУ 13,5 %. У другому кварталі Нацбанк очікує зростання на 15,9 %. За прогнозом Мінекономіки, ВВП зросте на 1,0 % за підсумками року, [86].

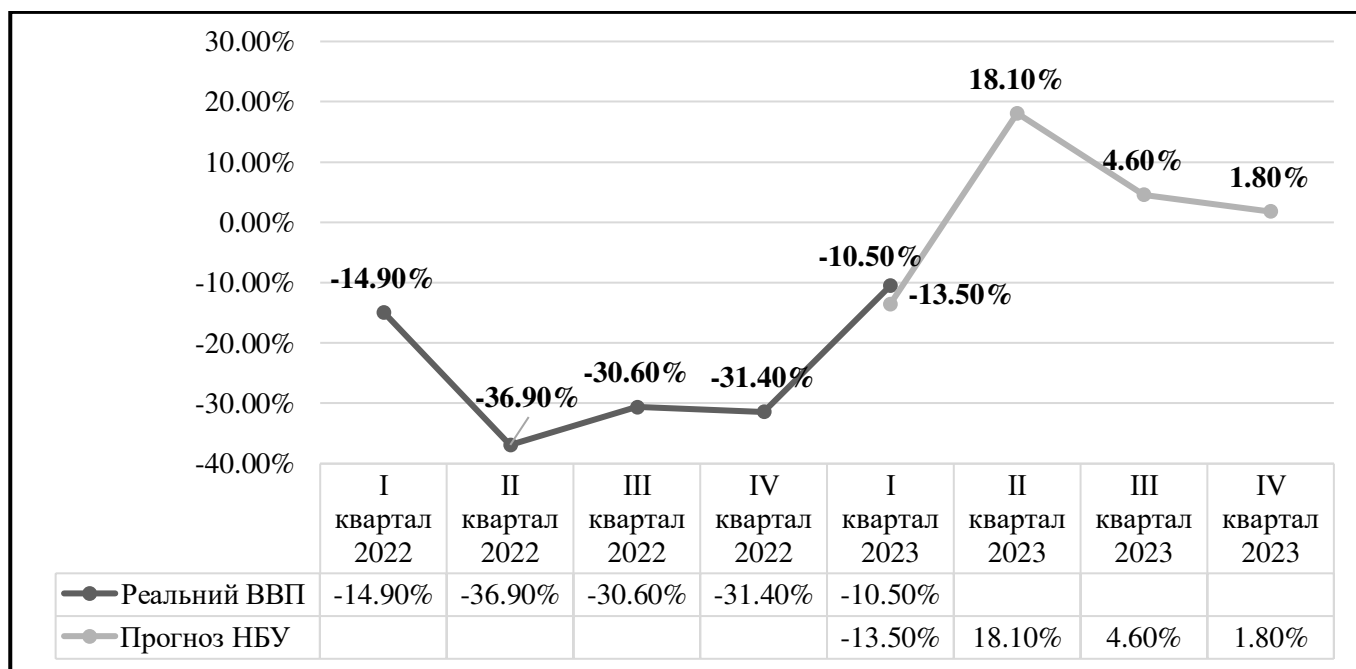

Рис. 2.4. Зміна реального ВВП, (у % до відповідного кварталу попереднього року).

Примітка. Побудовано автором за даними Кількість зареєстрованих безробітних. Мінфін. Веб-портал про фінанси і інвестиції. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/unemploy/register/2023/>.

Загальною тенденцією є те, що економіка України продовжує демонструвати певний ріст, але її рівень далекий від попередніх показників до початку війни. Велике зменшення в порівнянні з попередніми свідчить про наявні складнощі та виклики, з якими стикається українська економіка внаслідок конфлікту та інших

факторів. Для відновлення економічної стабільності та сталого росту, потрібні додаткові заходи.

2. Інфляція є важливим аспектом економічного аналізу та моніторингу. Інфляція відображає зміну рівня цін на споживчі товари та послуги впродовж певного періоду. За основу візьмемо показники за 2020-2023 роки (табл. 2.3):

Таблиця 2.3

Зведена таблиця індексів споживчих цін за останні роки, (%)

Місяць	2020	2021	2022	2023
Січень	100,2	101,3	101,3	100,8
Лютий	99,7	101,0	101,6	100,7
Березень	100,8	101,7	104,5	101,5
Квітень	100,8	100,7	103,1	100,2
Травень	100,3	101,3	102,7	100,5
Червень	100,2	100,2	103,1	100,8
Липень	99,4	100,1	100,7	99,4
Серпень	99,8	99,8	101,1	98,6
Вересень	100,5	101,2	101,9	
Жовтень	101,0	100,9	102,5	
Листопад	101,3	100,8	100,7	
Грудень	100,9	100,6	100,7	
За рік	105,0	110,0	126,6	102,5

Примітка. Складено автором за даними Романькова О.М. Дослідження сучасного стану та аналіз державного боргу України. Економіка та суспільство. 2021. №1. С. 25-38.

На основі наведеної таблиці, яка містить дані індексу споживчих цін (ІСЦ) за роки з 2020 по 2023 роки, можна зробити наступні спостереження:

– загальна динаміка інфляції: За вказаний період спостерігається загальне зростання індексу споживчих цін. ІСЦ в Україні зріс з 105 % в 2020 році до 126,6 % в 2022 році. Це свідчить про значний інфляційний тиск, що був відповідно зумовлений спочатку наслідками пандемії COVID-19, а згодом, не встигнувши відновитися, наслідками повномасштабного вторгнення рф в Україну;

– зростання інфляції в 2022 році: За 2022 рік відзначається найвищий темп інфляції з показником зростання ІСЦ на 26,6 %. Річний показник є найгіршим з

2015 року, коли інфляція становила 143,3 %. Це свідчить про серйозний інфляційний ризик та може вказувати на проблеми у стабільності цін;

– місячні коливання: ІСЦ коливається впродовж року. Наприклад, є місяці, коли відбувається значний приріст індексу (наприклад, березень 2022 року), і місяці, коли він менше зростає або навіть зменшується (наприклад, листопад 2022 року). Цьому наслідком можуть бути сезонні коливання в індексі споживчих цін, коли деякі місяці відзначаються більшим зростанням цін, ніж інші;

– 2023 рік: На основі даних про інфляцію впродовж 2023, інфляція у серпні порівняно з липнем становила -1,4 % — ціни за місяць знизилися. Від початку року за 8 місяців інфляція склала 102,5 %.

Загальний висновок полягає в тому, що інфляція в Україні значно зросла впродовж 2020-2022 років, і це всебічно впливає на покупців і бізнес. У 2023 році показники інфляції покращуються, що може свідчити про позитивні дії уряду та НБУ, що знизило інфляційний тиск і більш-менш забезпечило стабільності цін. Разом з цим, залишається необхідність у подальшому запровадженню збоку уряду різноманітних антикризових дій за допомогою українських партнерів, враховуючи поточні тенденції та здатність економіки України швидко адаптуватись до нових умов.

3. Бюджет є ще однією складовою, яка досить сильно постраждала під час війни. Дослідження показників виконання державного бюджету - це аналіз і оцінка того, наскільки успішно уряд виконує плани та цілі, визначені в бюджеті країни (див. Табл. 2.4). Це важливий процес для оцінки фінансової стабільності та відповідності фінансових ресурсів реальним потребам та пріоритетам держави.

На основі наданих даних про виконання державного бюджету України за 2020-2022 роки плани на 2023 рік можна зробити наступні спостереження та висновки:

– динаміка доходів: За цими даними, доходи державного бюджету значно зросли впродовж зазначеного періоду, а саме на 20,2 %. Це свідчить про позитивну динаміку надходжень до бюджету, великий приріст у 2022 році здебільшого може

пояснюватися допомогою Україні від партнерів, а також може свідчити про позитивну роботу органів державної влади у цій сфері.

– динаміка видатків: Видатки також наймовірно зросли в досліджуваний період, а саме близько на 100 %. Це пов'язано зі збільшенням витрат держави на оборону країни та перебування держави в умовах війни, що також призвело до збільшення інших видатків.

– динаміка сальдо (дефіциту бюджету): Станом на 2022 рік показник дефіциту державного бюджету України склав 914 млрд грн. Касові видатки державного бюджету склали 2,705 трлн грн, або 92,2 % від розпису звітного періоду, [89].

– 2022 рік. Відповідно до даних Міністерства фінансів, платежі з погашення державного боргу за 2022 рік склали 448,6 млрд грн (99,4 % від плану). За оперативними даними Державної казначейської служби, у 2022 році до загального фонду державного бюджету надійшло 1,491 трлн грн. Зокрема, 480,6 млрд грн надійшло до загального фонду державного бюджету у вигляді міжнародної допомоги (грантів) [90].

– прогноз на 2023 рік: На основі наданих даних видно, що в 2023 році передбачається збільшення доходів та видатків бюджету, разом з цим збільшиться і прогнозований дефіцит бюджету майже на 30% порівнюючи з попереднім роком.

Таблиця 2.4

Виконання державного бюджету України

Рік	2020	2021	2022	2023 (заплановано)
Показники				
Доходи	1076016,7	1296852,9	1787395,6	1329260,1
% ВВП	25.66	23.75	34.43	
Видатки	1288016,7	1490258,9	2705423,3	2580676,6
% ВВП	30.71	27.30	52.12	
Кредитування	5096,1	4531,4	-3326,0	45119,7
% ВВП	0.12	0.08	-0.06	
Сальдо (дефіцит бюджету)	-217096,1	-197937,4	-914701,7	-1296536,2
% ВВП	-5.18%	-3.63%	-17.62%	

Примітка. Складено автором за даними Державний борг України. Мінфін. Веб-портал про фінанси і інвестиції. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/debtgov/>.

Важливу роль в економіці України відіграють додаткові джерела фінансування державного бюджету України. За даними Міністерства фінансів України, додаткове фінансування державного бюджету, що надійшло у 2023, станом на 13 вересня складає 40,1 млрд дол. США, включаючи військові облігації, кредити від Міжнародних фінансових організацій, а також двосторонні кредити та гранти (рис. 2.5.):

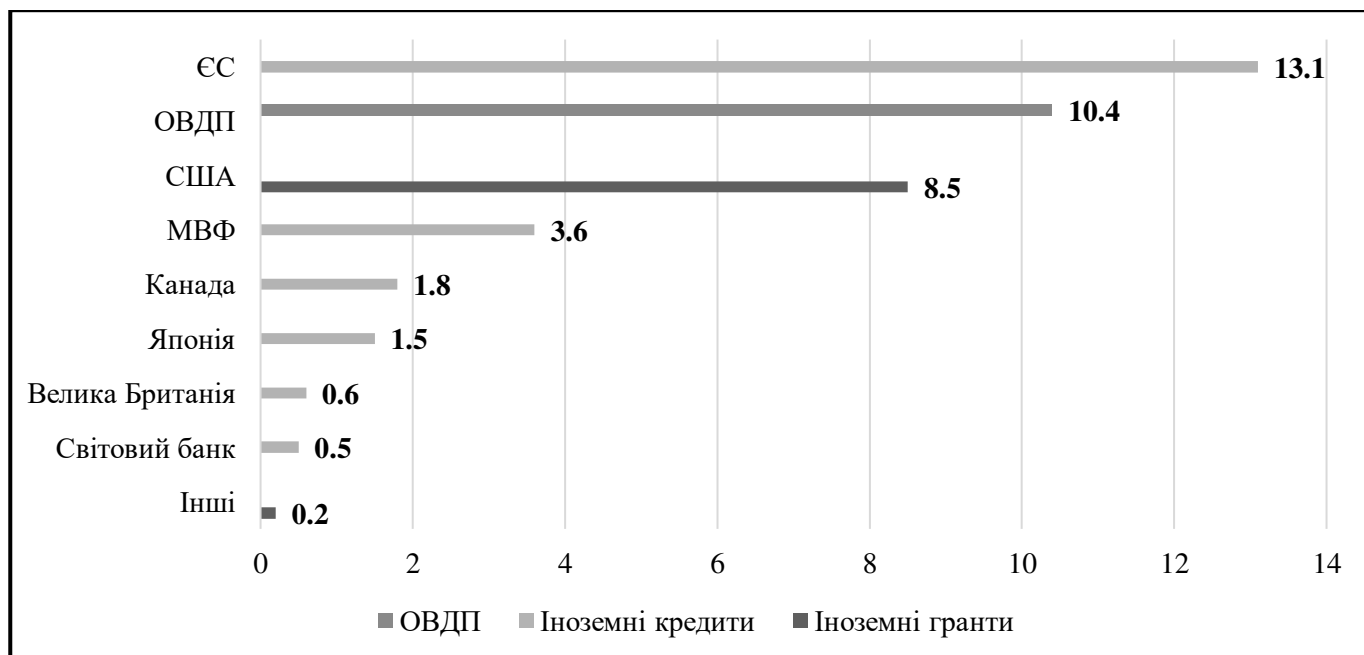

Рис. 2.5. Додаткове фінансування державного бюджету у 2023 році, (млрд дол. США).

Примітка. Побудовано автором за даними Жила Г. Вплив війни в Україні на економічний розвиток, наслідки для світової торгівлі. Галицький економічний вісник. Т. : ТНТУ, 2023. Том 81. № 2. С. 164–170.

Показники іноземної фінансової допомоги Україні свідчать про джерела та значні обсяги зовнішньої фінансової підтримки, яку країна отримує від різних донорів та кредиторів, що важливою складовою фінансової стратегії країни для забезпечення сталого економічного розвитку і фінансової стабільності.

Отже, об'єктивно державний бюджет та економіка країни сильно залежить від допомоги іноземних партнерів, оскільки більше 50 % було забезпечено саме за їх

рахунок. Очевидним є також той факт, що Україні необхідна подальша подібна підтримка економіки країни, аби вижити та надалі протистояти країні агресору.

4. Зовнішня торгівля. За попередніми даними НБУ, у липні 2023 року баланс товарів та послуг становив -3,5 млрд дол. США Імпорт товарів у липні (5 млрд дол. США) перевищував експорт товарів (2,2 млрд дол. США), а імпорту послуг (2 млрд дол. США) перевищував експорт послуг (1,4 млрд дол. США), (рис. 2.6.):

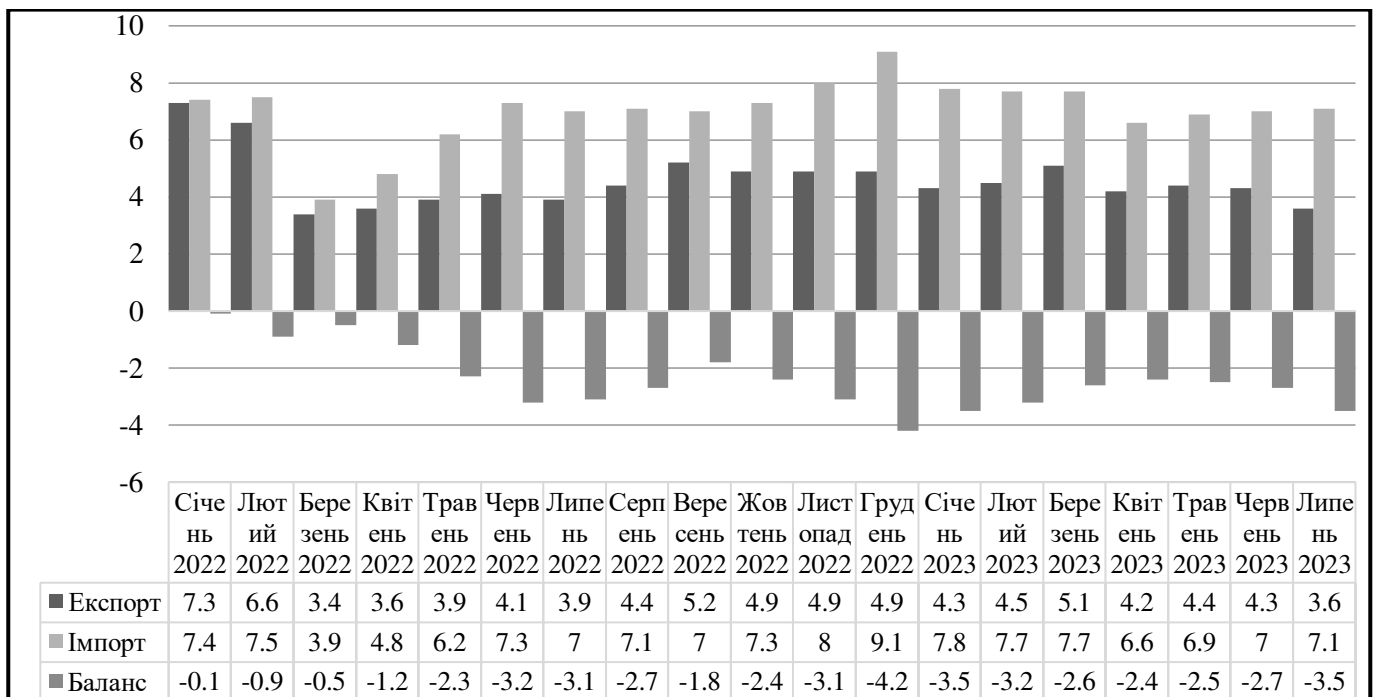

Рис. 2.6. Експорт та імпорту товарів та послуг за 2022-2023 рр.,
(млрд дол. США).

Примітка. Побудовано автором за даними Ситник Н. С. Роль малого та середнього бізнесу на сучасному етапі розвитку економіки України. Н. С. Ситник, С. І. Козак. Причорноморські економічні студії. 2018. Вип. 26(1). С. 83-87.

Загалом, дані свідчать про динаміку експорту та імпорту протягом цього періоду. Експорт та імпорту варіюються в різні місяці, і можна відзначити певні коливання в обсягах торгівлі. За наведеними даними, баланс торгівлі зазвичай від'ємний, що означає, що вартість імпорту перевищує вартість експорту. тобто країна імпортує більше товарів і послуг, ніж експортує.

Головною причиною привелювання імпорту є війна (так до війни показники імпорту та експорту були +/- однакові), слабке внутрішнє виробництво, зниження валютного курсу, тарифи, вплив на внутрішнє виробництво та як наслідок зростання попиту на іноземні товари.

5. Безробіття, Мінекономіки станом на грудень оцінювала кількість безробітних у 2,6 млн осіб. Ця цифра не включає людей, які перебувають за кордоном або на тимчасово окупованих територіях і зростатиме до 2,8 млн осіб у 2023 році, за прогнозами [93, с. 29].

Але відповідно до статистичних даних Мінфіну за 2022 рік, кількість тільки офіційно зареєстрованих безробітних в Україні складає 187 тис. осіб. Коли справжня цифра буде складати в рази більше. Станом на липень 2023 року кількість зареєстрованих безробітних складає 112 тис. осіб, що більше ніж у два рази менше порівнюючи з 2022 роком і на 50 тис осіб менше порівняно з Січнем місяцем 2023 року [94], (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Кількість зареєстрованих безробітних в Україні в 2023 р.

2023	Зареєстрованих безробітних
Січень	166 000
Лютий	150 000
Березень	137 300
Квітень	127 000
Травень	119 200
Червень	113 400
Липень	112 300

Примітка. Складено автором за даними Нові реєстрації компаній та ФОП в Україні. Аналітика Опендатабот. URL: <https://opendatabot.ua/open/registration-dynamic>.

Наведені дані вказують на статистику безробіття впродовж перших сімом місяців року 2023 року. Вони свідчать про кількість зареєстрованих безробітних осіб в кожному з місяців. Ось деякі висновки, які можна зробити на основі цих даних:

Динаміка безробіття: Дані показують, що кількість зареєстрованих безробітних знижується впродовж року. У січні було 166,0 тис. безробітних, а в липні - 112,3 тис. безробітних. Це може свідчити про те, що протягом цього періоду більше людей знайшли роботу або перекваліфікувалися і також могли самостійно знятися з обліку в центрі зайнятості [131].

Сезонність: Можна помітити сезонні коливання в безробітті, де кількість безробітних зазвичай зменшується весною і літом (березень - липень) і збільшується взимку і весною (січень - квітень). Це може бути пов'язано зі сезонним характером робіт у деяких галузях економіки.

Динаміка робочого ринку: Зниження кількості безробітних може свідчити про покращення робочого ринку, можливо, через зростання числа вакансій або активність у сфері зайнятості. Однак важливо також враховувати, що це лише дані про зареєстрованих безробітних, і реальна кількість безробітних може бути вищою, оскільки деякі люди можуть не реєструватися в центрі зайнятості.

За час повномасштабного вторгнення вже почали відбуватися процеси деградації трудових відносин, тому виникає необхідність в оперативному та ефективному вирішенні цього питання як з боку влади (регулювання сфери трудових відносин, всебічна підтримка бізнесу), так і бізнесу (створення нових робочих місць).

6. Державний борг, тобто сукупні боргові зобов'язання держави перед усіма кредиторами (юридичними та фізичними особами, іноземними державами, міжнародними організаціями, тощо). Аналіз сучасного стану державного боргу України є актуальним тому, що проблема обслуговування державного боргу – один з ключових чинників стабільності країни [95], який станом на 31.07.2023 за даними Міністерства фінансів України складає [96]:

– Загальний: 4 860 593,2 млн грн;

– Гарантований борг 339 503,9 млн грн, який становить 7,0 % від загального боргу України.

– Зовнішній: 3 319 185,1 млн грн, що становить приблизно 62,8 % від загального боргу.

– Внутрішній: 1 541 408,1 млн грн, що становить приблизно 30,3 % від загального боргу.

Загалом, ці дані свідчать про значний обсяг державного боргу України, що потребує ретельного управління та контролю для забезпечення фінансової стабільності країни.

Порівнюючи з 2022 роком показники боргу зросли, особливо зовнішній борг, що відображає скрутне економічне становище країни та зростання фінансових потреб країни, а також попит на зовнішні й внутрішні джерела фінансування.

7. Іншими основними показниками економіки України станом на серпень 2023 року є: борг до ВВП > 80%, міжнародні резерви на рівні +41,75 % [97]. Показники вказують на складність фінансової ситуації в Україні. Високий рівень боргу до ВВП може вимагати уваги уряду щодо фінансової дисципліни та стратегії забезпечення фінансової стабільності, але наявність достатніх міжнародних резервів є позитивним показником для забезпечення фінансової стійкості в умовах економічної нестабільності.

Таким чином, одними з найбільших проблем є високий рівень державного боргу, негативні показники ВВП, бюджету, інфляції, безробіття. Станом на сьогодні уряд веде роботу над вирішенням цих проблем та залученням інвестицій в економіку країни, активно співпрацює з західними партнерами, міжнародними фінансовими інституціями, такими як Міжнародний валютний фонд, Європейський союз та Світовий банк, для отримання фінансової допомоги та підтримки реформ в країні. Незважаючи на складний стан державних фінансів, економіка країни працює на користь держави, проводиться робота щодо покращення ситуації та забезпечення стабільності економіки країни, проте ці заходи потребують комплексного дослідження, а також оперативного та ефективного удосконалення.

2.3. Економічні наслідки війни з рф для бізнесу в Україні

Економіка України ось уже другий рік відчуває значні наслідки від кривавої війни рф проти нашої держави. І весь цей рік вітчизняний бізнес намагається

триматися на плаву. Підприємцям довелося, оговтавшись від шоку початку повномасштабного вторгнення, підлаштовуватися до нових суворих умов. Безліч бізнесів понесли великі збитки, особливо на початку великої війни. Звісно, є підприємці, які втратили все, – через жорстокі руйнування та окупацію частини наших територій. Але в цілому бізнес намагався вижити та продовжити роботу, попри всі старання РФ зруйнувати нашу економіку – як бойовими діями, так і енергетичною кризою.

Бізнес-середовище суттєво піддане випробуванню через збої в постачанні, зміни в геополітичному ландшафті, інфляцію і відсутність стабільності. Війна створила певні ризики для бізнесу в Україні, проте вона також породила нові можливості. Деякі галузі отримали підтримку держави та змогли розширити свої можливості на внутрішньому ринку та за його межами.

Військова агресія Росії спричинила неймовірну шкоду не лише стану економіки територіальних громад, руйнування інфраструктури, особливо на сході та півдні України, але й негативно вплинула на процес наповнення бюджетів. Відбулося суттєве скорочення економічної активності суб'єктів господарювання, що зумовило зменшення надходження податків та інших платежів [98, с. 165]

У більшості країн світу малому та середньому бізнесу у всіх сферах господарювання належить значне місце в економіці країни, виробництві товарів та наданні послуг, але найголовніше — дозволяє забезпечити зайнятість населення, а також сталий розвиток країни загалом. У ринковій економіці малий та середній бізнес визначає темпи економічного зростання, структуру та якість валового національного продукту. У всіх розвинених країнах частка такого бізнесу становить близько 60-70 % ВВП. Так і в Україні, до початку повномасштабного воєнного вторгнення Росії найбільшим роботодавцем в Україні був середній та малий бізнес [99].

Вона становила 75 % усіх зайнятих в Україні робітників, або 4,8 млн українців. Решта 25 % (1,6 млн українців) працювали на великих підприємствах. Сьогодні бізнес відчуває різні наслідки військових дій залежно від місця його розташування [100].

Станом на сьогодні в Україні проблеми бізнесу є одними з найгостріших в економічному та соціальному контексті. Важливу роль у процесі створення сприятливого клімату для розвитку підприємництва відіграє оподаткування, яке є важливим чинником мобільності економічних процесів. Особлива соціально-економічна роль малого підприємництва полягає в його здатності в умовах кризи створювати додаткові робочі місця без будь-якого фінансування з боку держави, розширювати самозайнятність населення, залучати кошти поза банківським сектором у легальну сферу економіки, формувати конкурентоспроможну сферу діяльності, формувати середній клас.

І це стало дійсністю з початком повномасштабного вторгнення РФ в Україну, оскільки відповідно до статистично-аналітичних даних Opendatabot станом на 4 вересня 2023 року відкрито більше 400 000 нових бізнесів, включаючи ФОПів та компанії [101].

Згідно із даними дослідження, проведеного Європейською Бізнес Асоціацією, українські підприємства продовжують адаптуватися до викликів, які виникли через збройну агресію Росії. Наприклад, у другому кварталі 2023 року вже 68 % компаній працюють у повному режимі, що в порівнянні з попередніми періодами (54 % у першому кварталі та 44 % у четвертому кварталі минулого року) свідчить про зростання активності підприємств. В той самий час кількість компаній, які працюють з обмеженнями, зменшилася на 31 % (порівняно із 46 % у січні-березні цього року) [102].

Аналізуючи багатосторонній вплив війни в Україні, можна визначити основні наслідки війни для бізнесу. Відповідно до звіту НБУ «Економіка в умовах війни» від 1 червня 2023 року, за час повномасштабного вторгнення однією з основних проблем бізнесу стали [76]:

– перебої з постачанням е/е, водопостачанням та зв'язком, внаслідок масованих та цілеспрямованих атак РФ на енергетичну інфраструктуру України наприкінці 2022 року, що спричинило формування значного дефіциту електроенергії в системі;

– кількість мігрантів за кордоном поступово зростає, збільшується частка тих, хто не планує повертатися, що зумовлює «кадровий голод»;

– внутрішня міграція, що викликає додатковий тиск на ринок праці та інфраструктуру в цих областях.

– для агробізнесу головною проблемою стали окупація територій, активні бойові дії, логістичні складнощі та висока невизначеність, що зумовили різке падіння врожаїв;

– блокування морських шляхів різко обмежило експорт/імпорт, що, відповідно, негативно вплинуло на економічну активність бізнесу;

– посилення диспропорцій на ринку праці. За умови нерівномірного впливу війни на різні галузі економіки може виникнути дисбаланс на ринку праці. У деяких секторах бізнесу може збільшитися безробіття через скорочення видатків та попиту на їх товари та послуги.

– зниження пропозиції товарів та послуг. Зростання цін на ресурси і енергію, а також зміни в логістичних ланцюгах призвели до збільшення витрат на виробництво, що впливає на цінову політику підприємств та здатність конкурувати на ринку.

Загальна економічна невпевненість та нестабільність в умовах війни мають серйозний вплив на бізнес в Україні, призводячи до складних викликів, з якими доводиться стикаються підприємствам у різних секторах економіки.

Згідно із статистичними даними на основі проведеного опитування GRADUS та ACC (Американської торгової палати), в таблиці 2.6 представлені ключові потреби бізнесу, які виникли внаслідок війни в Україні.

Більшість проблем, що виникають у бізнесу, є спільними, навіть у різних сферах діяльності. Усі ідентифіковані потреби умовно можна поділити на три групи:

- 1) питання, які є актуальними для всіх компаній;
- 2) питання, що мають особливу вагу для переміщених підприємств;
- 3) питання, які є актуальними для підприємств в постраждалих регіонах.

Основні потреби бізнесу, (%)

GRADUS		ACC	
Оборотні кошти	53,3	Безпека і захист працівників	79
Податкові канікули	48,4	Логістика та перевезення	50
Доступ до інвестиційних ресурсів	42,3	Скорочення клієнтів	36
Підтримка у просуванні	36,7	Експортно-імпортна орієнтація	26
Підтримка у бронюванні/ переселенні працівників	31,6	Релокація	14
Консалтингова допомога	25,1	Пошкоджені активи/ нерухомість	10
Експортна підтримка	24,2	Проблеми з поставками	9
Логістична підтримка	14,9	Доступ до фінансування	8
Допомога з релокацією	11	Доступ до сировини/ комплектуючих	3
Підтримка при проходженні митних процедур (прискорення)	10,2		
Підтримка при отриманні ліцензій, сертифікатів	7,4		
Технічна підтримка	7		

Примітка. Складено автором за даними The Economic Impact of the Russia-Ukraine War. Survey 2022. KPMG. URL: <https://kpmg.com/de/en/home/insights/2022/05/the-economic-impact-of-the-russia-ukraine-war.html>; Grant Wyn. Business and Politics: A Relationship under Challenge. Introduction. First published: 10 May 2022.

У зв'язку з регіональною специфікою, компанії, які знаходяться в регіонах, де були або продовжуються бойові дії, часто мають труднощі з отриманням доступу до комунальних мереж, що обмежує їх здатність до нормального функціонування [73].

Як бачимо з таблиці за результатами опитування основними потребами бізнесу вважаються оборотні кошти, податкові пільги та можливість залучення інвестиційних ресурсів. Незважаючи на те, що більшість ідентифікованих проблем є схожими в різних галузях промисловості, існує важлива відмінність у залежності від місця розташування підприємства – чи вони в прифронтовій зоні або в регіоні, який вважається безпечним.

Майже половина членських компаній Європейської Бізнес Асоціації прогнозують позитивну динаміку розвитку свого бізнесу у 2023 році. Такими є

висновки опитування «Прогнози бізнесу на 2023 рік», проведеного Асоціацією у партнерстві з Райффайзен Банк за аналітичної підтримки Gradus Research. Однак, щогорічні результати очікувано демонструють погіршення настроїв та прогнозів топ-менеджерів. У 2023 році 47 % CEO прогнозують позитивну динаміку розвитку свого бізнесу в 2023 році, а для порівняння, минулого 2022 року позитивні прогнози робили 83% CEO. А 58 % респондентів очікують зростання доходів у гривні у 2023 році [105; 106].

Відповідно до досліджень Європейської Бізнес Асоціації, а саме дослідження «Індекс настроїв малого бізнесу» свідчить про коливання настроїв малого бізнесу протягом років (рис. 2.7.). Причинами таких коливань є війна, економічні фактори, політичні зміни, сезонні впливи, інноваційні тенденції тощо.

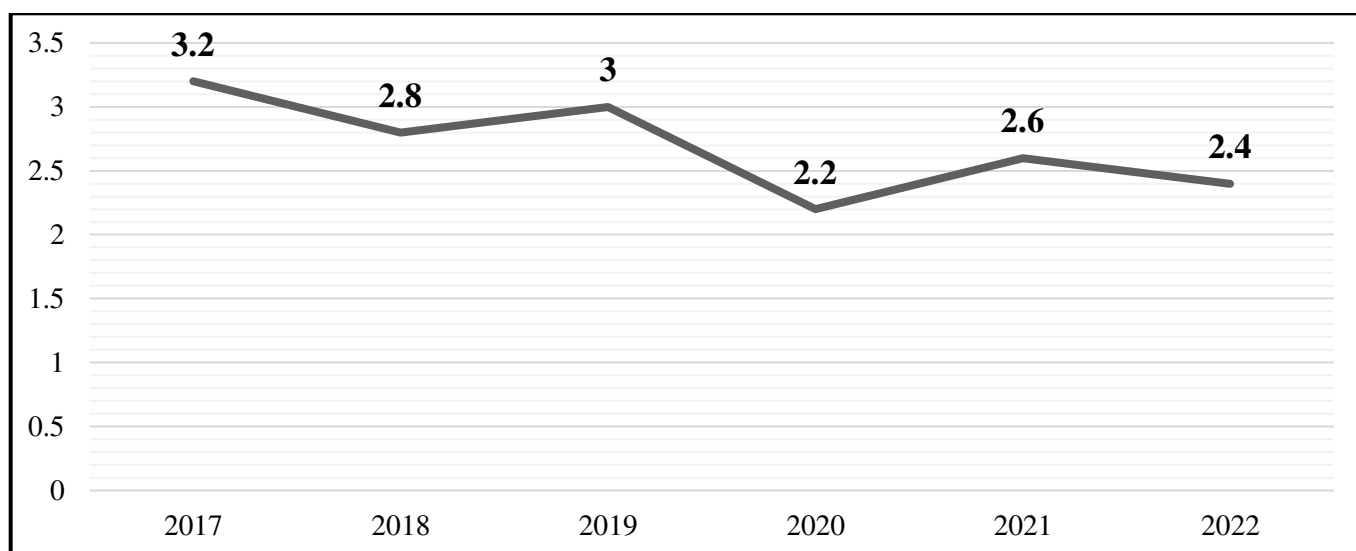

Рис. 2.7. Індекс настроїв малого бізнесу.

Примітка. Побудовано автором за даними Espinoza J. How Big Tech lost the antitrust battle with Europe, *Financial Times*, 21 March 2022. – Р. 32.; Lambertini L. *Differential Games in Industrial Economics*. Cambridge University Press, 2018. – Р. 128.

Загальна тенденція показує, що індекс настроїв малого бізнесу коливається в межах 2,2 - 3,2 протягом цього шестирічного періоду. Індекс демонструє негативний тренд за це проміжок часу, показник 2022 року є другим найгіршим значенням за всю історію дослідження після пандемії 2020 року. Загалом, можна сказати, що

настрої малого бізнесу вказують на важкості та нестабільність у даний період і можуть впливати на рішення та активності малого бізнесу.

Економічна ситуація в Україні постійно змінюється, і бізнес повинен слідкувати за цими змінами, щоб приймати інформовані рішення та успішно функціонувати в даному економічному середовищі та пристосовуватись до змін. Тому оцінка економічної ситуації завжди має важливе значення (рис. 2.8.):

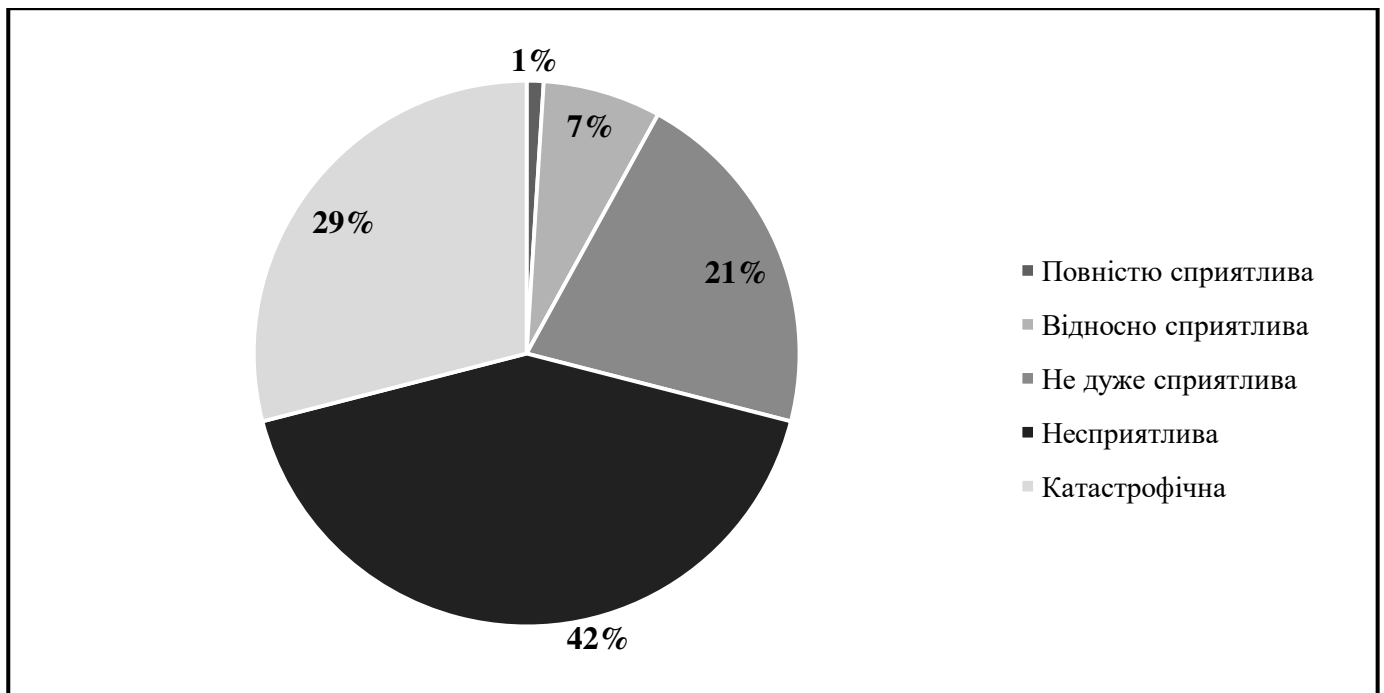

Рис. 2.8. Економічна ситуація 2022 рік.

Примітка. Побудовано автором за даними Lambertini L. *Differential Games in Industrial Economics*. Cambridge University Press, 2018. – P. 125.

Більшість опитаних вважає економічну ситуацію несприятливою або кризовою, водночас частка тих, хто розцінює її як сприятливу, зменшилась (7 % у 2022 році порівняно з 15 % у 2021 році), і зросла кількість осіб, які вважають, що вона несприятлива або катастрофічна (71 % у 2022 році порівняно з 62 % у 2021 році) [107; 108].

В Європейському Союзі найбільшу питому вагу займають мікро- та малі підприємства – 98,7 %, на яких зайнято близько 50 % населення, а додана вартість яких становить близько 40 % [109, с. 234]. Бізнес є невід'ємним, об'єктивно

необхідним елементом будь-якої макроекономічної економічної системи, без якого економіка і суспільство не можуть нормально функціонувати, а тим більше розвиватися.

За даними аудиторської компанії «KPMG» 64 % опитаних компаній найчастіше називали питання дотримання санкцій щодо Росії як найбільший виклик. Іншим викликом європейський бізнес вважає порушення ланцюгів постачання (зокрема поставки через Росію в Азію) і як наслідок значне зростання цін на сировину, енергію, логістичні послуги, пальне, що в свою чергу впливає майже на кожен галузь і компанію. Війна в Україні викликає велику невизначеність у багатьох компаніях, причому [110]:

- 41 % досі не можуть оцінити вплив на свій бізнес;
- 46 % очікують падіння продажів;
- 47 % — падіння доходів;
- 80 % припускають, що війна в Україні негативно вплине на їхню компанію довше року;
- 40 % побоюються, що негативні наслідки триватимуть більше трьох років.

Деякі компанії продовжують залишатися на російському ринку, не дотримуючись вимог щодо санкцій, і продовжують заробляти кошти в країні-агресорі, тим самим спонсорують війну в Україні. Однозначно це викликає обурення і негативну реакцію українського і міжнародного співтовариства через фінансування російської економіки та підтримку режиму, який є об'єктом санкцій.

Таким чином, варто зазначити, що економічні наслідки війни з РФ для бізнесу в Україні є складними та значущими. Війна суттєво вплинула на економічний ландшафт України. Нижче подано деякі узагальнення:

- Підприємства, розташовані в районах, що прилягають до фронту, стикаються з найбільшими викликами, включаючи можливість обстрілів, руйнування і загрозу безпеці персоналу.
- Нестабільність в електропостачанні та зв'язку значно ускладнило роботу підприємств та завадило виробництву, обслуговуванню клієнтів.

– Війна призвела до скорочення споживчого попиту та погіршення фінансового стану населення, що впливає на продажі.

– Ускладнення логістики, оскільки транспортування товарів та забезпечення логістичної інфраструктури сильно ускладнено через війну.

– Економічні Втрати: Війна призвела до серйозних економічних втрат для України, включаючи зниження ВВП, збільшення бюджетного дефіциту і інфляції. Спад виробництва та інвестицій став серйозним викликом для бізнесу.

– Втрати Власності та Інфраструктури: Війна призвела до знищення і пошкодження об'єктів інфраструктури, виробничих підприємств та майна бізнесу, що вели до великих втрат, включаючи витрати на відновлення.

– Нестабільність та війна призвели до відтоку інвестицій та зменшення інтересу іноземних компаній в Україні.

– Наявна можливість модернізувати та диверсифікувати бізнес для протистояння економічним викликам.

– Уряд України впроваджує політичні та регуляторні зміни для підтримки бізнесу та залучення інвестицій.[129]

Загалом, війна з Росією має значущий вплив на бізнес в Україні, вимагаючи адаптації до непередбачуваного економічного та геополітичного середовища. Для успішної діяльності в цих умовах бізнесам необхідно ретельно аналізувати ризики, адаптуватися до змін та використовувати стратегії, які допоможуть зберегти стійкість та прибутковість, орієнтуючись при цьому на внутрішній або міжнародний ринки.

Висновки до розділу 2

Військова агресія РФ всебічно впливає на економічну та геополітичну стабільність України, Європейського Союзу та загрожує європейському регіону в цілому. Незважаючи на це, українська та європейська економіки виявляють стійкість, що є значущим досягненням, урахувавши масштаби конфлікту. Щодо оцінки економіки України, варто зазначити, що у 2023 році показники на разі є

незадовільними та навіть негативними, проте порівнюючи з попереднім роком можна помітити позитивну тенденцію щодо оцінки економічного становища України. Економіка ЄС також зазнала деяких потрясінь, проте за даними опитування «Eurobarometer», європейська економіка надалі зростає, але темпи зростання помітно знизились.

Аналіз економічних показників за час війни в Україні показав здатність економіки України до певної стабілізації, особливо це відображається показниками інфляції, безробіття, міжнародних резервів, проте показники ВВП України, дефіциту бюджету, зовнішньої торгівлі, зовнішнього боргу залишаються невтішними. Це у свою чергу говорить про актуальність проблем та викликів внаслідок війни. Держава працює над вирішенням цих проблем, сприяючи залученню інвестицій та співпрацюючи з країнами-партнерами, міжнародними фінансовими організаціями. Незважаючи на складність фінансового стану, економіка країни веде роботу над поліпшенням ситуації та забезпеченням стабільності, проте ці заходи вимагають комплексного аналізу та оперативного вдосконалення.

Війна призвела до величезних збитків не лише для економіки України, але й для економічного становища суб'єктів господарювання. Хоча кількість бізнесу зростає, проте проблеми та виклики, які їх спіткають збільшуються пропорційно з їх потребами, що необхідні для нормального функціонування суб'єктів господарювання. Дослідження Європейської Бізнес Асоціації це підтверджують, так як менше половини топ-менеджерів прогнозують позитивну динаміку розвитку свого бізнесу. Війна суттєво позначилася на українському бізнесі, так найголовнішими наслідками вважається: ускладнення логістики, проблеми з електропостачанням та зв'язком, складнощі з доступністю кредитних коштів, спад споживчого попиту та скорочення платоспроможності населення, інфляція та високий податковий тиск тощо.

РОЗДІЛ 3

ПРОПОЗИЦІЇ ВІДБУДОВИ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ У ПЕРІОД ВІЙНИ З РФ

3.1. Економічні тренди після війни з рф в Україні

У сучасному світі, війни і конфлікти часто впливають на економічну стабільність та розвиток країн. В Україні триває важка ситуація: військовий конфлікт із Росією виявився не тільки геополітичним викликом, але й серйозними економічними наслідками, які впливають на державу та її громадян. У цьому контексті, економічні тренди в Україні залишаються предметом широкого дослідження та обговорення.

Зростання військових витрат: Внаслідок військового конфлікту з Російською Федерацією, український уряд зіткнувся з пріоритетною потребою значно посилити військові зусилля, що негайно відобразилося на економіці країни. Витрати на оборону стрімко зросли, з метою не лише забезпечення поточних потреб військових, але й істотного модернізування військової інфраструктури. Це включало інвестиції в новітнє озброєння, модернізацію військової техніки, підготовку і підтримку військовослужбовців, вдосконалення логістики, і, що дуже важливо, медичне забезпечення.

З іншого боку, значне збільшення військових витрат призвело до перерозподілу державних ресурсів, які були відірвані від життєво важливих цивільних секторів. Освіта, охорона здоров'я, інфраструктурні проекти, та соціальні програми піддавалися жорстким бюджетним обмеженням або скороченням фінансування. Ці заходи, хоча й були необхідними для негайного відгуку на військову загрозу, створюють ризики довгострокових негативних наслідків для соціально-економічного розвитку [123].

Відводження ресурсів від освіти може призвести до зниження якості освітньої бази, що у майбутньому відіграє ключову роль у економічному зростанні й

інноваціях. Обмеження в охороні здоров'я можуть призвести до загального погіршення здоров'я нації, збільшення смертності та зниження продуктивності праці. Відкладення або скасування інфраструктурних проектів зупиняє створення нових робочих місць і сповільнює економічний розвиток, у той час як скорочення соціальних програм підірває соціальну стабільність.

Отже, необхідність балансування між негайними військовими потребами та довгостроковим економічним та соціальним розвитком стає критичною проблемою для уряду України. Хоча поточні обставини вимагають значних інвестицій у національну безпеку, важливо не знехтувати фундаментальними потребами суспільства, щоб уникнути довготривалих негативних наслідків для країни як цілого.

Вплив на валютний ринок та інфляцію: Військова активність в Україні серйозно вплинула на фінансову стабільність країни, викликаючи коливання на валютному ринку та інфляційні процеси. Конфлікт спровокував масовий вихід капіталу, знецінення гривні та значний інфляційний тиск. Знецінення національної валюти було викликане не тільки зовнішніми факторами, пов'язаними із загостренням військових дій, але й внутрішньою нестабільністю та відсутністю довіри з боку інвесторів і населення.

Зростання цін виявилось широко поширеним явищем, яке охопило всі базові сфери споживання - від продуктів харчування до пального. Це, у свою чергу, спричинило падіння реальних доходів населення та зниження загального життєвого стандарту. Відчутні були також наслідки для бізнесу, особливо для імпортозалежних компаній, які стикалися з підвищенням вартості зовнішньої торгівлі.

Центральний банк вживав заходів для стабілізації ситуації, втім, вони не завжди були ефективними умовах великої нестабільності. Підвищення процентних ставок, що мало на меті зупинити витік капіталу та підтримати гривню, принесло додаткові труднощі для економіки, обмеживши кредитування для підприємств та населення. Інтервенції на валютному ринку, хоча й надавали короткотермінову допомогу, створювали ризик виснаження міжнародних резервів [115].

Окрім того, намагання зберегти стабільність валютного курсу шляхом адміністративних заходів або жорсткого регулювання можуть мати негативні довгострокові наслідки, зокрема дефіцит товарів на ринку, зростання "чорного" валютного ринку та зниження інвестиційної привабливості країни. Така ситуація вимагає більш комплексного підходу, який включає не тільки монетарні, але і фіскальні заходи, реформування економіки, забезпечення правової прозорості та захисту інвестицій для відновлення довіри на міжнародному рівні.

Зниження прямих іноземних інвестицій:

Внаслідок ескалації військового конфлікту в 2022 році, Україна зазнала суттєвих втрат у сфері прямих іноземних інвестицій (ПІІ). Нестабільність, яка супроводжувала військові дії, створила середовище високої невизначеності для іноземних інвесторів, які традиційно орієнтуються на довгострокову стабільність і передбачуваність у своїх інвестиційних стратегіях.

Сприйняття ризиків значно зросло, і багато інвесторів призупинили або відкликали свої капіталовкладення в українську економіку. Це стосувалося не лише нових проектів, але й діючих інвестицій, де фонди були виведені через негативні очікування та погіршення інвестиційного клімату. Сектори, найбільш залежні від ПІІ, такі як виробництво, інфраструктура, та інновації, зазнали особливо важких втрат, що уповільнило їхній розвиток і модернізацію.

Загальноекономічний контекст також погіршився через скорочення інвестицій, що призвело до зниження рівнів зайнятості і зростання тисків на заробітні плати в багатьох секторах економіки. Відсутність нових інвестицій призвела до технологічного відставання, оскільки доступ до новітніх технологій та кращих практик зазвичай супроводжується прямими іноземними інвестиціями [112].

Крім того, уряду України довелося перерозподілити значні ресурси на військові потреби, що ще більше зменшило можливості для фінансування внутрішніх інвестиційних проектів або ініціатив, спрямованих на приваблення іноземного капіталу. В таких умовах, потенційні іноземні інвестори мали мало стимулів для вкладання капіталу в економіку країни, що було в режимі військового конфлікту.

Ця динаміка створила виклик для українського уряду, якому потрібно було шукати способи відновлення довіри на міжнародному рівні, намагаючись стабілізувати макроекономічне середовище, зміцнити правову систему та забезпечити захист інвестицій. Відновлення інвестиційного клімату в Україні потребує комплексного підходу, який враховує як внутрішні, так і зовнішні чинники, спрямований на відновлення стабільності та довготривалого розвитку.

Дестабілізація торгівлі: Процес дестабілізації торгівлі, який спалахнув у зв'язку з військовим конфліктом в 2022 році, суттєво вплинув на українську економіку, викликавши широкомасштабні зміни в імпортно-експортних операціях та логістичних каналах країни. Конфлікт викликав значні перебої в традиційних торговельних маршрутах, особливо через знищення інфраструктури, небезпеку для транспортних маршрутів, та втрату контролю над важливими транзитними точками.

Одним з ключових наслідків цього було скорочення торговельного обороту. Українські компанії, які залежали від експорту, стикалися з втратами ринків, зокрема через обмеження, введені іншими країнами через безпеку та стабільність. Це стосувалося різних секторів, від сільськогосподарської продукції до промислових виробів. Імпортери також зазнали труднощів через недостатність поставок, зростання цін на міжнародних ринках, та збільшення тарифів на транспортування.

Більше того, збільшення логістичних витрат стало ще одним викликом. Вартість транспортування товарів зросла через необхідність обходити конфліктні зони, забезпечення додаткової безпеки, та страхування. Це не тільки підвищило ціни для кінцевих споживачів, але й знизило конкурентоспроможність українських товарів на зовнішніх ринках [122].

У відповідь на ці виклики, Україна почала активніше шукати альтернативні ринки та диверсифікувати свої торговельні партнерства. Були розроблені нові стратегії торгівлі, орієнтовані на розширення географії експорту та імпорту, а також на укладення білатеральних угод з новими країнами, щоб зменшити залежність від традиційних партнерів.

Все це вимагало гнучкості від українського бізнесу і уряду в адаптації до нових умов. Розробка і впровадження інноваційних логістичних рішень, пошук надійних торговельних маршрутів, та створення сприятливих умов для ведення бізнесу стали необхідними кроками для відновлення та зміцнення економічного становища країни в постконфліктний період.

Вплив на промисловість та аграрний сектор: Військовий конфлікт мав глибокий вплив на промисловий та аграрний сектори України, починаючи від прямих руйнувань, що стосувалися виробничої інфраструктури, і закінчуючи комплексними економічними та соціальними наслідками.

Промисловість зазнала величезних втрат через пошкодження обладнання, будівель, та загальної інфраструктури. Багато великих промислових підприємств і фабрик було частково або повністю знищено, призводячи до зупинки виробництва. Це стало величезним ударом для економіки, оскільки промисловий сектор - важлива складова ВВП країни. Крім того, неможливість фабрик функціонувати в повній мірі вплинула на зайнятість населення: тисячі людей, які працювали на цих підприємствах, втратили роботу, що спричинило масове вимушене переселення та соціальну нестабільність [118].

Що стосується аграрного сектору, то війна серйозно ускладнила сільськогосподарську діяльність. Активні бойові дії призвели до того, що значні аграрні території стали недоступними для обробітки, чим було знижено загальний обсяг сільськогосподарського виробництва. Проблеми із доступом до землі, постачанням необхідних матеріалів, зокрема насіння, добрив, засобів захисту рослин, а також важкості з реалізацією продукції через перекриті транспортні маршрути, відчутно вплинули на аграріїв. Така ситуація мала негативний вплив не лише на економіку країни в цілому, але й на продовольчу безпеку, збільшуючи ризик дефіциту продуктів харчування та зростання цін на них.

Відновлення промислового та аграрного секторів після завершення конфлікту вимагає великих інвестицій і координованих зусиль. Потрібні інвестиції в реконструкцію і будівництво нової інфраструктури, створення стимулів для підприємств, надання підтримки в пошуку нових ринків збуту, а також соціальна

підтримка тих, хто втратив роботу через війну. Також критично важливо забезпечити відновлення довіри національних та іноземних інвесторів, що вимагає стабільності, передбачуваності та прозорості від урядових структур.

Соціально-економічні виклики: Військовий конфлікт в Україні спричинив глибокі соціально-економічні розлади, викликавши різке збідніння населення, масове безробіття, та підвищену соціальну напруженість у суспільстві. Посилені економічні та соціальні труднощі вимагали негайних втручань від уряду, які, однак, зіштовхувалися з обмеженими ресурсами.

З одного боку, уряду довелося значно нарощувати соціальні виплати, щоб підтримувати найбільш уразливі шари населення, які постраждали від війни. Витрати на соціальну допомогу, медицину, освіту, та інші життєво важливі сфери зросли, у той час як загальний економічний спад, спричинений війною, призвів до скорочення державних доходів від оподаткування. Це створило фіскальний розрив, збільшуючи боргові навантаження та змушуючи уряд шукати альтернативні джерела фінансування.

З іншого боку, війна викликала масові переміщення населення, з тисячами людей, які були змушені покинути свої домівки і шукати притулок у більш безпечних регіонах країни. Ці переміщені особи стикалися з безліччю проблем: від втрати роботи і доходу до відсутності житла та доступу до базових послуг. Це створило величезний тиск на інфраструктуру регіонів, які приймали переміщених, обтяжуючи місцеві соціальні служби, систему охорони здоров'я, освітні установи, та житловий сектор.

Аби ефективно реагувати на ці виклики, уряду потрібно було не лише забезпечити невідкладну гуманітарну допомогу, але й розробити довгострокові стратегії соціально-економічного відновлення. Серед таких заходів можна було розглянути співпрацю з міжнародними організаціями для отримання фінансової, технічної, та гуманітарної підтримки; реформування законодавства, щоб полегшити доступ до соціальних служб для всіх постраждалих; та інвестування у відновлення та розвиток інфраструктури та громад, зруйнованих війною.

У комплексі ці фактори створили серйозні виклики для економіки України. Відновлення стабільності та росту після завершення конфлікту потребуватиме часу, коштів, та міжнародної підтримки. Стратегічне планування, інвестиції у відновлення, та реформи можуть допомогти країні подолати наслідки кризи [111].

3.2. Рекомендації щодо усунення економічних наслідків війни з РФ для України

Усунення економічних наслідків війни - це складний процес, який вимагає всебічного підходу. Для України, яка пережила серйозні дестабілізуючі впливи через конфлікт з РФ, це особливо актуально. Нижче наведено широкий спектр рекомендацій для цього процесу:

Реформування економічної політики: Реформування економічної політики в Україні у світлі військового конфлікту з РФ вимагає від країни ретельного переосмислення й оптимізації своїх внутрішніх фінансових структур і процесів. Ситуація, що склалася, вимагає ефективних стратегічних змін у фінансовому управлінні, основний акцент при цьому повинен бути зроблений на досягненні макроекономічної стабільності, яка є фундаментом для економічного відродження та зростання.

Зміцнення макроекономічної стабільності передбачає комплекс заходів. Перш за все, необхідно реформувати податкову систему, яка має стати справедливішою, прозорішою та ефективнішою. Спрощення податкової структури, зниження податкового тиску на працюючих громадян та малі підприємства, а також впровадження ефективних механізмів податкового контролю для великих корпорацій сприятимуть зростанню доходів держави та стимулюванню бізнес-активності.

Щодо державних витрат, ключовим є їх раціоналізація та оптимізація. Пріоритетом повинні стати соціально значущі проекти, фінансування обороноздатності країни, а також інвестиції в інфраструктуру, яка б відновила та

покращила логістику й транспортні мережі, особливо в регіонах, постраждалих від конфлікту.

Боротьба з корупцією має стати невід'ємною частиною процесу реформ. Важливо не лише штрафувати за корупційні діяння, але й створити систему, яка мінімізує можливості для корупції на всіх рівнях. Прозорість рішень, ефективний контроль громадськості, розуміння з боку чиновників персональної відповідальності за прийняті рішення – усе це повинно стати нормою для державного управління.

Також важливим є збалансування державного бюджету. Ситуація, коли витрати перевищують доходи, може призвести до збільшення державного боргу та економічних потрясінь, що ускладнить відновлення після війни. Отже, необхідно шукати шляхи збільшення доходної частини бюджету, зокрема за рахунок оптимізації податкової політики, а також ретельно планувати витрати, зосереджуючись на критично важливих сферах.

У сукупності, реформування економічної політики вимагає від України глибоких системних змін, з метою не лише подолання наслідків військового конфлікту, але й створення міцного фундаменту для сталого економічного зростання в майбутньому [124].

Структурні реформи: Процес відновлення та росту економіки України після серйозних випробувань через військовий конфлікт з Російською Федерацією вимагає проведення амбітних структурних реформ. Ці зміни мають на меті не просто відновлення стану економіки до попереднього рівня, а перетворення кризи в можливість, спрямовану на модернізацію та інтеграцію з глобальною економікою.

Однією з ключових зон дій є приватизація. Уряду слід переглянути портфель державного майна з метою ідентифікації потенційних об'єктів для приватизації, що може принести не лише додаткові бюджетні надходження, але й збільшити ефективність компаній. Приватний сектор часто керується принципами ринкової економіки, забезпечуючи вищу продуктивність та інноваційність, що у свою чергу сприяє економічному зростанню.

Дерегуляція також відіграє важливу роль у створенні сприятливого бізнес-середовища. Спрощення бізнес-процедур, скасування надмірного регулювання,

зменшення бюрократії — усе це дозволяє підприємствам ефективніше функціонувати, зосереджуючись на розвитку, а не на боротьбі з адміністративними перепонами. Це особливо важливо для МСП, які є джерелом інновацій та створення робочих місць.

Покращення інвестиційного клімату — ще одне критичне завдання. Україні необхідно показати світу, що вона — безпечна, приваблива країна для інвестицій. Для цього важливо забезпечити правову захищеність інвестицій, стабільність фінансової системи, та відсутність корупційних схем. Важливо також працювати над міжнародним сприйняттям України як надійного партнера, залучаючи міжнародні рейтингові агентства, світові ЗМІ, та провідних економічних аналітиків для об'єктивної оцінки прогресу країни.

Сприяння інноваціям — це інвестиції в майбутнє країни. Уряд має підтримувати наукові дослідження та розробки, стимулювати стартап-екосистему, і фінансувати проекти з високим потенціалом. Інноваційність забезпечить конкурентоспроможність продукції України на світових ринках.

Збільшення конкурентоспроможності — це комплексна задача, що включає в себе якість освіти, доступність технологій, якість інфраструктури, і, звісно, політичну стабільність. Виконання цієї задачі передбачає довгострокову стратегію і консолідовані дії всіх галузей уряду та бізнесу.

Структурні реформи — це не просто економічний мандрівник виробництва або інвестицій. Це переосмислення моделі розвитку, способу ведення бізнесу, і, у найширшому сенсі, — це соціально-економічна модернізація країни, яка здатна забезпечити сталий розвиток і процвітання для її громадян [125].

Розвиток інфраструктури: Розвиток інфраструктури є життєво важливим аспектом для відновлення економіки України після військових дій, з огляду на широкомасштабні руйнування та порушення нормального функціонування важливих секторів економіки. Стратегічні інвестиції в інфраструктуру мають потенціал не тільки відновити, але й значно поліпшити економічні перспективи країни, сприяючи створенню нових робочих місць, підвищенню якості життя населення, та зміцненню соціальної стабільності.

Відновлення транспортної інфраструктури є пріоритетним, оскільки ефективність переміщення товарів і послуг - це кровообіг економіки. Відновлення доріг, мостів, залізниць і інших ключових транспортних вузлів покращить логістику всередині країни та упевнить міжнародних партнерів у надійності поставок. Окрім цього, сучасний транспорт сприяє туризму, що також може стати значним джерелом доходу [120].

У сфері комунікацій, важливо зосередитися на відновленні та модернізації телекомунікаційної інфраструктури. Високошвидкісний інтернет та інші цифрові технології є основою для розвитку сучасного інформаційного суспільства, а також відкривають нові можливості для освіти, бізнесу та урядових служб.

Щодо соціальної інфраструктури, акцент має бути зроблений на освіті та охороні здоров'я. Сучасні, добре оснащені школи та університети - це інвестиції у майбутнє, вони гарантують розвиток кваліфікованої робочої сили. Щодо охорони здоров'я, насущним є не тільки відновлення зруйнованих лікарень та клінік, але й впровадження сучасних медичних технологій та стандартів обслуговування, що підвищать загальний стан здоров'я населення та довіру до медичної системи.

Всі ці заходи потребують значних капіталовкладень, планування, та часу. Важливим фактором успіху є прозорість всіх процесів, включення громадськості у прийняття рішень, та міжнародне співробітництво, в тому числі залучення іноземних інвестицій. Збалансований підхід до розвитку інфраструктури в країні може значно покращити економічне положення України, зробити її більш привабливою для бізнесу, і, що найважливіше, підвищити якість життя громадян.

Соціальна підтримка та інтеграція: Забезпечення соціальної підтримки та інтеграції для тих, хто постраждав від війни, вимагає всебічного та багаторівневого підходу. Це включає створення міцної мережі безпеки для найбільш вразливих груп населення, інтеграцію переселенців у нових громадах, та розвиток професійної перепідготовки для забезпечення працевлаштування та економічної стійкості.

Перш за все, необхідно розробити комплексні програми соціальної підтримки, які забезпечать базові потреби постраждалих в сфері житла, харчування, медичного обслуговування, та освіти. Це передбачає встановлення ефективних механізмів

цільової допомоги, які б зосереджувались на найбільш потребуючих, зокрема на дітях, літніх людях, та людях з інвалідністю.

Щодо переселенців, основною метою є сприяння їхній соціальній та економічній інтеграції. Для цього потрібно створити умови для доступу до ринку праці, включаючи допомогу в пошуку роботи, навчанні мови, у разі необхідності, та адаптації в новому середовищі. Крім того, важливо забезпечити психологічну підтримку, оскільки багато переселенців можуть стикатися з травмами через втрати та пережиті військові дії [121].

Стосовно ринку праці, програми професійної перепідготовки мають стати ключовими в реінтеграції постраждалих в економіці. Це не тільки допоможе людям знайти нову роботу, але й сприятиме розвитку нових навичок, адаптації до змін у економіці, та, як результат, створенню більш гнучкого та конкурентоздатного робочого ресурсу. Навчальні курси можуть бути спрямовані на набуття навичок, які є високою попиту, включаючи цифрові технології, екологічні спеціальності, та сферу охорони здоров'я.

Усі ці заходи вимагають координованої роботи між урядом, місцевими органами влади, неприбутковими організаціями, та міжнародними партнерами. Важливо також залучати до процесу громадськість, враховуючи її потреби та пропозиції для створення ефективної та інклюзивної системи соціального захисту.

Міжнародна співпраця та партнерство: Активізація міжнародної співпраці вимагає від України багатогранного підходу до взаємодії з глобальною спільнотою, який зосереджується на залученні додаткової підтримки та використанні міжнародної дипломатії для протидії агресії. Це передбачає не лише прямі прохання про допомогу або інвестиції але й активне представництво українських інтересів на міжнародній арені через багатосторонні платформи та двосторонні відносини [130].

У контексті привернення гуманітарної, технічної, та фінансової підтримки, Україні необхідно відстоювати свої інтереси у міжнародних організаціях, таких як ООН, ЄС, МВФ, Світовий банк, а також у взаємовідносинах з іншими країнами, які можуть надати допомогу. Під час обговорень і переговорів важливо чітко формулювати потреби країни, демонструючи готовність до реформ та відкритості

для іноземних інвестицій. Крім того, підкреслюючи значення стабільності в регіоні для глобальної безпеки, можна залучити додаткову підтримку.

Щодо використання міжнародних санкцій, Україна повинна продовжувати активно співпрацювати зі своїми міжнародними партнерами, наголошуючи на необхідності підтримання та посилення обмежувальних заходів проти агресора. Важливим є постійне інформування світової спільноти про події в зоні конфлікту, зловживання та порушення міжнародного права, а також акцентування уваги на довгострокових наслідках агресії для регіональної та глобальної стабільності.

У цьому процесі критично важливою є координація дій з міжнародними організаціями та альянсами, з метою забезпечення єдності та послідовності в заходах протидії агресії. Водночас, Україні слід продовжувати розширювати дипломатичні зв'язки, вступаючи в нові двосторонні та багатосторонні угоди, які б сприяли економічному відродженню, безпеці та добробуту її громадян [126].

Сприяння мирному процесу: Сприяння мирному процесу в контексті конфлікту з Росією є складним завданням, що вимагає від України комплексного підходу. Необхідно підтримувати мирні ініціативи на різних рівнях, активно співпрацювати з міжнародними організаціями з метою консолідування зусиль світової спільноти, а також створювати умови для ефективного діалогу, незалежно від непередбачуваності ситуації.

Участь у міжнародних миротворчих ініціативах передбачає не тільки дипломатичні зусилля, але й участь в мирних місіях, консультаціях з експертами з врегулювання конфліктів, та співпрацю з міжнародними організаціями, такими як ООН, ОБСЄ, Європейський Союз та іншими. Це також включає активність на міжнародних форумах, під час яких можна обговорювати ситуацію, представляти докази агресії, і пропонувати шляхи врегулювання.

Поряд з цим, Україна повинна вести активний діалог зі світовою спільнотою, пропагуючи свою відкритість до мирних переговорів і демонструючи гнучкість в пошуку компромісів, зважаючи при цьому на національні інтереси. Це може включати заходи національного рівня, наприклад, розробку та просування

законопроектів, що сприяють мирному врегулюванню, а також реінтеграції окупованих територій [116].

Ключовим моментом у цьому процесі є відновлення довіри. Україні варто працювати над покращенням іміджу у світі як країни, яка прагне миру, забезпечуючи прозорість своїх намірів і дій. Важливо також враховувати інформаційну безпеку, протидіючи пропаганді та дезінформації, які можуть підірвати зусилля держави на міжнародній арені.

Також, необхідно зосередитися на внутрішніх процесах, які впливають на мирне врегулювання, зокрема на підтримці демократичних інститутів, прав людини, свободи слова та принципів верховенства права. Все це разом створює сприятливе середовище для мирних ініціатив та підсилює міжнародну підтримку.

Психологічна реабілітація населення: Психологічна реабілітація населення після травмуючих військових конфліктів вимагає багатоаспектного підходу, оскільки наслідки війни порушують психічне здоров'я, соціальну структуру та економічне благополуччя людей. Робота у цьому напрямку передбачає глибокий аналіз потреб постраждалого населення, включаючи ветеранів, переселенців, та інших осіб, які безпосередньо зазнали наслідків конфлікту.

Одним із першочергових кроків є створення мережі психологічної підтримки, що включає професійних психологів, психотерапевтів, соціальних працівників, та волонтерських організацій. Ці служби мають бути доступними у різних регіонах, зокрема в малих містах та селах, для забезпечення допомоги найбільш вразливим групам.

Важливо також розробити програми, спрямовані на раннє виявлення посттравматичного стресового розладу (ПТСР) та інших психологічних проблем. Це передбачає підготовку учителів, лікарів загальної практики та лідерів громади до ідентифікації симптомів та надання першої психологічної допомоги.

Крім того, необхідна спеціалізована допомога для дітей, які стали свідками насильства. Для них повинні бути створені освітні та психосоціальні програми, які допоможуть їм подолати травму, а також відновити нормальне життя через освіту та ігрову терапію.

Суспільно-орієнтовані кампанії з підвищення обізнаності про психологічні розлади також мають велике значення, оскільки вони зменшують стигму та сприяють ранньому пошуку допомоги. Це, у свою чергу, забезпечить швидше та ефективніше відновлення постраждалих.

Необхідно також врахувати економічний аспект психологічної реабілітації, забезпечуючи, що особи, які потребують допомоги, можуть її отримати безпосередньо, не зазнаючи фінансових труднощів через вартість лікування. Це може вимагати державного фінансування або інших форм підтримки.

Такий комплексний підхід вимагає співпраці між урядовими агентствами, неприбутковими організаціями, громадськими ініціативами та міжнародними партнерами, а також створення ефективних механізмів моніторингу та оцінки для належного слідкування за прогресом та результатами.

Економічна диверсифікація: Економічна диверсифікація є вирішальним фактором для забезпечення стійкості країни до різного роду криз і зовнішніх економічних шоків. Вона передбачає формування багатогранної економічної структури, яка зменшує залежність від обмеженої кількості секторів або товарів. У контексті України, що відновлюється після конфлікту, цей процес має кілька напрямів.

Розвиток нових промислових галузей: Шляхом інвестування у дослідження і розробки, Україна може стимулювати інновації та технологічний розвиток, що веде до появи нових промислових секторів. Наприклад, розвиток відновлюваної енергетики, високотехнологічного виробництва, або біотехнологій може відкрити нові ринки і забезпечити створення робочих місць.

Підтримка малого та середнього бізнесу: МСП є життєво важливими для будь-якої здорової економіки, оскільки вони сприяють економічному різноманіттю та створенню робочих місць. Надання фінансової підтримки, кредитів на сприятливих умовах, та консультацій для підприємців може стимулювати розвиток цього сектору [114].

Продовольча безпека та агропромисловий комплекс: Диверсифікація сільськогосподарського сектору, не лише зосереджуючись на зернових культурах, а

й розвиваючи фермерські господарства, органічне землеробство, а також переробну промисловість. Це зменшить залежність від коливань світових цін на основні експортні товари.

Туризм і культурні ініціативи: Розвиток внутрішнього та міжнародного туризму, використання історичної, культурної спадщини та природних ресурсів може стати значним джерелом доходів і працевлаштування.

Освіта та навчання: Інвестування у професійну підготовку та перепідготовку робочої сили, адаптація до потреб ринку праці, особливо в галузях з високим потенціалом зростання.

Привабливість для іноземних інвестицій: Створення стабільного інвестиційного клімату, покращення ділового середовища, та захист інвесторів може спонукати притік капіталу в різноманітні галузі економіки.

Всі ці заходи вимагають координованої стратегії, ефективного управління, та взаємодії між урядом, приватним сектором, та міжнародними партнерами. Економічна диверсифікація - це не тільки шлях до відновлення після кризи, але і стратегія довгострокового зростання та процвітання.

Екологічне відновлення: Екологічне відновлення постраждалих внаслідок військових дій територій вимагає комплексного підходу, що об'єднує наукові дослідження, планування, інвестування, і громадську участь. Цей процес включає в себе ряд стратегій і заходів, спрямованих на відновлення екосистем і забезпечення сталого розвитку регіону.

Перш за все, необхідно провести детальну оцінку стану довкілля на військово-постраждалих територіях. Це означає моніторинг рівнів забруднення, стану біорізноманіття, ґрунтів, водних ресурсів та повітря. Такий аналіз допоможе визначити найбільш пошкоджені зони та встановити пріоритети для їх відновлення [117].

Для ефективного екологічного відновлення важливо розробити і впровадити проекти з ліквідації наслідків забруднення, включаючи видалення відходів, очищення водойм, рекультивацію земель та відновлення природних середовищ існування видів.

Окрім того, стале управління природними ресурсами вимагає впровадження практик сталого розвитку в індустрію, сільське господарство, та енергетику. Можливості включають зосередження на відновлюваних джерелах енергії, впровадження енергозберігаючих технологій, та перехід на екологічно чисті методи виробництва.

Освіта і залучення громадськості також є ключовими аспектами екологічного відновлення. Інформування населення про екологічні проблеми та залучення їх до участі у відновлювальних проектах може підвищити екологічну свідомість та сприяти створенню відповідальної ставлення до довкілля.

Залучення міжнародної допомоги також може сприяти успіху відновлювальних зусиль. Міжнародні гранти та технічна допомога можуть надати необхідні ресурси та знання для ефективного відновлення та управління екосистемами.

Нарешті, важливо створити ефективні механізми контролю та законодавчу базу для охорони довкілля, яка буде сприяти відновленню екосистем і запобіганню подальшому їх пошкодженню. Створення законів, норм та регуляцій для охорони природи, забезпечення їх дотримання, та встановлення системи моніторингу і звітності буде підтримувати довгострокове стале управління природними ресурсами.

Кожен з цих кроків має враховувати специфіку місцевих умов та потреб населення. Тільки комплексний підхід, який поєднує економічне стимулювання, соціальну підтримку, і міжнародну солідарність, може забезпечити стійке відновлення та розвиток України після наслідків війни.

3.3. Відновлення економіки України й вирішення проблем імміграції

Економіка України традиційно була зорієнтована на промислове виробництво та експорт природних ресурсів, зокрема земельних ресурсів і металургійної продукції. Проте, ряд економічних, політичних та соціальних криз протягом

останніх десятиліть, в тому числі військовий конфлікт, вплинули на здатність країни ефективно конкурувати на міжнародних ринках.

З іншого боку, імміграційні процеси в Україні стали відгуком на соціально-економічні проблеми, війну, пошуки кращого життя та можливостей за кордоном.

Відновлення економіки України - це багатогранний процес, який вимагає комплексного підходу. Враховуючи історичні, соціальні, та геополітичні фактори, на які доводиться реагувати, стратегія відновлення включає ряд ключових напрямків дій:

Диверсифікація економіки: Диверсифікація економіки відіграє критичну роль у створенні стійкості та зростанні, особливо в контексті глобальних викликів та нестабільності. Україні необхідно розширювати свій економічний горизонт, інвестуючи у нові та прогресивні сектори.

Зокрема, ІТ-сектор пропонує значні можливості, враховуючи висококваліфіковану робочу силу в Україні та глобальний попит на технологічні послуги. Підтримка стартапів, надання податкових стимулів для ІТ-компаній та створення сприятливих умов для приваблення іноземних інвестицій можуть стимулювати інноваційність та технологічний розвиток.

Відновлювана енергетика - інший пріоритетний напрямок, який може забезпечити довгострокову енергетичну безпеку та екологічну стійкість. Розвиток проектів сонячної, вітрової, та гідроенергетики відкриває дорогу до зменшення вуглецевого відбитку та незалежності від фосильних палив.

Інноваційні технології в таких областях, як біотехнології, нанотехнології, або квантові обчислення, також є потужним катализатором економічного росту. Урядова підтримка досліджень, співпраця з академічними установами, та створення інноваційних хабів можуть сприяти перетворенню України на важливого гравця на міжнародному науково-технічному арені.

Такий багатогранний підхід не лише зменшить економічну вразливість, але й створить нові робочі місця, забезпечить економічне зростання та допоможе Україні набути конкурентних переваг у XXI столітті.

Розвиток інфраструктури: Розвиток інфраструктури є вирішальним для економічного відродження будь-якої країни, включаючи Україну, оскільки він стимулює економічне зростання, сприяє створенню робочих місць, і покращує якість життя населення. Вкладення в інфраструктуру відіграють ключову роль у підтримці стабільності та довгострокового розвитку, забезпечуючи підґрунтя для приватного сектору та залученні іноземних інвестицій.

Модернізація існуючої та будівництво нової інфраструктури може охоплювати широкий спектр проектів: від дорожньої мережі та залізничних шляхів до логістичних центрів, портів, аеропортів та енергетичної інфраструктури. Такі ініціативи покращують транспортні зв'язки, оптимізують логістику, скорочують витрати на транспортування, що в свою чергу зробить українські товари більш конкурентоспроможними на світових ринках.

Інфраструктурні проекти також стимулюють внутрішній ринок, забезпечуючи попит на матеріали, технології та послуги, що може призвести до розвитку місцевих підприємств. Це, в свою чергу, сприяє регіональному розвитку, зменшуючи соціально-економічні розбіжності між різними частинами країни.

Також важливо підкреслити роль сучасних технологій у розвитку інфраструктури. Впровадження "розумних" технологій у управлінні транспортними потоками, енергозберігаючих рішень у будівельній сфері, та цифрових платформ для оптимізації логістичних операцій може значно підвищити ефективність інфраструктурних об'єктів.

Державно-приватне партнерство (ДПП) може слугувати ефективним інструментом для залучення інвестицій та реалізації інфраструктурних проектів. Воно передбачає співпрацю між урядом та приватним сектором, де кожна сторона бере на себе частину ризиків та отримує користь від успішної реалізації проектів.

Сприяння підприємництву: Сприяння розвитку підприємництва в Україні є важливим чинником стимулювання економічного зростання та інноваційної активності. Це передбачає ряд стратегічних дій, які повинні бути вжиті для створення сприятливих умов для бізнесу, зокрема для малого та середнього

підприємництва (МСП), яке є джерелом економічного різноманіття, інновацій та створення робочих місць.

Перш за все, необхідно створити стабільне законодавче та регулятивне середовище, яке б захищало права та інтереси підприємців. Це означає зменшення бюрократії, спрощення процедур отримання дозволів, реєстрації бізнесу, податкового обліку тощо. Такі заходи знижують адміністративні бар'єри та витрати на ведення бізнесу.

Доступ до фінансування є ще одним критично важливим аспектом. Багато МСП та стартапів зіткнулися з проблемою відсутності стартового капіталу або інвестицій для розширення. Уряд та фінансові установи можуть співпрацювати, пропонуючи спеціалізовані кредитні лінії, гранти, а також програми мікрофінансування. Також ефективними можуть бути програми гарантування кредитів та інвестиційні фонди, що спрямовані на підтримку інноваційних проєктів [119].

Освітні та консультаційні програми для підприємців також відіграють важливу роль. Це охоплює навчання, менторство, та консультування з питань ведення бізнесу, маркетингових стратегій, управління ресурсами, тощо. Ініціативи такого роду підвищують компетентність підприємців, що дозволяє їм ефективніше конкурувати на ринку.

Крім того, сприяння міжнародній торгівлі та експорту для місцевих підприємств відкриває нові ринки та можливості для росту. Це може включати підтримку в навчанні міжнародних стандартів, участь у міжнародних виставках, місіях, B2B-зустрічах, а також підтримку в укладанні міжнародних угод.

Все це повинно відбуватися в контексті чіткої державної стратегії розвитку підприємництва, яка спрямована на створення стійкого, інклюзивного та інноваційного економічного середовища.

Освіта і навчання: Освіта і навчання відіграють фундаментальну роль у відновленні та розвитку економіки країни, зокрема в Україні. Вони становлять основу для підвищення кваліфікації робочої сили, сприяють соціальній мобільності та відкривають нові можливості для економічного зростання. Зосередження на освіті

і навчанні є інвестицією в людський капітал, який є одним з найважливіших ресурсів кожної нації.

У сучасному глобалізованому світі, де технології швидко змінюють ринок праці, необхідно постійне навчання і адаптація. Це означає, що освітні програми повинні бути гнучкими, орієнтованими на практику, та здатними задовольнити потреби ринку. Важливо також інтегрувати в освітній процес новітні технології, які можуть значно покращити якість навчання та зробити його доступнішим.

Професійна перепідготовка та постійне навчання є вирішальними для підтримки зайнятості. Люди, які втратили роботу, або ті, чиї професії стають застарілими внаслідок технологічних змін, мають мати можливість перекваліфікуватися. Програми, що пропонують короткострокові курси для швидкого навчання нових навичок, особливо важливі, оскільки вони допомагають людям швидко адаптуватися до нових реалій ринку праці.

Інвестування в освітні програми не має обмежуватися лише формальною освітою. Ініціативи у сфері неформальної освіти, такі як онлайн-курси, вебінари, майстер-класи від провідних експертів та практиків, також відіграють значну роль у підвищенні кваліфікації населення. Такий підхід допомагає утримувати професійну релевантність працівників та сприяє їх особистісному розвитку.

Всі ці заходи вимагають злагодженої роботи уряду, освітніх установ, бізнесу, та громадськості. Через спільні зусилля можна створити всебічну, інноваційну, та ефективну освітню екосистему, яка буде відповідати потребам сучасного суспільства та економіки.

Вирішення проблем імміграції є складним завданням, яке потребує багаторівневого аналізу та комплексних стратегічних рішень. Ця проблема впливає на різні аспекти суспільного життя та вимагає уваги з боку урядових структур, неприбуткових організацій, міжнародних агентств, та самої громадськості. Ось деякі ключові аспекти, які потрібно враховувати при обговоренні цього питання.

Розробка ефективної міграційної політики вимагає глибокого розуміння та урахування широкого спектра чинників, що охоплюють як права людини, так і соціально-економічні виклики. З цієї перспективи, підхід до міграційної політики

має бути гуманним, комплексним та багатогранним, аби ефективно відповідати на потреби як мігрантів, так і приймаючих громад.

Законодавча база має бути сформована таким чином, щоб забезпечити захист основних прав і свобод мігрантів, незалежно від їхнього статусу. Це передбачає захист від зловживань, експлуатації та дискримінації, а також доступ до основних послуг. Особлива увага має бути приділена боротьбі з торгівлею людьми, яка часто використовує уразливість мігрантів.

Одночасно, міграційна політика повинна враховувати національні та регіональні особливості безпеки. Системи моніторингу та управління кордонами повинні бути здатні виявляти і запобігати потенційним загрозам, не порушуючи при цьому гуманітарних стандартів.

Більш того, інтеграційні програми є важливою складовою успішної міграційної стратегії. Вони включають не тільки допомогу в адаптації мігрантів, але й підтримку приймаючих спільнот. Інтеграція вимагає зусиль з обох боків і передбачає доступ до мовної підготовки, освіти, ринку праці та соціальних служб.

Крім того, міжнародне співробітництво та дотримання міжнародних зобов'язань є ключовими для успіху будь-якої міграційної політики. Співпраця на багатосторонніх форумах може сприяти обміну кращими практиками, розробці стандартів та протоколів, які враховують права людини, та забезпеченню координації дій у відповідь на міграційні кризи.

Усвідомлення глибинних причин міграції вимагає від нас бачення ширшого контексту, в якому ці рухи відбуваються. Часто міграція є результатом комплексу економічних факторів, і це підкреслює необхідність ретельного аналізу та реагування на ці причини в корені.

Економічні мотивації до міграції варіюються від пошуку кращих можливостей для заробітку до уникнення бідності та економічної стагнації у рідних регіонах. Стимулювання економічного розвитку в цих регіонах може відіграти критичну роль у зменшенні факторів, які спонукають до міграції. Це може включати ініціативи, які забезпечують створення робочих місць, розвиток підприємництва, доступ до

фінансових ресурсів та інвестицій, і, в кінцевому підсумку, підвищення життєвого стандарту.

Більш широкий підхід може включати підтримку місцевих підприємств та ініціатив, які спрямовані на збільшення виробничих потужностей, модернізацію аграрного сектору, розвиток інфраструктури, та інвестиції у освіту та професійну підготовку. Це, у свою чергу, може сприяти розвитку стійких місцевих економік, які можуть підтримувати свої населення.

Крім того, важливим аспектом є співпраця з міжнародними партнерами для просування глобальних ініціатив, що підтримують економічний розвиток у країнах походження мігрантів. Міжнародна співпраця може включати фінансову, технічну, або консультативну допомогу, спрямовану на реалізацію конкретних проектів у цих регіонах.

Такий комплексний підхід вимагає залучення та співпраці різних сторін: від урядових структур до приватного сектору, від місцевих громад до міжнародних організацій. Лише шляхом спільних зусиль можливо досягти стійкого економічного розвитку, який зменшить причини економічної міграції та створить умови для процвітання населення у їхніх рідних спільнотах.

Соціальна інтеграція мігрантів стає центральним елементом у веденні міграційної політики в сучасному світі, особливо у контексті глобалізації та посилення людської мобільності. Успішна інтеграція - це двосторонній процес, який вимагає від мігрантів зусиль по адаптації до нового суспільства, а від приймаючої країни - створення умов для цього процесу.

Цей процес перевищує просте задоволення базових потреб, таких як працевлаштування чи житло; він також має на меті забезпечення доступу мігрантів до якісної освіти, охорони здоров'я, соціальних послуг, а також їхнє повноправне участь у культурному, соціальному, і політичному житті приймаючого суспільства [113].

Успіх інтеграції часто залежить від можливостей для особистісного розвитку, зокрема через освіту. Освітні програми мають забезпечувати мігрантам необхідні знання та навички, які допоможуть їм стати активними учасниками нового

суспільства, підвищуючи їхні шанси на ринку праці, а також сприяючи культурному обміну та взаєморозумінню.

Крім того, важливо зосередитися на боротьбі з ксенофобією, расизмом та дискримінацією, що часто стають бар'єрами для інтеграції. Створення простору для діалогу, спільних культурних заходів, об'єднання місцевих громад та мігрантів у спільних проектах - все це сприяє розвитку взаємоповаги та взаєморозуміння.

Залучення мігрантів до громадського життя, починаючи від участі у місцевих організаціях та закінчуючи можливістю впливати на політичні рішення, також відіграє роль у їхньому відчутті приналежності та значущості. Всі ці аспекти в сукупності формують комплексний підхід до соціальної інтеграції, який веде до гармонійного та згуртованого суспільства.

Міжнародне співробітництво у сфері міграції приймає на себе критичну роль, оскільки міграція являє собою явище, що не знає кордонів і торкається багатьох країн - як тих, звідки люди виїжджають, так і тих, де вони прибувають або через які проходять. Цей виклик вимагає спільної відповіді, оскільки жодна країна не може ефективно управляти міграцією в ізоляції.

У контексті міжнародного співробітництва, національні уряди, міжурядові організації, неприбуткові організації, та інші сторони працюють спільно над розробкою стратегій і політик, спрямованих на оптимізацію переваг міграції для всіх зацікавлених сторін. Це включає створення безпечних і законних шляхів для міграції, боротьбу з нелегальною міграцією, торгівлею людьми та зловживаннями міграційними системами.

Посилення міжнародної правової рамки, зокрема через міжнародні конвенції та угоди, забезпечує захист прав мігрантів, регулює міграційні потоки та стимулює кооперацію між країнами. Наприклад, такі інструменти можуть сприяти поверненню осіб, які не мають права на захист або притулок, у спосіб, який враховує їхні права та гідність.

Крім того, обмін кращими практиками та знаннями в різних аспектах міграційного процесу може підсилити національні стратегії, сприяючи розвитку

інноваційних підходів до інтеграції, управління кордонами, регуляції робочої міграції та інших ключових викликів.

Усе це вимагає фінансування, координації на різних рівнях управління та взаємодії різних секторів суспільства для побудови спільної відповіді, яка б враховувала інтереси та потреби як мігрантів, так і приймаючих спільнот.

Кризове реагування та гуманітарна допомога в ситуаціях масової міграції, викликаній надзвичайними обставинами, як-от війни, конфлікти, гоніння, або природні катастрофи, мають вирішальне значення для забезпечення основних потреб та захисту прав осіб, змушених покинути свої домівки. Ці виклики вимагають швидкої, ефективної та координованої реакції, що перевищує звичайні рамки допомоги та розширює обсяги співпраці між урядами, міжнародними агенціями, гуманітарними організаціями, та місцевими спільнотами [127].

Тимчасовий притулок має надаватися відразу, обумовлюючи безпечне середовище, яке захищає вимушених мігрантів від елементів, насильства, або експлуатації. Це може бути у формі наметових містечок, модульних житлових комплексів, або інших форм тимчасового житла, які враховують особливі потреби осіб, особливо жінок, дітей, та осіб з обмеженими можливостями.

Харчування та доступ до чистої води є життєво важливими компонентами гуманітарної відповіді. Забезпечення достатнього харчування може вимагати створення систем розподілу харчових пакетів, організації громадських їдалень, а також надання підтримки у виробництві або придбанні їжі.

Медична допомога включає надання невідкладної допомоги, профілактику та лікування захворювань, що поширюються у умовах перенаселеності, а також доступ до санітарії та гігієни. Психологічна підтримка також має критичне значення, оскільки багато мігрантів переживають травми, втрати, стрес від невизначеності їхнього становища, і потребують кваліфікованої допомоги.

Все це має відбуватися в контексті поваги до прав людини та міжнародного права. Ефективність такої відповіді залежить від здатності всіх зацікавлених сторін реагувати гнучко, оперативно та з координацією, що передбачає широке розуміння місцевих обставин, культури та потреб залучених громад [115].

Усвідомлення складності імміграційних процесів та їх наслідків для всіх зацікавлених сторін є ключовим у формуванні обдуманих та ефективних стратегій. Такий підхід вимагає співпраці між різними секторами суспільства, відповідального лідерства та залучення громадськості для розвитку інклюзивних, безпечних та взаємовигідних рішень у сфері міграції.

Висновок до розділу 3

У третьому розділі дипломної роботи було глибоко проаналізовано наслідки військового конфлікту між Україною та російською федерацією для економіки України та пропонує рекомендації щодо їх усунення. Аналіз виявляє, що війна має значний вплив на всі сфери економічного життя країни, від збільшення військових витрат до зниження прямих іноземних інвестицій та дестабілізації торгівлі.

Основним наслідком війни є значне зростання військових витрат, що призводить до перерозподілу державних ресурсів та скорочення фінансування цивільних секторів, таких як освіта, охорона здоров'я, інфраструктура, та соціальні програми. Це ставить під загрозу довгостроковий соціально-економічний розвиток країни. Водночас, військовий конфлікт суттєво впливає на валютний ринок та інфляцію, викликаючи знецінення національної валюти, зростання цін і падіння реальних доходів населення.

Зниження прямих іноземних інвестицій стало ще одним критичним наслідком війни, оскільки інвестори часто шукають стабільності та передбачуваності, яких в умовах конфлікту не існує. Це призвело до зменшення рівнів зайнятості та зростання тисків на заробітні плати в різних секторах економіки. Промисловий і аграрний сектори зазнали особливо важких втрат, що позначилося на зайнятості та продовольчій безпеці.

Розділ також висвітлює соціально-економічні виклики, які включають збідніння населення, безробіття та зростаючу соціальну напруженість. Автор підкреслює необхідність реформування економічної політики, включаючи реформу податкової системи, раціоналізацію державних витрат та боротьбу з корупцією. Це

має забезпечити макроекономічну стабільність, яка є фундаментом для відродження економіки.

Структурні реформи, такі як приватизація, дерегуляція та покращення інвестиційного клімату, також визначені як ключові для відновлення та росту економіки. Ці реформи спрямовані на модернізацію та інтеграцію України з глобальною економікою. Розвиток інфраструктури, включаючи транспортну, телекомунікаційну та соціальну інфраструктуру, також є важливим для поліпшення економічних перспектив.

Соціальна підтримка та інтеграція вразливих груп населення, переселенців та безробітних через комплексні програми та професійну перепідготовку має велике значення. Активізація міжнародної співпраці визначена як важлива для залучення фінансової, технічної та гуманітарної підтримки, а також для підтримки міжнародних санкцій проти агресора.

ВИСНОВКИ

Отже, у цій кваліфікаційній роботі ми здійснили глибоке дослідження економічних наслідків війни в Україні для світової економіки, зосередившись на ключових аспектах, які визначають сучасну глобалізовану економічну реальність. Події, які розгорталися в Україні після повномасштабного вторгнення Росії, мають значний вплив не лише на внутрішню ситуацію в країні, але й на європейських партнерів та світову економіку в цілому.

Робота детально розглядає вплив війни на різні аспекти економічного життя, включаючи зміни у торгівлі, інвестиціях, фінансах, та соціальних процесах. Висвітлюються конкретні виклики, з якими стикається Україна, від руйнування інфраструктури до втрати робочих місць та зростання біженців. Також аналізується вплив на світові ринки, особливо у сфері енергетики та продовольства, що вказує на глобальну взаємозалежність економік.

Розширення міжнародних економічних і політичних ініціатив, спрямованих на підтримку України та зміцнення глобальної стабільності, є критично важливим. Особливу увагу варто приділити розробці та впровадженню довгострокових стратегій, які б сприяли відновленню та зміцненню миру та безпеки в регіоні. Це включає зосередження на поліпшенні міжнародної торгівлі, інвестицій, та розвитку інфраструктури. Також важливо враховувати потенційні глобальні зміни у світовому економічному ландшафті, що можуть бути викликані тривалою війною в Україні, включаючи зміни в геополітичних балансах та енергетичних ринках.

В роботі розкрито, що глобальні зміни, викликані війною, несуть за собою важливі соціально-економічні та екологічні наслідки. З одного боку, це виявляється у безпосередньому впливі на економіку України, що включає збитки для інфраструктури, промисловості, та соціального сектору. З іншого боку, війна породжує різноманітні виклики для європейських країн, зокрема у сферах енергетики, торгівлі, та імміграції, що вимагає швидкого реагування та адаптації до нових реалій.

Аналізується, як війна впливає на структурні складові економіки, зокрема на рівень інвестицій, зайнятість, експортно-імпорتنі операції, та фінансовий сектор. Визначаються ключові тенденції економічних змін, які охоплюють зростання ризиків для бізнесу, волатильність ринків, та потребу у зміцненні регіональної економічної інтеграції.

У роботі також подаються рекомендації щодо відновлення та стабілізації економіки України в умовах війни. Акцентується увага на необхідності комплексного підходу до реконструкції інфраструктури, підтримки внутрішнього ринку, заохочення інвестицій, та впровадження ефективних міжнародних економічних стратегій. Окремий наголос робиться на значенні міжнародної допомоги та партнерства в період відновлення та адаптації до нових глобальних викликів.

Загалом, ця кваліфікаційна робота надає цінний внесок у розуміння складних економічних процесів, що відбуваються в Україні та світі в контексті війни. Вона відображає широкий спектр впливів та викликів, з якими стикається як українська, так і світова економіка, та надає конкретні напрямки для дій, спрямованих на мінімізацію негативних наслідків війни та пошук шляхів ефективного відновлення.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України від 28 червня 1996 року із змінами. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254/96-#Text>
2. Господарський кодекс України від 16.03.2003 р. № 436-IV (із змінами та доповненнями).
3. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16.04.1991 р. № 959-XII зі змінами. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=959-12>
4. Закон України «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики» від 01.07.2010 р. № 2411-VI із змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text>
5. Закон України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р. № 2469-VIII із змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
6. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI (із змінами та доповненнями).
7. Цивільний Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV (із змінами та доповненнями).
8. Актуальні проблеми міжнародних відносин та зовнішньої політики. Матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції (Львів, 28 березня 2019 р.). Львів: НУ ЛП, 2019. – 200 с.
9. Андрущенко В. Л. (2015). Соціально-економічні проблеми сучасної України: історико-конфесійний аспект. Київ: Видавництво "Ніка-Центр".
10. Архієреєв С.І., Волоснікова Н.М., Климова С.О. Міжнародна економіка і міжнародні економічні відносини: навчальний посібник / за ред. проф. Архієреєва С.І., Харків: НТУ «ХП», 2019. – 234 с.
11. Біла Т. І., Петренко І. М. (2020). Сучасні міграційні процеси в Україні: виклики та реагування держави. Київ: К.І.С.
12. Варналій З. С., Вітряк О. А. (2016). Економіка України: стратегії та

перспективи розвитку. Львів: Ліга-Прес.

13. Гайдуцький П. І. (2014). Економічна політика України: стратегія і тактика реалізації. Київ: Знання України.

14. Геєць В. М., Гриценко А. А. (2018). Макроекономічне планування та прогнозування: Український контекст. Київ: КНЕУ.

15. Горбач Л.М. Міжнародні економічні відносини. Підручник. Київ. Кондор, 2019. – 263 с.

16. Гриневич О. В., Ткачук А. М. (ред.) (2021). Трансформація економіки України: Європейський вектор розвитку. Львів: Ліга-Прес.

17. Денисенко І.Д. Міжнародні відносини у сучасному соціально-політичному дискурсі: до визначення стратегії дослідження. Сучасне суспільство. 2020. Вип. 2. – С. 38–48.

18. Дергачова В. В., Кузнецова К. О., Манаєнко І. М. Міжнародні економічні відносини: навч. посіб. для здобувачів освіт. ступеня бакалавра за спец. 073 «Менджмент». Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2020. – 421 с.

19. Державна служба статистики України (2022). Статистичний щорічник. Київ: Держстат України.

20. Діяльність України в Раді безпеки ООН. URL: <https://ukraineun.org/ukraine-and-unsc>

21. Економічна теорія: навч. посіб. / Н.М. Каменева, М.В. Косич, О.І. Фролов, О.Ю. Александрова. Харків: УкрДУЗТ, 2019. – 163 с.

22. Європейська комісія (2022). Європейська міграційна політика: Виклики та перспективи. Брюссель: Європейська комісія.

23. Європейський Союз (2022). Стратегія підтримки реформ в Україні: Звіт Європейської комісії. Брюссель: Європейська комісія.

24. Європейський Союз: від ідеї до імплементації. Практикум: навч.-метод. посіб. Чернівці: Десна Поліграф, 2017. – 615 с.

25. Єфіменко О. А., Полуянова І. В. (2018). Виклики та перспективи розвитку економіки України в умовах агресії Росії. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка, 4 (202), С. 56-62.

26. Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України (2020). Міграційні процеси в Україні: Аналітичний огляд. Київ: ІДСД.
27. Інститут економіки та прогнозування НАН України (2021). Економічні виклики постпандемічного відновлення. Київ: Інститут економіки та прогнозування.
28. Кириченко, І. І., Січкач, В. М. (2019). Фінансова безпека України в умовах агресії РФ. Економіка: реалії часу, (1), С. 14-23.
29. Коваленко, І. С., Чорна, Л. С. (2019). Міжнародна торгівля України в умовах російської агресії. Економічний вісник Донбасу, 1(53), С. 90-98.
30. Козак Ю. Г. Міжнародна економіка: в питаннях та відповідях. підруч. / Ю. Г. Козак. К.: Центр учбової літератури, 2017. – 228 с.
31. Кондратенко, Л. В. (2019). Економічний вплив агресії Російської Федерації на Україну. Наукові записки Національного університету «Острозька академія», Серія «Економіка», 6(37), С. 92-98.
32. Концепт «Європа»: навч. посіб. / А. В. Ващенко, В. М. Гаврилов, В. О. Дятлов та ін. Чернігів: Десна Поліграф, 2018. – 296 с.
33. Кулицький С. Зовнішня торгівля України: стан, проблеми та перспективи. Україна: події, факти, коментарі. 2018. № 10. – С. 39–52.
34. Куриляк В. Сучасний підручник з міжнародної економіки. Журнал європейської економіки. 2017. Т. 16. № 2. – С. 267 – 269.
35. Кучик О. С. Зовнішня політика України: підручник. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2018. – 446 с.
36. Левченко О.В., Михеєв Ю.І. Інформаційні загрози як різновид воєнних загроз державі. Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України. ЖВІ С.П. Корольова, Житомир. 2018. № 3(32). – С. 14–19.
37. Золотар О.О. Інформаційна безпека людини: теорія і практика: монографія. Київ: ТОВ «Видавничий дім «АртЕк», 2018. – 446 с.
38. Мединська Т.О., Слюсар Р.А. Альтернативні системи оподаткування малого бізнесу у зарубіжних країнах: досвід для України. Збірник наукових праць Державного економіко-технологічного університету транспорту. Серія: Економіка і управління. 2014. Вип. 30. – С. 231-244.

39. Міжнародна економіка та міжнародні економічні відносини: навчальний посібник. А.О. Босак. Львів, Міські інформаційні системи, 2017. – 365 с.
40. Міжнародні економічні відносини: навч. посіб. / А. І. Боярчук та ін. Херсон: СТАР, 2018. – 373 с.
41. Міжнародні відносини та зовнішня політика України: підручник / Ю. В. Пунда, І. П. Козинець, В. С. Клименко та ін. Київ: НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2020. – 328 с.
42. Міжнародні відносини та світова політика: навч. посіб. / О. М. Кузь, Д. С. Коротков, Д.Ю. Михайличенко та ін. Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2020. – 205 с.
43. Міжнародні економічні відносини. Підручник. А.А. Мазаракі, Т.М. Мельник. Київ, 2017. – 611 с.
44. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України (2021). Звіт про економічний розвиток. Київ: Мінекономрозвитку.
45. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України (2022). Стратегія економічного розвитку України 2030: Дорожня карта. Київ: Мінекономрозвитку.
46. Міщенко А. Б. Зовнішня політика крізь призму громадської думки. Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти. 2018. Вип. 1.–С. 52–62.
47. Мохова Ю.Л., Луцька А.І. Сутність та головні напрямки державної інформаційної політики України. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2018. № 12.
48. Панфілов О.Ю., Петрова Л. О. Фактор воєнної сили в сучасних міжнародних відносинах. Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2020. №4 (47). – С. 112-126.
49. Поліщук О. О. Міжнародні відносини в контексті сучасної гібридної війни. Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент. 2018. Т. 6. С.136–146.
50. Прокоп'єва А.А. Економічні наслідки російської війни в Україні. Дипломатія в міжнародних відносинах: ретроспекція і сучасність: Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, м. Київ, Національний авіаційний університет, 24 лютого 2023 р. К. : НАУ, 2023.

C.70-72.

51. Прокоп'єва А.А. Економічні наслідки російської війни в Україні. Матеріали круглого столу з нагоди Дня спротиву окупації Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, 23 лютого 2023 року: тези доп. – К.: НАУ, 2023. – С.59-61.

52. Прокоп'єва А.А. Світова економічна криза 2020 у контексті забезпечення економічної безпеки України.//36.науково-практичної конференції студентів, аспірантів і викладачів. Підсекція «Міжнародні відносини» (25–27 березня), ДУІТ, м. Київ, – 2020.– С. 292-294.

53. Романькова О.М. Дослідження сучасного стану та аналіз державного боргу України. Економіка та суспільство. 2021. №1. – С. 25-38.

54. Рудий М. М., Жебка В. В. Мікроекономіка: навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2019. – 360 с.

55. Рудік О. М. Європейський Союз напередодні чергового інституційного циклу: десять ключових досягнень у 2014 – 2019 рр. Державне управління та місцеве самоврядування. 2019. Вип. 2. – С. 15–24.

56. Савельєв Є.В. Міжнародна економіка. Підручник. Терноп. нац. екон. ун-т. Вид. 4-те, перероб. та допов. Тернопіль. ТНЕУ, 2018. – 423 с.

57. Світовий банк (2023). Україна: Перспективи економічного зростання та соціальної стабільності. Вашингтон, Д.С.: Світовий банк.

58. Требін М. П. Україна перед викликами ХХІ століття. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія «Соціологія». 2017. № 4 (35). – С. 141–156.

59. Требін М. П. ООН на шляху реформ. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Соціологія. 2018. № 4. – С. 76–100.

60. Федулова, Л. І. (ред.) (2022). Інноваційні стратегії розвитку промисловості України в умовах глобалізації. Дніпро: Баланс Бізнес Букс.

61. Формування фінансового механізму сталого розвитку України: монографія. / за ред.: О. П. Кириленко та О. І. Тулай. Тернопіль: ТНЕУ, 2017. – 414 с.

62. Чекаленко Л. Д., Солошенко В. В. НАТО: від холодної війни до відповідальності за безпеку світу. Зовнішні справи. 2019. № 6–7. – С. 20–25.
63. Шнирков О.І. Міжнародні економічні відносини: конспект лекцій. Дніпро, 2018. – 286 с.
64. Шумпетер, Й. А. (1982). Теорія економічного розвитку. Москва: Прогрес.
65. Щербак, А. Я. (2017). Економічна стратегія України в умовах агресії Росії: основні пріоритети. Економіка і прогнозування, (3), – С. 52-71.
66. Яценко, Т. І. (2019). Сучасні тенденції міграційних процесів в Україні. Одеса: Астропринт.
67. Borzenko O.O., Panfilova T.O. Protsesy hlobalizatsii ta proporsii rozvytku svitovoi ekonomiky// Intelkt KhKhI, VD «Helvetyka»-2022, №1, P. 5-11
68. Espinoza J. How Big Tech lost the antitrust battle with Europe, Financial Times, 21 March 2022.
69. Coen D., Herman K. and Pegram T. Are corporate climate efforts genuine? An empirical analysis of the climate ‘talk-walk’ hypothesis. Business Strategy and the Environment, 2022.
70. Grant Wyn. Business and Politics: A Relationship under Challenge. Introduction. First published: 10 May 2022.
71. Lambertini L. Differential Games in Industrial Economics. Cambridge University Press, 2018, 258 p.
72. Olena Borzenko, Anna Hlazova. Theoretical approaches to researching digitalization processes in the global economy// journal of european economy/ Vol. 21 № 3 (82) July– September 2022, Scientific Economic Journal of West Ukrainian National University, Ternopil-2022, P.307-323
73. Pickard J. and Smith I., Gove sets out new £3bn tax to fund UK cladding repairs, Financial Times, 13 April 2022.
74. Офіційний сайт Верховної Ради України URL: <http://www.rada.gov.ua>
75. Офіційний сайт Державного комітету статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>

76. Борщевський В., Куропась І., Микита О. Економіка війни та повоєнний економічний розвиток України: проблеми, пріоритети, завдання. URL: <https://www.prostir.ua/?news=ekonomika-vijny-ta-povojennyj-ekonomichnyj-rozvytok-ukrajiny-problemy-priorityety-zavdannya>
77. Валовий внутрішній продукт (ВВП) в Україні. Мінфін. Веб-портал про фінанси і інвестиції. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/>
78. Виконання державного бюджету України. Мінфін. Веб-портал про фінанси і інвестиції. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/2023/>
79. Гаврильців М.Т. Інформаційна безпека держави в системі національної безпеки України. URL: DOI [https:// doi.org/10.32782/2524-0374/2020-2/52](https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-2/52)
80. Державний борг України. Мінфін. Веб-портал про фінанси і інвестиції. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/debtgov/>
81. Держбюджет-2022: до загального фонду надійшло 1,491 трлн гривень. Дані від 03 січня 2023 року. Міністерство фінансів України. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/derzhbiudzhet-2022_do_zagalnogo_fondu_nadiishlo_1491_trln_griven-3790
82. Економіка почала зростати. Відділ зв'язків з громадськістю та засобами масової інформації. Міністерство економіки України. 09.06.2023. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=49126e6e-a8f0-4203-81f0-9798f91e30bd&title=EkonomikaPochalaZrostati>
83. Економіка України під час війни: грудень 2022 та підсумки року. Центр економічної стратегії. German economic team. Звіт за рік від 19 грудня 2022 року, 31 с. URL: <https://ces.org.ua/economy-of-ukraine-during-the-war-december-amndhe-results-of-the-year/>
84. Економіці України прогнозують зростання на 2-3% у 2023 році. Dnipropetrovsk Investment Agency. 02.06.2023. URL: <https://dia.dp.gov.ua/ekonomici-ukra%D1%97ni-prognozuyut-zrostannya-na-2-3-u-2023-roci/>
85. Експрес-оцінка впливу війни на мікро-, малі та середні підприємства в Україні. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2022-10/UA_Rapid_Assessment_of_War_on_MSMEs_in_Ukraine_0.pdf

86. Європейська інтеграції. Урядовий портал органів виконавчої влади України. URL: <http://www.kmu.gov.ua>
87. Жила Г. Вплив війни в Україні на економічний розвиток, наслідки для світової торгівлі. Галицький економічний вісник. Т. : ТНТУ, 2023. Том 81. № 2. С. 164–170. URL: <https://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/41211>
88. Звіт про фінансову стабільність Національного Банку України. т Схвалено Комітетом з фінансової стабільності 23 грудня 2022 року. 47 с. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2022-H2.pdf?v=4
89. Зміна реального ВВП у % відносно попереднього періоду в 2014-2023 рр. Дослідження від 25 серпня 2023. Open4Business. URL: <https://open4business.com.ua/zmina-realnogo-vvp-u-vidnosno-poperednogo-periodu-v-2014-2023-rr/>
90. Зінковський С.В. Регіоналізація зовнішньоекономічних відносин України з країнами ЄС. URL: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/PSPE/2008-3/Zinkovskiy_308.htm
91. Золотовалютні резерви України. Веб-портал про фінанси і інвестиції. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/assets/2022/>
92. Іванченко Ю.М. Сутність, головні напрями та способи державної інформаційної політики в Україні. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej2/txts/philo/05ijmipu.pdf>
93. Індекс інфляції в Україні. Мінфін. Веб-портал про фінанси і інвестиції. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation/>
94. Індекс настроїв малого бізнесу. Презентація результатів дослідження за 2022 рік. URL: <https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2023/02/Prezentatsiya-MSB-indeksu-2023.pdf>
95. Індеси за рік. Дослідження та аналітика 2023 рік. Європейська Бізнес Асоціація (European Business Association). URL: <https://eba.com.ua/research/doslidzhennya-ta-analilyka/>

96. Кабінет Міністрів України. Уряд надає можливість отримати кредит до 60 млн грн будь-якому українському підприємству під 0% під час воєнного стану за Програмою «5-7-9%». URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-nadaye-mozhlyvist-otrimati-kredit-do-60-mln-grn-budyakomu-ukrayinskomu-pidpriyemstvu-pid-0-na-chas-voennogo-stanu-zaprogramoyu-5-7-9>
97. Кабінет Міністрів України. Інтерв'ю Прем'єр-міністра України Дениса Шмигала для «НВ», 4 квітня 2022 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/intervyu-premyer-ministra-ukrayini-denisa-shmigalya-dlyanv-4042022>
98. Кількість зареєстрованих безробітних. Мінфін. Веб-портал про фінанси і інвестиції. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/unemploy/register/2023/>
99. Концепція створення державної системи захисту критичної інфраструктури: Схвалено розпорядженням КМУ від 06.12.2017 № 1009-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1009-2017>
100. Ливч Д. Нове обличчя українського підприємництва. Як війна вплинула на малий та середній бізнес у різних регіонах України? URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/08/29/690937/>
101. Матвеев Михайло. Сільське господарство та ринок сільськогосподарських земель України: вплив війни. 2 Травня 2023. Веб-ресурс VoxUkraine. URL: <https://voxukraine.org/silске-gospodarstvo-ta-rynok-silskogospodarskyh-zemel-ukrayiny-vplyv-vijny>
102. Нове обличчя українського підприємництва. Економічна правда. Дмитро Ливч. 29.08.2022 URL: <http://surl.li/dezjq>
103. Нові реєстрації компаній та ФОП в Україні. Аналітика Опендатабот. URL: <https://opendatabot.ua/open/registration-dynamic>
104. Опитування Американської торговельної палати в Україні «Ведення бізнесу під час війни в Україні». URL: https://chamber.ua/wp-content/uploads/2022/04/AmCham-Ukraine-Survey_UKR.pdf
105. Оцінка впливу війни. Центр економічного відновлення. Дмитро Ливч. Травень 2022 р. 56 С. URL: <https://www.calameo.com/read/0070796693eabe1d09e4f>

106. Перспективи світової економіки у 2023 р. Центр зовнішньополітичних досліджень. Національний інститут стратегічних рішень. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-07/az_perspektyvy-svitovoi-ekonomiky-2023_18072023.pdf
107. Петрик Олександр. Наслідки війни для світової економіки та окремих країн Європи. 24 Жовтня 2023. Веб-ресурс VoxUkraine. URL: <https://voxukraine.org/naslidky-vijny-dlya-svitovoyi-ekonomiky-ta-okremyh-krayin-uevropy-chehiya>
108. Погарська Ольга. Економіка України в умовах війни. Національний банк України. 1 червня 2023 року. С. 30. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Poharska_pr_01-02.06.2023.pdf?v=4
109. Правове забезпечення державної інформаційної політики. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_22116
110. Савич А.С. Європейські програми формування інформаційного простору ЄС. Проблеми міжнародних відносин. URL: <http://vmv.kytmu.edu.ua/v/p09/12.pdf>
111. Свириденко, Ю. (2022). Як буде відновлюватися Україна? URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/04/21/7341214/>
112. Ситник Н. С. Роль малого та середнього бізнесу на сучасному етапі розвитку економіки України. Н. С. Ситник, С. І. Козак. Причорноморські економічні студії. 2018. Вип. 26(1). С. 83-87. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2018_26\(1\)__18](http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2018_26(1)__18).
113. Стан економіки та перспективи її відновлення у 2023 р. Аналітична доповідь. Центр Разумкова. Травень 2023 р. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2023/05/18/2023-MATRA-I-KVARTAL-8.pdf>
114. Статистика зовнішнього сектору. Офіційне Інтернет-представництво Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external>
115. Трекер економіки України під час війни. Дослідження від 11 Вересня 2023. Центр економічної стратегії – неурядовий дослідницький центр. URL: <https://ces.org.ua/tracker-economy-during-the-war/>
116. Український бізнес та суспільство під час війни. Gradus Research. Червень 2023. URL: <https://gradus.app/uk/open-reports/ukrainian-business-during-war/>

117. Фінансування державного бюджету України з початку повномасштабної війни. Дані від 13 вересня 2023 року. Міністерство фінансів України. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/ukraines_state_budget_financing_since_the_beginning_of_the_full-scale_war-3435

118. Харченко І. М., Сапогов С. О., Шамрасва В. М., Новікова Л. В. Основні засоби інформаційного протидіювання та інформаційної війни як явища сучасного міжнародного політичного процесу. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. КрАЗІНА. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм». 2017. Випуск 6. С. 77–81. URL: <http://international-relationships-tourism.karazin.ua/themes/irtb/resources/2c5d772b29c5a9e2139a9f6aa96834d0.pdf>

119. Annual Activity Chart 2022. European Business Association. URL: <https://ebateam.wixsite.com/eba-ua/eba-annual-activity-chart-2022>

120. Campus (2022). Фонд підтримки України. URL: https://www.campus.co/intl/uk_ua/europe/ukraine-support-fund/

121. Conflict in Ukraine. URL: <https://www.cfr.org/global-conflict-tracker/conflict/conflict-ukraine>

122. Economic repercussions of Russia's war on Ukraine – Weekly Digest. URL: [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/IPOL_IDA\(2022\)699547](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/IPOL_IDA(2022)699547)

123. Environmental consequences of Russian war in Ukraine. URL: <https://cleanair.org.ua/wp-content/uploads/2023/03/cleanair.org.ua-environmental-consequences-of-russian-war-in-ukraine-war-damages-en-version.pdf>

124. Global Economic Prospects. A World Bank Group Flagship Report. International Bank for Reconstruction and Development, The World Bank. June 2023, 186 p. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/6e892b75-2594-4901-a036-46d0dec1e753/content>

125. Government of Ukraine – United Nations Partnership Framework 2018–2022. URL: https://reliefweb.int/report/ukraine/government-ukraine-united-nations-partnership-framework-2018-2022-enuk?gclid=EAIaIQobChMIk5iTiO7b_wIVEuh3Ch0yFQk8EAAYASAAEgLdd_D_BwE

126. Prokopieva A., Myslik A. The Influence of War in Ukraine on Global Trade.

Fundamental shifts in geo-economic systems of the world : international collection of scientific works / National Academy of Sciences of Ukraine ; State Organization "Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine". – Kyiv, 2023. – P.131-134. <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2023/03/Fundamental-shifts-in-geo-economic-systems-of-the-world.pdf>.

127. Remarks by Commissioner Gentiloni at the press conference on the Spring 2023 Economic Forecast. Brussels, 15 May 2023. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_23_2762

128. Semi-Annual Activity Chart 2023. European Business Association. URL: <https://ebateam.wixsite.com/eba-ua/eba-semi-annual-activity-chart-2023>

129. Spring 2023 Economic Forecast. Economic outlook for EA and EU. European Commission. URL: https://ec.europa.eu/economy_finance/forecasts/2023/spring/SpecialIssue-Candidate_countries.pdf

130. Standard Eurobarometer 99 - Spring 2023. European Commission. July 2023. URL: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/3052>

131. The economic consequences of the war in Ukraine. https://www.economist.com/finance-and-economics/2022/02/26/the-economic-consequences-of-the-war-in-ukraine?utm_medium=cpc.adword.pd&utm_source=google&ppccampaignID=18156330227&ppcadID=&utm_campaign=a.22brand_pmax&utm_content=conversion.direct-response.anonymous&gclid=Cj0KCQjw4s-kBhDqARIsAN-ipH0xg1OXdrHQBnhd9zQmBUNs1w21d43OmdrOMUJN2iBJG06Iz8FGsaAnGIEALw_wcB&gclsrc=aw.ds

132. The Economic Impact of the Russia-Ukraine War. Survey 2022. KPMG. URL: <https://kpmg.com/de/en/home/insights/2022/05/the-economic-impact-of-the-russia-ukraine-war.html>

133. Ukraine rapid damage and needs assessment. February 2022 – february 2023, The World Bank, the Government of Ukraine, the European Union, the United Nations. March 2023, 142 p. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099184503212328877/pdf/P1801740d1177f03c0ab180057556615497.pdf>

ДОДАТКИ

Додаток А

Рис. А.1. Основні сектори української економіки.

Джерело: Global Economic Prospects. A World Bank Group Flagship Report. International Bank for Reconstruction and Development, The World Bank. June 2023.
 URL: <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/6e892b75-2594-4901-a036-46d0dec1e753/content>.

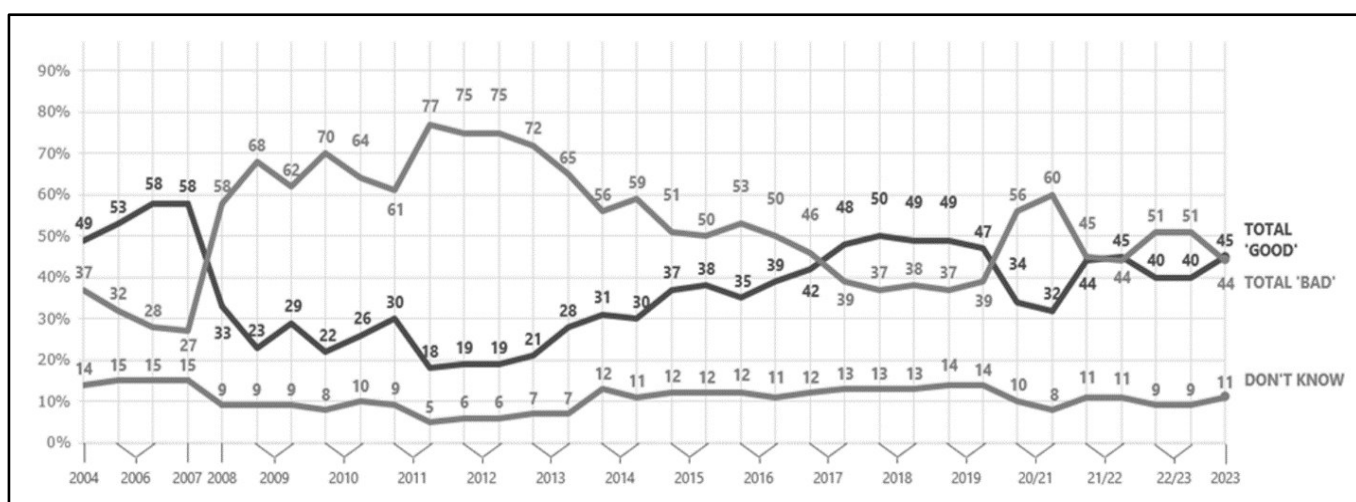

Рис. А.2. Сприйняття стану європейської економічної ситуації.

Джерело: Виконання державного бюджету України. Мінфін. Веб-портал про фінанси і інвестиції.
 URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/2023/>.